

รายงานการศึกษา

การวิเคราะห์เครื่องมือและกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการประเมินสุขภาพชุมชน

ที่มาการศึกษา

การศึกษานี้เป็นส่วนหนึ่งของแผนงานพัฒนาระบบสุขภาพชุมชน โดยการสนับสนุนของกระทรวงสาธารณสุข สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ และองค์การอนามัยโลก(ประเทศไทย)ภายใต้การบริหารจัดการของสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (ในขณะนั้น ปัจจุบันบริหารจัดการแผนงานโดยสำนักงานวิจัยและพัฒนาสุขภาพชุมชน สถาบันพัฒนาสุขภาพอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล) ซึ่งการศึกษาวินิจฉัยอยู่ภายใต้ยุทธศาสตร์ที่สอง เรื่องการศึกษาวินิจฉัยเพื่อสร้างองค์ความรู้เพื่อสนับสนุนการพัฒนาระบบสุขภาพชุมชน

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์ทั่วไปเพื่อวิเคราะห์เครื่องมือและกระบวนการหลักสำหรับการประเมินสุขภาพชุมชน เนื่องจากเครื่องมือการประเมินชุมชนและกระบวนการหลักที่ใช้มีหลากหลาย การศึกษานี้จึงครอบคลุมในส่วนของการรวบรวมเครื่องมือที่เกี่ยวข้องทั้งหมด แต่เนื่องจากแหล่งทุนและคณะวิจัยต้องการเน้นศึกษาเชิงลึกของเครื่องมือเพื่อให้เกิดการนำไปใช้ขยายผลชัดเจนจึงต้องมีการเลือกวิเคราะห์บางเครื่องมือเท่านั้น ทั้งนี้ คณะวิจัยได้พัฒนาเกณฑ์การเลือกวิเคราะห์เครื่องมือประเมินสุขภาพชุมชน ดังนี้ คือ 1) เป็นเครื่องมือที่ยืดหยุ่นและสามารถตอบสนองการประเมินสุขภาพชุมชนในมิติที่กว้างขวางมากกว่าการประเมินเฉพาะด้านสุขภาพ 2) เป็นเครื่องมือที่มีบุคคลต้นตำรับที่พัฒนาเครื่องมือ มีเอกสารเกี่ยวกับเครื่องมือที่สามารถสืบค้นได้ชัดเจน ทั้งนี้ อาจมีรายละเอียดหรือกรอบเนื้อหา (template) การใช้เครื่องมือหรือไม่ก็ได้ 3) เป็นเครื่องมือที่ยืดหยุ่น สร้างการมีส่วนร่วมของสมาชิกช่วยสร้างเสริมให้เกิดการจัดการตนเองในชุมชน 4) มีการประยุกต์ใช้ในพื้นที่ที่บริบทหลากหลาย

กรอบการวิเคราะห์ของเครื่องมือที่วิเคราะห์นั้นประกอบด้วยที่มา ความสำคัญหรือหลักการพัฒนาเครื่องมือ วัตถุประสงค์ รูปแบบ/วิธีการใช้ จุดเด่นและประโยชน์ที่เกิดขึ้น ข้อจำกัด/เงื่อนไข ตัวอย่างกรณีศึกษาที่มีการใช้เครื่องมือดังกล่าว ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การสังเคราะห์และเสนอชุดตัวชี้วัดที่สามารถนำไปสู่การประเมินสุขภาพชุมชนที่เข้มแข็งได้ต่อไป โดยหวังว่าผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาระบบสุขภาพชุมชน ไม่ว่าจะเป็นเจ้าหน้าที่จากหน่วยบริการสาธารณสุข องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรชุมชนหรือนักพัฒนาต่างๆจะสามารถนำเครื่องมือดังกล่าวไปปรับประยุกต์ใช้ในบริบทต่างๆได้อย่างเหมาะสมและเกิดประสิทธิภาพสูงสุดต่อไป

กระบวนการศึกษา

กระบวนการศึกษาประกอบด้วย

- 1) การทบทวนวรรณกรรมซึ่งประกอบด้วยเอกสารงานวิจัยและองค์ความรู้เกี่ยวกับการประเมินสุขภาพชุมชน รายงานวิจัยและ/หรือบทสังเคราะห์ที่เกี่ยวข้องกับการใช้เครื่องมือประเมินชุมชนในบริบทการพัฒนา รวมทั้งบทเรียนที่เกิดขึ้นจากองค์กรต่างๆที่เกี่ยวข้อง
- 2) การสัมภาษณ์เชิงลึกด้วยแบบคำถามกึ่งโครงสร้างจากผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาระบบสุขภาพชุมชนจำนวน 3 คน ประกอบด้วย

อาจารย์นพ.อมร นนทสุต ผู้ที่พัฒนาเครื่องมือช่วยการพัฒนาศักยภาพและความร่วมมือในการทำงานของภาคีหุ้นส่วนต่างๆเพื่อพัฒนาระบบสุขภาพในระดับตำบลด้วยแผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ (Strategic Route Map)

ผศ.ดร.บัญญัติ แก้วส่อง ผู้อำนวยการฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ร่วมผลักดันให้เกิดการประยุกต์ใช้เครื่องมืองานวิจัยเพื่อการพัฒนาของท้องถิ่น (Community Based Research) โดยให้ท้องถิ่นและชุมชนดำเนินการด้วยตนเองและต่อยอดเชื่อมโยงกับเครื่องมือการประเมินทุนชุมชน (Social Mapping)

อาจารย์เนต สงเคราะห์สุข นักพัฒนาอิสระที่มีการปรับประยุกต์และถ่ายทอดการใช้เครื่องมือหลายชิ้นที่บูรณาการเพื่อพัฒนาสุขภาพชุมชนในบริบทชุมชนภาคเหนือและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ

นอกจากนี้ ได้สนทนากลุ่มนักวิจัยจากคณะต่างๆในมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐมจำนวน 6 ท่าน ด้วยคำถามกึ่งโครงสร้างชุดเดียวกัน โดยนักวิจัยทั้งหมดเป็นกลุ่มที่มีประสบการณ์การใช้เครื่องมือประเมินศักยภาพต้นทุนชุมชนที่พัฒนาโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สำนักสนับสนุนการสร้างสุขภาพในพื้นที่และชุมชน) ภายใต้โครงการการพัฒนาตำบลสุขภาพะในจังหวัดนครปฐม

- 3) การจัดประชุมระดมสมองระหว่างนักวิจัย นักวิชาการที่มีประสบการณ์การวิจัยและพัฒนาระบบสุขภาพชุมชนโดยใช้เครื่องมือที่หลากหลาย โดยเฉพาะในเครือข่ายวิจัยชุมชน (Community Research Cluster) มหาวิทยาลัยมหิดล ซึ่งได้ดำเนินการต่อเนื่อง รวม 3 ครั้ง ดังนี้

ครั้งที่ 1 วันที่ 1 กันยายน 2554 ผู้เข้าร่วมจำนวน 8 คน ประเด็นเน้นเรื่อง เครื่องมือที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาระบบสุขภาพชุมชน นำเสวนาโดย ผศ.ดร.วิรัตน์ คำศรีจันทร์ คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล และ ผศ.ดร.โสฬส ศิริไสย์ สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล

ครั้งที่ 2 วันที่ 10 ตุลาคม 2554 ผู้เข้าร่วมจำนวน 11 คน ประเด็นเน้นเรื่อง การประเมินบุคคล และชุมชนเพื่อพัฒนาสุขภาพชุมชน นำเสวนาโดย ดร.ศุภลักษณ์ แกมทอง คณะเทคนิคการแพทย์ มหาวิทยาลัยมหิดล

ครั้งที่ 3 วันที่ 27 ธันวาคม 2554 ผู้เข้าร่วมจำนวน 10 คน ประเด็นเน้นเรื่อง การประเมินแบบเสริมพลังกับการทำงานชุมชน นำเสวนาโดย ผศ.ดร.ธีรเดช ฉายอรุณ คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

ผลการศึกษา

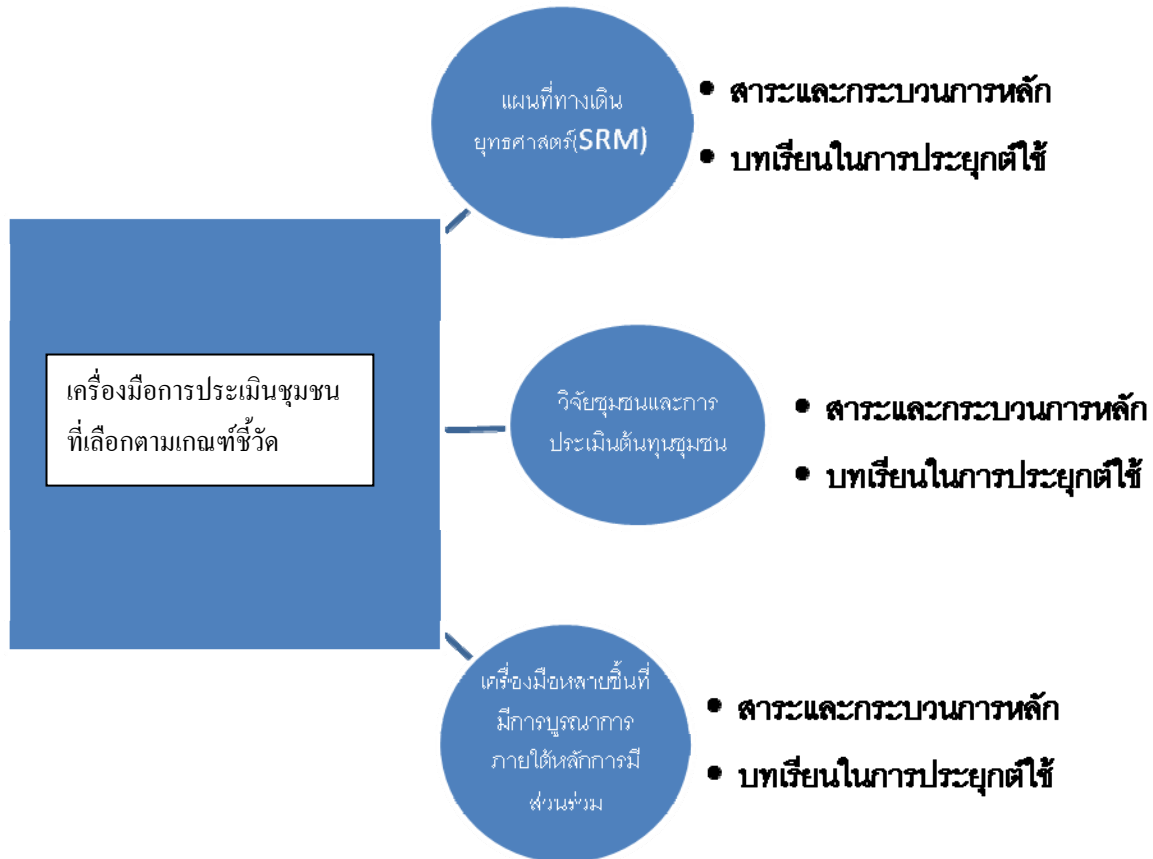
การศึกษานี้กำหนดคำสำคัญที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

ระบบสุขภาพชุมชน คือ ระบบความสมบูรณ์และสมดุลย์ทางสภาวะที่เอื้อให้คนในชุมชนมีสุขภาพทางกาย จิต สังคม และจิตวิญญาณที่เหมาะสมต่อการดำรงอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน โดยมีฐานของความเป็นชุมชนที่เป็นความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันอย่างมีระบบการจัดการทางทรัพยากรพื้นฐานในการดำรงชีวิต การจัดการทรัพยากร การกระจายผลประโยชน์และอำนาจ มีระบบการจัดการกับความขัดแย้งและมีสิ่งยึดเหนี่ยวร่วมกันเป็นสังคมอย่างยั่งยืนและเอื้ออาทรต่อกัน (อ้างโดยสถาบันวิจัยและพัฒนาสุขภาพชุมชน 2552)

สุขภาพ หมายถึง สภาวะที่สมบูรณ์พร้อมทั้งทางกาย ทางจิตใจ ทางสังคม และทางปัญญา(จิตวิญญาณ) สุขภาพมิใช่เพียงการปราศจากโรคหรือทุพพลภาพเท่านั้น(องค์การอนามัยโลก)

ชุมชน หมายถึง กลุ่มประชากรที่มีเอกลักษณ์เฉพาะอันเนื่องมาจากการมีผลประโยชน์ หรือ มีค่านิยมร่วมกัน หรือ มีปัญหาาร่วมกัน หรือ อาศัยอยู่ในอาณาเขตทางภูมิศาสตร์เดียวกัน หรือมีความสนใจและมีกิจกรรมเรื่องใดเรื่องหนึ่งร่วมกัน ในที่นี้ให้ความสำคัญกับชุมชนที่มีขอบเขตระดับตำบลหรือเทศบาล (ธรรมนูญว่าด้วยระบบสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2552)

ทั้งนี้ จากกระบวนการศึกษาทั้งหมดดังกล่าว สามารถประมวลข้อค้นพบและองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่ตามกรอบการวิเคราะห์ที่แสดงในแผนภาพ 1 ได้ดังนี้

จากแผนภาพ1 แสดงกรอบการวิเคราะห์ของเครื่องมือที่นำมาวิเคราะห์ภายใต้การศึกษา 2 หมวด คือ 1) สาระสำคัญของเครื่องมือในเชิงหลักการ เป้าหมาย วิธีการใช้ ประโยชน์ที่เกิดขึ้นและ 2) บทเรียนในการประยุกต์ใช้เครื่องมือซึ่งครอบคลุมจุดเด่น ข้อจำกัด/เงื่อนไขการใช้หรือบริบทเฉพาะที่ทำให้สามารถใช้เครื่องมือได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังรายละเอียดดังนี้

แผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ (Strategic Route Map)

เป้าหมายเชิงหลักการ เพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนทิศทางการพัฒนาสุขภาพ จากการพัฒนาที่มุ่งบริการสุขภาพไปสู่การสร้างบทบาทของประชาชนที่จะทำให้ชุมชนท้องถิ่นได้ลุกมาจัดการปัญหาของตนเอง ด้วยความมีส่วนร่วม มุ่งมั่นและเต็มใจให้การพัฒนาสุขภาพมีความยั่งยืน สามารถแก้ไขปัญหาระบบสุขภาพที่มีความยุ่งยากและเกี่ยวพันกับพฤติกรรมสุขภาพของชุมชนได้

วัตถุประสงค์เชิงกระบวนการ เสริมศักยภาพชุมชน ในการตัดสินใจ วางแผน และขับเคลื่อน ในการทำงานเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายในเรื่องของการส่งเสริมสุขภาพ การเฝ้าระวัง และการป้องกันเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนจนกลายเป็นสังคมการเรียนรู้

กลุ่มเป้าหมาย กลุ่มคน/ผู้ที่ต้องการมีเครื่องมือช่วยการบริหารจัดการเชิงยุทธศาสตร์รูปแบบใหม่ ที่ผ่านมามีการกำหนดและสนับสนุนให้ใช้ในพื้นที่ระดับตำบล โดยกระทรวงสาธารณสุข(ผ่านกองสนับสนุนการสร้างสุขภาพภาคประชาชน กรมสนับสนุนบริการสุขภาพ)และสำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ(ผ่านสำนักการมีส่วนร่วมของภาคี) ภายใต้นโยบายการพัฒนาโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลและการพัฒนากองทุนหลักประกันสุขภาพระดับท้องถิ่นหรือพื้นที่(กองทุนตำบล)

กลวิธีการนำไปใช้

- ผสมผสานการประเมินศักยภาพกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียการพัฒนา ร่วมกับการเสริมพลังการพัฒนาชุมชนไปในทิศทางและจุดหมายที่กำหนดร่วมกันด้วยกระบวนการมีส่วนร่วม
- ใช้กระบวนการในการพูดคุยและพัฒนาบทบาทของประชาชน ทั้งในฐานะสมาชิกของสังคม และองค์กรชุมชน
- เน้นบริหารการเปลี่ยนแปลง (ส่งเสริมบทบาทและศักยภาพของผู้นำการนำเปลี่ยนแปลง)โดยการเปลี่ยนทัศนคติ การเปลี่ยนกระบวนการทำงาน(จากแนวตั้งสู่แนวราบ) การเปลี่ยนการดำเนินงานตามยุทธศาสตร์เดิม เป็นการทำงานแบบภาคีเครือข่าย และเริ่มต้นจากปัญหาหรือสถานการณ์ที่มีอยู่ในปัจจุบัน

กระบวนการหลัก การสร้างและใช้ประโยชน์แผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ที่ชุมชนร่วมกันดำเนินการมี 7 ขั้นตอนหลัก คือ 1) การวิเคราะห์บริบทและสถานการณ์ 2) การกำหนดจุดหมายปลายทาง 3) การสร้างและตรวจสอบแผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ 4) การสร้างแผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ระดับปฏิบัติการ 5) การนิยาม เป้าประสงค์ ตัวชี้วัดรวมถึงการสร้างนวัตกรรมและมาตรการทางสังคม 6) การสร้างแผนปฏิบัติการ 7) การเปิดงานและติดตามผล

ประโยชน์/ผลที่ได้

- ชุมชนมีความหวังและสร้างความท้าทายในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้สามารถรับมือกับปัญหาสุขภาพระดับชุมชนได้
- ความร่วมมือของชุมชนในการระดมสมองและการมีส่วนร่วมแบ่งปันข้อมูลที่สามารถนำไปสู่กำหนดกฎระเบียบหรือมาตรการทางสังคมโดยสมาชิกของชุมชนนั้นๆเอง และนำไปสู่การบูรณาการในการทำงาน และการเรียนรู้ของคนในชุมชน
- เครือข่ายการทำงานที่เข้มแข็งขึ้นทั้งภายใน และภายนอกชุมชน อีกทั้งเกิดความตระหนักในความรับผิดชอบในการปรับเปลี่ยนและดูแลสุขภาพของตัวเอง

จุดแข็ง

- สร้างความตระหนักต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน และการบูรณาการการทำงานในชุมชน
- เสริมศักยภาพและพัฒนาการเรียนการสอนรวมทั้งการเรียนรู้ในตัวบุคคลด้วยการปฏิบัติ
- สามารถใช้ได้หลากหลายบริบทและเนื้อหา งาน ระยะเวลาที่ต้องการพัฒนา ทั้งนี้ขึ้นกับการกำหนดร่วมของผู้เกี่ยวข้อง

“ชุมชนมีใจที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีจุดมุ่งหมายเดียวกัน สามัคคีกลมเกลียวกันมากขึ้น
...ชุมชนมีการพูดคุย มีการประสานงานระหว่างชุมชน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างลงตัว ลด
ข้อจำกัดทางสังคมหากเป็นสิ่งที่เกิดประโยชน์กับประชาชนอย่างแท้จริง
...ชุมชนทำอะไรโดยไม่ต้องมีการสั่งงานจากใคร ทำแล้วมีความสุข เกิดความยั่งยืนในโครงการที่ทำ
เกิดความภาคภูมิใจ” (กรณีชุมชนตำบลสำราญ อ.บัวเขต จ.สุรินทร์, หน้า 113 การถอด
ประสบการณ์การใช้แผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ในชุมชน)

ข้อจำกัด/เงื่อนไขเฉพาะ

- ขั้นตอนแรกของการวิเคราะห์และประเมินสถานการณ์เพื่อการเรียนรู้ชุมชนและหาจุดยืน (position) ที่เป็นอย่างอยู่ในปัจจุบันของชุมชนสำคัญมาก โดยเฉพาะการมีข้อมูลสำคัญของชุมชน
ฐานคิดและประสบการณ์การศึกษาข้อมูล การเตรียมข้อมูลจากผู้รู้ในชุมชนหรือคนที่เข้าใจใน
เรื่องที่จะทำ รวมถึงการเชื่อมโยงวิเคราะห์ข้อมูลชุดต่างๆให้ได้

“การทำแผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ต้องเปิดใจ ค่อยๆเดินทีละขั้น ทำให้มองได้ตลอด เห็นว่าจะต้อง
ประเมินอะไร การทำตารางนิยามเป้าประสงค์ ทำให้มองเห็นภาพรวมของโครงการทั้งหมด หากไม่
เขียนเอง ทำเอง(ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง)จะ...ปี 2554 การขับเคลื่อนSRMขององค์กร ทำเรื่อง
เดียวคือ บุคลากรมีสมรรถนะ โดยเน้นประเด็น การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์และพฤติกรรมการใช้
แผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ของบุคลากรในโรงพยาบาล” (กรณีโรงพยาบาลสวนผึ้ง อ.สวนผึ้ง จ.
ราชบุรี, หน้า 184. การถอดประสบการณ์การใช้แผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ในชุมชน)

- ต้องการกระบวนการหรือผู้ที่สามารถถ่ายทอดหลักคิดและเป้าหมายของการมีและใช้แผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์รวมทั้งเอื้อให้กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีทักษะจำเป็นสำหรับกระบวนการมีส่วนร่วม

“การช่วยกันคิด ช่วยกันทำที่ละประเด็นจะทำให้เข้าใจและเชื่อมโยงได้ การจัดกระบวนการที่ให้เวลาและโอกาสคนที่จะมาเข้าร่วมได้มาเรียนรู้ร่วมกัน ร่วมคิด ร่วมทำและร่วมตัดสินใจจะทำให้เข้าใจตั้งแต่แรก และเป็นการปลูกจิตสำนึกในการทำงานของแกนนำให้เห็นความสำคัญและประโยชน์ของการมีส่วนร่วมของชุมชนและมีจิตอาสา...ผู้เข้าร่วมควรมีความสามารถเฉพาะด้าน เช่น รู้ประวัติชุมชน ความเป็นเครือญาติ ความสัมพันธ์กับเรื่องที่ทำ ภูมิปัญญา ชาวบ้าน ครู เป็นผู้รู้หรือมีประสบการณ์จากที่อื่น มีแนวคิดที่ดี มีใจอาสาเสียสละ มีเวลาที่จะร่วมกิจกรรม” (กรณีชุมชนในพื้นที่ตำบลเมืองแก อ.ท่าตูม จ.สุรินทร์ , หน้า 99 การถอดประสบการณ์การใช้แผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ในชุมชน)

- การนำแผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ไปใช้ต้องทำให้เป็นทีมและมีการรับรู้ข้อมูล การรับผิดชอบงานแต่ละด้านให้สอดคล้องเชื่อมโยงกันและกัน อาจเกิดภาวะสับสน ตามไม่ทันสถานการณ์ การพัฒนาได้ในกรณีผู้นำและสมาชิกองค์กรชุมชนในพื้นที่ที่มีประสบการณ์น้อย

“การประเมินสถานการณ์ใช้การออกประชาคมทุกหมู่บ้านและการนำข้อมูลมาวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลของศูนย์สุขภาพชุมชน ตรวจสอบความครบถ้วนสมบูรณ์ และความถูกต้องเพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นจริงมากที่สุด..แต่ปัญหามีมากมาย เจ้าหน้าที่เองก็ไม่เข้าใจในทฤษฎี ‘ไม่รู้’ว่าข้อมูลที่วิเคราะห์ถูกต้องหรือไม่” (กรณีชุมชนตำบลนาสีนวน อ.เมือง จ.มุกดาหาร , หน้า 146 การถอดประสบการณ์การใช้แผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ในชุมชน)

บทเรียนสำคัญ

1. บุคคลหรือกลุ่มคนที่เป็นผู้นำในการดูแลสุขภาพ สามารถเป็นต้นแบบเพื่อพัฒนาแนวทางในการทำงานเชิงรุกมากกว่าเชิงรับ
2. การประเมินตนเองจากตัวชี้วัดที่ชุมชนสร้างขึ้นเกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาเพราะจะเห็นระดับการพัฒนาที่ชัดเจน
3. ความสมดุลระหว่างการบริการและการพัฒนา ในการดูแลสุขภาพเชิงยุทธศาสตร์ซึ่งการบริหารการเปลี่ยนแปลง เป็นสิ่งจำเป็นที่จะเปลี่ยนไปสู่การพัฒนาระบบสุขภาพที่ยั่งยืน
4. ความสำคัญของการเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของแผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ได้แก่ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน การหนุนเสริมกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง การสร้างทายาทและภาวะผู้นำ การมีโครงสร้างและกำหนดบทบาทที่ชัดเจน การมีจุดมุ่งหมายและบูรณาการงานร่วมกัน ตลอดจนความสามารถในการจัดการความรู้ของชุมชนต่อเนื่อง
5. ความท้าทายในการพัฒนาระบบสุขภาพ และการสร้างแรงจูงใจให้กับประชาชนในการดูแลตัวเอง
6. ปัจจัยความสำเร็จที่สำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม คือความเข้มแข็งของชุมชนที่มีมาตรการทางสังคม และระบบสุขภาพชุมชน โดยใช้เครื่องมือนี้ (SRM) ในการเข้าถึงเป้าหมายเพื่อการเปลี่ยนแปลงที่ดี

วิจัยชุมชนและการประเมินต้นทุนชุมชน(Community Based Research&Social Mapping)

เป้าหมายเชิงหลักการ เป็นเครื่องมือที่สนับสนุนให้ชุมชน ท้องถิ่นมีขีดความสามารถในการใช้กระบวนการวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาท้องถิ่นได้อย่างยั่งยืน งานวิจัยลักษณะนี้ต่างจากงานวิจัยอื่นๆตรงที่ต้องมีปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมและมีได้เน้น “ผลงานวิจัย” เป็นหลัก แต่มองงานวิจัยเป็น “กระบวนการ” ในฐานะที่เป็นเครื่องมือที่จะเพิ่มพลังชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้ร่วมกันจัดการชีวิตของตัวเอง เป็นหาทางหนึ่งที่จะนำไปสู่การเสริมความเข้มแข็งของชุมชนได้

วัตถุประสงค์เชิงกระบวนการ เป็นกระบวนการงานวิจัยที่ให้เกิดการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมทุนโดยคนในชุมชนในพื้นที่(ระดับหมู่บ้าน ตำบล) เพื่อตั้งคำถาม วางแผนและดำเนินการวิจัยเพื่อหาคำตอบและเรียนรู้จากการวิจัยเชิงปฏิบัติการและประสบการณ์ของตนเอง โดยประสานความร่วมมือกับภาคีที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ ทั้งนี้ เพื่อที่จะมีกระบวนการทำงานอย่างเป็นเหตุเป็นผล สามารถกำหนดอนาคตและแก้ไขปัญหาของชุมชนตนเอง ทั้งนี้อาศัยประสานความร่วมมือกับภาคีที่ใช้ข้อมูลความรู้ เครือข่ายทางปัญญาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนมาร่วมดำเนินการ

กลุ่มเป้าหมาย กรณีสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.โดยฝ่าย)มีการสนับสนุนทุนวิจัย ระบบพี่เลี้ยงและเชื่อมโยงเครือข่ายของกลุ่มนักวิจัยชุมชน(ต่อมาเรียกการวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น) ระยะเวลาสำนักงานสนับสนุนกองทุนการสร้างเสริมสุขภาพ(สสส.) ได้สนับสนุนให้เกิดการวิจัยลักษณะนี้เพื่อเป็นเครื่องมือในการสร้างความรู้และพัฒนาสุขภาพชุมชนในพื้นที่ตำบลสุขภาพด้วย ดังนั้นกลุ่มเป้าหมายจะเน้นกลุ่มคนในชุมชน องค์การชุมชนรวมทั้งภาคีต่างๆในชุมชน ต่อมาขยายการใช้หลักคิดและ

กระบวนการสร้างงานวิจัยท้องถิ่นในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานรัฐในพื้นที่ร่วม
ดำเนินการด้วย

กลวิธีการนำไปใช้ ด้วยเงื่อนไขของการใช้เครื่องมือในบริบทการใช้ที่ไม่เหมือนกันเลย ความสำคัญการใช้ “งานวิจัยท้องถิ่น” เป็นเครื่องมือขึ้นอยู่กับโจทย์หลักที่ต้องการประเมิน โดยชุมชนต้องสามารถประเมินสภาพและศักยภาพตัวเองได้ และทดลองปฏิบัติการตามศักยภาพที่ตนเองมีได้ เบื้องต้นกรณีคิดไม่ออกว่าจะประเมินอะไรให้นำ Social mapping มาใช้เบื้องต้นก่อน เพื่อผนวกให้ชาวบ้านได้เริ่มต้นในการจับปัญหา และลงลึกกับปัญหา

กระบวนการหลัก

การประเมินทุนและศักยภาพทางสังคม (social mapping) ในชุมชนมีหลายมิติประกอบด้วย ลักษณะทางกายภาพ ประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับสภาพชุมชน ศักยภาพทางเครือญาติภาพทางสังคม ศักยภาพทางเศรษฐกิจ ศักยภาพทางปัญญา การดำรงอยู่ของภูมิปัญญาชุมชน ปราชญ์ชาวบ้านและการเอื้อประโยชน์ชุมชน บุคคลและองค์กรที่มีและบทบาทสำคัญในชุมชน โดยทั้งหมดอาจเป็นการให้รู้ว่ามีอะไรอยู่ตรงไหน (mapping) หรือ จะมีรายละเอียดมากขึ้น ขึ้นอยู่กับเป้าหมายในการตั้งโจทย์หรือการให้ความสำคัญต่อประเด็นนั้น ทั้งนี้ใช้เป็นพื้นฐานของการทำวิจัยท้องถิ่น (สกว.)

กรณีของการค้นหาศักยภาพทุนตำบลกระบวนการสู่การปฏิบัติในพื้นที่ (สสส.) จะมีการประเมินชุมชนจากโครงสร้างหลักของตำบล 7 หมวดเนื้อหา ประกอบด้วย 1) ข้อมูลทุนที่แสดงศักยภาพของตำบล (ทรัพยากร, สถาบัน/องค์กร/หน่วยงาน/กลุ่มเครือข่าย, าสังคมทุน) 2) การสื่อสาร 3) การดูแลสุขภาพ ปัญหาสุขภาพและบริการ 4) ประชากร 5) สิ่งแวดล้อม 6) เศรษฐกิจชุมชน และ 7) การเมืองการปกครอง โดยใช้ทั้งการใช้โปรแกรมการประเมินชุมชนแบบชาติพันธุ์วรรณนา (RECAP: Rapid Ethnography Community Assessment Program) โดยกระบวนการสร้างการเรียนรู้ ผ่านการรวบรวมจัดเก็บและใช้ประโยชน์ข้อมูลจากองค์กรชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อนำไปสู่การพัฒนาแผนและปฏิบัติการพัฒนาตำบลสุขภาพต่อไป

ประโยชน์/ผลที่ได้

หากมองโครงการวิจัยชุมชนเป็นฐานเครื่องมือเพื่อประเมินและดำเนินการที่นำไปสู่การใช้ประโยชน์และเกิดผลกระทบชัดเจน จะเกิดประโยชน์ที่ดี ดังต่อไปนี้คือ

1. เกิดการรวมกลุ่มกลไก ในชุมชน ที่นำไปสู่การจัดการด้านอื่นต่อไป/ (นำกระบวนการวิจัยไปใช้กับงานอื่น)

2. เกิดการพัฒนาคน หรือสร้างคน
3. ทีมวิจัยพื้นที่และผู้ร่วมงานเกิดการเรียนรู้ มีการพัฒนาศักยภาพ เช่น คิดเป็นระบบขึ้นคนใน/ชุมชนเก่งขึ้น มีบุคคลหรือกลุ่มคนใหม่ที่สามารถริเริ่มและมีศักยภาพดำเนินการร่วมกันได้มากขึ้น/ จัดการตนเองและความสัมพันธ์กับผู้อื่น กลุ่มอื่นทั้งในและนอกชุมชนได้ราบรื่นหรือดีมากขึ้น เป็นต้น
4. เกิดองค์ความรู้หรือปฏิบัติการที่สามารถนำไปแก้ปัญหาได้
5. เกิดความเปลี่ยนแปลงที่เป็นรูปธรรมของชุมชน

จุดแข็ง

- กลุ่มนักวิชาการให้การยอมรับ Social mappingที่เป็นฐานการประเมินชุมชนฐานะเครื่องมือช่วยชุมชนจากองค์กรภายนอกคิดว่าควรมี ควรจะรู้เพื่อประเมินpositionชุมชน และต่อยอดไปสู่การทำวิจัยชุมชนได้จริง
- เป็นชุดเครื่องมือและการจัดทำแนวทางการประเมินชุมชนด้วยเครื่องมือแบบรอบด้าน เน้นการจัดทำและใช้ประโยชน์จากกลุ่มต่างๆในชุมชนมากกว่าจะให้บุคคลหรือองค์กรภายนอกดำเนินการ
- หากภาคีในพื้นที่มีความเข้าใจชุดข้อมูลเชิงประจักษ์ของชุมชนจะสามารถนำไปร่วมกันวางแผนพัฒนาพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

“จุดเด่นสำหรับเครื่องมือนี้มองว่าเร็ว และใช้ระยะเวลาน้อยแต่ได้ข้อมูลมาก ซึ่งภาษาพัฒนาชุมชนเรียกว่า การประเมินสภาวะชนบทแบบเร่งด่วน ทำให้ได้ข้อมูลเร็วในระยะเวลาอันสั้น และหากมีการใส่กระบวนการลงไปด้วยก็จะสร้างให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกับชุมชนเพิ่มได้อีก” (ผู้ใช้เครื่องมือจากมรภ.นครปฐม)

ข้อจำกัด/เงื่อนไขเฉพาะ

- ความเข้าใจในหลักการวิจัยท้องถิ่นด้วยเครื่องมือจากชุมชนซึ่งเน้นทั้ง 1) ใจที่ชัดและมาจากชาวบ้าน 2) ชาวบ้านต้องมีส่วนร่วม 3) ต้องมีการปฏิบัติการเพื่อหาคำตอบ ภายใต้เป้าหมายที่

จะสร้างการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ สร้างคนในพื้นที่ และสร้างความรู้ที่ผ่านกระบวนการ
ศึกษาและขับเคลื่อนของชุมชน

- ต้องชัดเจนเรื่องเป้าหมาย ทิศทางที่จะเน้น และรายละเอียดข้อมูลที่ต้องการ เนื่องจากการใช้ social mapping คือต้องให้รู้หมดทุกมุมแต่การรู้ทุกมุมอาจจะทำให้ไม่รู้ลึกมุม เพราะเกิดจากการวางน้ำหนักที่ไม่ดี พอวางน้ำหนักไม่ดีก็จะเป็นปัญหา หรือการไปหาข้อมูลแบบไม่มีระบบก็อาจจะไม่ทำให้ได้ข้อมูลมาเลย หรืออาจได้แบบผิวเผินแทน
- พึงระวังเรื่องอคติ ประสิทธิภาพของนักวิจัยชุมชนเมื่อต้องใช้เครื่องมือ

“เครื่องมือนี้เป็นเครื่องมือที่ดี แต่จุดอ่อนนิดเดียวคือ คนที่ใช้เครื่องมือ ยกตัวอย่าง อาจารย์คณะวิทยาศาสตร์ ที่เราไม่ถนัดที่จะเข้าไปพูดคุย หรือ สอบถามในประเด็นเชิงลึก ทางทีมวิจัยชุมชนคณะวิทยาศาสตร์ จึงมีการนำ เครื่องมือชุดนี้ไปแปลงให้เป็นประเด็นคำถามแบบ Checklist เพื่อให้ง่าย (ภายใต้กรอบเนื้อหาเดียวกัน แต่วิธีได้มาหรือกระบวนการต่างกัน) จุดต่าง ขึ้นอยู่กับความถนัดของคนใช้เครื่องมือการใช้เครื่องมือต้องใช้ทั้ง ประสิทธิภาพและความถนัด” (ผู้ใช้เครื่องมือจากมร.นครปฐม)

บทเรียนสำคัญ

1. กระบวนการต้อง involve กลุ่มคนที่มีบทบาทและประสิทธิภาพหลากหลายของชุมชน และมีวิธีการการศึกษาทั้งจากข้อมูลมือสองและข้อมูลสดโดยการสังเกต สัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม กับกลุ่มคนต่างๆในพื้นที่
2. ต้องการคนนอกที่เอื้อให้เกิดกระบวนการมากกว่าที่จะไปช่วยทำให้แบบมุ่งเป้าที่ความสมบูรณ์ของข้อมูลการประเมินหรือกระบวนการวิจัยที่ต้อง “ตอบโจทย์” เสมอ
3. การประเมินความหมายโดยนัยยะคือการให้คุณค่า ดังนั้นสุดท้ายการศึกษาด้วยเครื่องมือจึงเป็นการให้คุณค่าเพิ่มเติมนอกเหนือการอธิบายอย่างเดียว หากอธิบายอย่างเดียวก็เป็นเพียงการศึกษาหาความรู้ และการให้คุณค่านั้นขึ้นอยู่กับสมาชิกในชุมชน

การใช้เครื่องมือหลายชิ้นอย่างบูรณาการภายใต้หลักการมีส่วนร่วมของชุมชน

เนื่องจากกรณีนี้มาจากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญที่ใช้เครื่องมือหลายชิ้นที่บูรณาการ มีรูปแบบกระบวนการใช้ที่ไม่ได้ชัดเจน แต่เป็นการสะท้อนวิธีคิดและแนวทางการใช้เครื่องมือเพื่อให้เข้าใจชุมชนในหลากหลายมิติด้วยกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในชุมชน เครื่องมือที่มีการบูรณาการและเอื้อให้เกิดการประเมินชุมชนดังกล่าว ประกอบด้วย 1) วงจรชีวิต เพื่อเข้าใจวิถีชีวิตและการเปลี่ยนแปลง 2) การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ 3) การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของปัจจัยและองค์ประกอบ 4) การวิเคราะห์มูลค่า(รูป)กับคุณค่า(นาม) ดังนั้นการวิเคราะห์ส่วนนี้จึงเสนอตามประเด็นและเนื้อหาที่ต้องการศึกษาด้วยบทสัมภาษณ์และการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

เป้าหมายเชิงหลักการ เป็นกลุ่มที่ใช้ตัวเองและวิธีคิดเป็นเครื่องมือสำคัญโดยไม่มีTemplate แต่ผู้ใช้เหล่านั้นมีแนวทางการใช้นั้นอยู่ในหัว หยิบใช้เหมาะสมตามสภาพบริบท สถานการณ์ และโอกาส ที่พบเจอ เป้าหมายจึงเน้นกระบวนการเรียนรู้ตนเองเพื่อจะรู้จักและเข้าใจบริบทของชุมชนในมิติต่างๆทั้งเชิงโครงสร้างอำนาจ สังคม วัฒนธรรมและอื่นๆเพื่อนำไปสู่การพัฒนาชุมชนร่วมกัน

วัตถุประสงค์เชิงกระบวนการ

การดูศักยภาพคนในชุมชนนั้น หากนิยาม “ศักยภาพ คือ การต่อสู้ในชีวิตประจำวัน” หมายความว่าใครก็ตามที่ยังสู้อยู่ทุกวันนี้คือศักยภาพแท้ และมองว่าการเริ่มงานหากเริ่มที่ศักยภาพจริงจะเริ่มง่าย เพราะหากย้อนไปแค่ความทรงจำอาจจะไม่มีแรงลุกเท่ากับหาคนที่ยังคงทำอยู่

กลุ่มเป้าหมาย

โดยทั่วไปมีการอ้างว่ามีการใช้เครื่องมือต่างๆแบบบูรณาการ แต่ความชัดเจนของวิธีคิดและรายละเอียดรูปธรรมดำเนินการยังมีความหลากหลายสูงมาก อย่างไรก็ตาม ในกรณีนี้ได้มีการสนับสนุนให้เกิดการใช้อย่างแพร่หลายในกลุ่มเจ้าหน้าที่สาธารณสุขและองค์กรชุมชนในภาคเหนือ โดยเฉพาะเครือข่ายการเรียนรู้ตนเองและเครือข่ายทางภาคเหนือ(เช่น เครือข่ายช่วงฝนยา เชียงราย) เพื่อการพัฒนาระบบสุขภาพแนวใหม่ที่ใช้วิถีชุมชนเป็นบริบทการเรียนรู้

“คนสาธารณสุขส่วนใหญ่มีเรื่องราว และสิ่งดี ๆ อยู่ในตัวมากมายเพียงแต่ขาดโอกาสที่ใช้ หรือแสดงออก ด้วยภาระงานหรือข้อจำกัดบางเรื่องทำให้เขาทั้งสิ่งที่ มี อันนี้รวมถึงชาวบ้านด้วยว่าบางครั้งชาวบ้านก็ไม่ค่อยได้แสดงถึงสิ่งที่เขามีให้เราได้เห็น หรือเชื่อมให้เห็นไม่ได้” นเรศ สงเคราะห์สุข

กลวิธีการนำไปใช้

มีความชัดเจนในด้านวิธีคิดหากแต่ต้องฝึกฝนเรียนรู้และประยุกต์ใช้ด้วยศักยภาพของตนเอง ส่วนใหญ่นำไปใช้เพื่อการพัฒนากระบวนการคิดของเจ้าหน้าที่ในระบบสาธารณสุข รวมทั้งการนำไปสู่รูปธรรมการพัฒนาคุณภาพปฐมนิเทศภายใต้ความเชื่อมโยงกับระบบสุขภาพชุมชน

กระบวนการหลัก

เริ่มต้นด้วยการชวนชุมชนทบทวนชีวิตกันใหม่ โดยพิจารณาศักยภาพ และมิติสังคมวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปว่าเป็นอย่างไร และดูปัจจัยที่เข้ามาทำให้เปลี่ยน โดยพยายามเติมให้พอดีกับวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยไม่มีการ “ตั้งธง” ก่อนลงชุมชน แต่หา Positioning ของชาวบ้านว่าอยู่ตรงไหน เพื่อเริ่มต้นจากทุนเดิมที่เขามีอยู่แล้ว

การมอง Positioning ในชุมชนอาจเป็นครอบครัว หรือกลุ่ม ซึ่งจะดูประวัติศาสตร์ทั้งชีวิต หากเป็นกลุ่มจะมองเรื่องการรวมกลุ่มว่าอดีต หรือสมัยใหม่ เพราะการรวมกลุ่มในอดีตจะแตกต่างจากสมัยปัจจุบัน เพราะมองว่าความเป็นอยู่และความเป็นไปขึ้นกับประวัติศาสตร์ หรือคุณค่า ความทรงจำร่วมบางอย่างในชุมชน

กระบวนการนี้จะให้ความสำคัญ “ดวงตาใหม่” ซึ่งเกิดมุมมองใหม่ มองเห็นศักยภาพใหม่และจะเห็น positioning” เพื่อตั้งคำถามย้อนกลับมาว่าแล้วในบทบาทเราที่เป็นอยู่จะเริ่มต้นหรือจะต้องเข้าช่องไหน รวมทั้งกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันลักษณะ action – reflection และเพิ่มมิติของการวิเคราะห์ที่รอบด้าน ยืนยันในสิ่งที่ชุมชนมีและร่วมเป็นส่วนหนึ่งในชุมชนอย่างต่อเนื่อง

หลักการคือ การชวนเรียนรู้กับชาวบ้านให้เยอะๆ
และเราบอกเสมอว่าสิ่งเหล่านี้มันคือชีวิตจริง และมันมีมิติ
บางเรื่องที่ดีมากกว่าสิ่งที่เห็น นเรศ สงเคราะห์สุข

ประโยชน์/ผลที่ได้

1. เกิดการทบทวนตนเองและสะท้อนความคิดของผู้ใช้เครื่องมือ ทั้งยังช่วยให้กลุ่มในชุมชนสามารถเรียนรู้ร่วมกันในระหว่างปฏิบัติการได้ ทั้งนี้กระบวนการที่เกิดขึ้นเป็นการเรียนรู้ต่อเนื่อง
2. การเรียนรู้เพื่อประยุกต์วิธีคิดและผสมผสานเครื่องมือการศึกษาชุมชนด้วย i) ประวัติศาสตร์ชาวบ้านเพื่อเป็นสื่อสร้างการเรียนรู้ ii) การเดินเพราะจะทำให้รู้ถึงการสร้างถิ่นฐาน การอยู่

ร่วมกัน ระบบสังคมเศรษฐกิจ และนิเวศของพื้นที่เพื่อเข้าใจความเป็นองค์รวมiii)วัฒนธรรมที่แสดงวิถีคิดการมองคนทุกซ์กับคนมีและองค์ความรู้

3. สร้างศักยภาพคน เชื่อให้เกิดเกิดองค์ความรู้หรือปฏิบัติการที่เกิดเปลี่ยนแปลงและแก้ปัญหาได้

จุดแข็ง

- สามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองจากการดำเนินการในบริบทชุมชนได้ตลอด สามารถทำไปสรุปไปเพื่อพัฒนา และเพื่อที่จะสร้างให้เกิดผู้นำ
- สามารถสร้างประสบการณ์ด้วยบริบทที่ท้าทายใหม่ๆเพื่อใช้action- reflection approach

ข้อจำกัด/เงื่อนไขเฉพาะ

- ข้อจำกัดในการถ่ายทอดการใช้เครื่องมือนี้ เพื่อให้เข้าใจว่าจะบอกอะไรเพราะกระบวนการมันเชื่อมโยงและเกี่ยวพันกันหมด พอเราเขียนเครื่องมือออกมาขึ้นๆแล้วก็กลายเป็นว่า “ไม่อิน” กับชุมชน เพราะการใช้เครื่องมือไม่เพียงแต่นำลงไปใช้แต่ประกอบด้วยด้านใน(inner side) ของผู้ใช้เครื่องมือด้วย ว่าเข้าใจและสามารถทำให้เครื่องมือไม่ใช่เครื่องมือได้อย่างไร
- จริตการเรียนรู้ของแต่ละบุคคลแตกต่างกัน ฐานคิดและประสบการณ์ในการใช้เครื่องมือลักษณะหลายชั้นอาจสร้างความซับซ้อน ดังนั้นจำเป็นต้องมีผู้ชี้ชวนการคิดและสะท้อนตนเองอย่างต่อเนื่อง

บทเรียนสำคัญ

1. เครื่องมือดังกล่าวจะต้องรับใช้วิถีคิด รับใช้คนในชุมชน และเลือกใช้เหมาะสมกับสถานการณ์ จังหวะ และเข้าถึงการรับรู้และโลกทัศน์ของชาวบ้าน
2. ในเชิงขยายผลจะทำได้จำกัด เนื่องจากผู้ที่ถ่ายทอดการเรียนรู้เครื่องมือนี้ได้ ต้องเป็นผู้ที่มีวิถีคิดกว้างขวาง เข้าใจและประยุกต์หลายศาสตร์ได้ และมีทักษะการสื่อสารที่สร้างสรรค์ รวมทั้งความสามารถในการวิเคราะห์และสะท้อนความคิดได้อย่างเป็นระบบ

ข้อเสนอชุดตัวชี้วัดชุมชนที่มีความเข้มแข็ง

ตัวชี้วัดที่เกี่ยวข้องของชุมชนที่มีความเข้มแข็งนั้นเกี่ยวข้องอย่างมากกับการกำหนด การให้ความหมาย หรือคุณค่าจากชุมชน ขณะที่ชุมชนมีลักษณะที่หลากหลายมาก ทำให้โมทัศน์และจุดยืนร่วมกันของชุมชนต่อคำว่า “ความเข้มแข็ง” จึงสามารถแตกต่างกันได้ อย่างไรก็ตาม การสะท้อนความเข้มแข็งของชุมชนสามารถเป็นส่วนหนึ่งของการประเมินหรือการศึกษาชุมชนตามรูปธรรมที่เกิดขึ้น ซึ่งกำหนดและรับรู้ได้โดยชุมชน ด้วยการศึกษาพื้นที่ที่มีชุมชนเข้มแข็งในหลายกรณี ภาพรวมคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของความเข้มแข็งของชุมชน ประกอบด้วย ความสามารถดำรงหรือคงอยู่ของคนในชุมชนอยู่ได้อย่างพอเพียงและเพียงพอทั้งในทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสุขภาพ หมายถึงความสามารถที่จะมีอำนาจอิสระเพื่อต่อรองกันเอง ต่อรองระหว่างกลุ่มบุคคล ชุมชน หรือองค์กรที่มีผลกระทบต่อชุมชนทั้งนี้เพื่อผลประโยชน์ส่วนรวมของชุมชนได้อย่างยั่งยืน รวมทั้งการมีกลไกที่จัดการชุมชนได้อย่างเหมาะสม ดำรงอยู่ได้อย่างสันติสุขและสมานฉันท์

ตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนอาจกำหนดและแบ่งได้ 3 กลุ่ม เช่น ตัวชี้วัดที่สะท้อนกลไกความเข้มแข็งของชุมชน ตัวชี้วัดที่สะท้อนความเข้มแข็งของปัจจัยที่เอื้อหรือก่อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนและ ตัวชี้วัดที่สะท้อนถึงกระบวนการที่นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน ทั้งนี้การกำหนดตัวชี้วัด 3 กลุ่มดังกล่าวของชุมชนเข้มแข็งมิได้หมายถึง ชุมชนเข้มแข็งจะต้องมีมาตรฐานตามชุดตัวชี้วัดดังกล่าวแต่จะให้ประโยชน์ในเชิงการประเมินสถานการณ์ มิติของความเข้มแข็ง ความอ่อนแอ การเสริมพลังที่จะเสนอทางเลือก ปรับเปลี่ยนเงื่อนไขหรือกระบวนการเพื่อการพัฒนาความเข้มแข็งตามที่ชุมชนปรารถนาต่อไป

การวิเคราะห์ตัวชี้วัดชุมชนเข้มแข็งจากข้อมูลที่มาจากการสะท้อนของพื้นที่ปฏิบัติการและผู้เชี่ยวชาญที่จัดกลุ่มใน 3 กลุ่มตัวชี้วัด ดังนี้

1. สะท้อนกลไกความเข้มแข็งของชุมชน

“การแสดงออกของชุมชนเข้มแข็งเขาจะไม่เน้นเรื่องเงิน แต่เป็นประเด็นการพัฒนาที่เขาอยากทำ คือเขาคิดเองว่าอยากทำอะไร ไม่เน้นเรื่องงบประมาณเป็นหลักเน้นการจัดการ ดูไม่ยาก ดูง่าย ๆ แค่นี้ การประเมินแบบเร็วแค่พูดคุยกันมันจะออกมาว่าชุมชนเป็นอย่างไร หากเรียกร้องมากเกินไปก็เข้มแข็งน้อยเท่านั้น” (อ.นพ.อมร นนทสุต)

“การมองความเข้มแข็งของชุมชน มองเรื่องใหญ่ที่สุดคือ กลไกและกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนยังมีอยู่ และทำหน้าที่ไปได้ตลอดเวลาหรือไม่ ซึ่งเมื่อก่อนจะดูที่ปัญหา และคิดแบบไม่ค่อยถูกเท่าไร คิดว่าปัญหาแสดงว่าเข้มแข็ง สุดท้ายแล้วพบว่าไม่จริงเพราะปัญหามาใหม่เรื่อยๆ สังคมเป็นเรื่องที่ต้องอยู่กับปัญหา สำคัญคือต้องรู้ตัวเสมอว่าปัญหาเกิดจากอะไร ป้องกันได้ไหม หรือหากป้องกันไม่ได้ต้องมีการเรียนรู้ว่าทำไมถึงป้องกันไม่ได้ที่เรียกว่าถอดบทเรียน ซึ่งหากชุมชนติดตามการ

เปลี่ยนแปลงของตัวเอง ประคับประคองตัวเอง และป้องกันอะไรบางอย่างที่พอจะคาดการณ์อนาคตได้บ้าง หรือใช้ประสบการณ์เดิมจัดการได้ตลอดเวลา”(อ.นเรศ สงเคราะห์สุข)

“สำหรับเรื่องกลไก ไม่ใช่ว่าเรื่องการเมืองกลไกเดียว แต่ต้องเป็นกลไกหลายกลไกที่คานกันไปมา ที่ไหนอ่อนแอมากๆ จะมีผู้นำเผด็จการคนเดียวซึ่งชุมชนจะชอบ แต่มนุนักวิชาการไม่ชอบ ชอบการมีหลายกลุ่มในความหลากหลาย และมีการคานอำนาจกัน(ในชุมชน) กลุ่มผู้นำที่ผมทำงานร่วมงานด้วย จะมีคละกันในทุกส่วน” (อ.นเรศ สงเคราะห์สุข)

“กรณีลงชุมชนแล้วพบผู้นำสวมหมวกหลายๆใบกลุ่มแบบนี้ก็จะมองแบบเร็วๆก่อนว่า แล้วทำไมไม่สร้างโอกาสให้คนมีส่วนร่วมมากกว่านี้ เพราะมองว่าผู้นำที่ดีควรจะต้องสร้างโอกาสและเอื้อให้เกิดการทำงานร่วมกัน เพราะมีความเชื่อว่า “Know how ไม่สำคัญเท่า know who” (อ.นเรศ สงเคราะห์สุข)

“ผู้นำที่เก่งในชุมชนเข้มแข็ง มักจะมีลักษณะเปิดโอกาสให้คนในชุมชนมีการเจอกันอยู่ มีการสร้างเงื่อนไขที่เอื้อให้เกิดการทำกิจกรรมร่วมกัน เพราะหากปล่อยให้รูปแบบต่างคนต่างอยู่จะยิ่งเป็นการสร้างกำแพง อันนี้เป็นประเด็นที่สำคัญที่สุด” (อ.นเรศ สงเคราะห์สุข)

2.สะท้อนความเข้มแข็งของปัจจัยที่เอื้อหรือก่อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน

“ในมิติการพึ่งตัวเองของประชาชนมองว่ามันน้อยมาก แต่ไม่ใช่ว่าไม่มีปัญญาแต่อาจจะถูกซ่อนเร้นอยู่ แต่ในบางพื้นที่ที่บอกว่าเข้มแข็งเพราะมีการแสดงตัวออกมา และที่บอกว่าพึ่งตัวเองมองในปัจจัยอะไร เพราะปัจจัยมีมากมายตั้งแต่ความสามารถในการระดมทุนเอง ความสามารถในการบริหารจัดการ เป็นต้น แต่ระยะหลังชุมชนถูกจัดการจนลืมว่าเดิมเป็นอย่างไร เช่น เรื่องการเกษตรแจกแม่กระทั่งพันธุ์พืช จนทำให้วิถีชีวิตเดิมหายไป กลายเป็นมีการจัดการให้หมด แล้วพอจะมากกระตุ้นให้เกิด(ความเข้มแข็ง)ใหม่จึงไม่ใช่เรื่องง่าย ทุนความเข้มแข็งเหล่านี้ พุดได้ว่ามีอยู่แทบทุกพื้นที่แต่จะถูกซ่อนเร้นไว้” (อ.นเรศ สงเคราะห์สุข)

“...ส่วนปัญหาจะลดหรือไม่นั้นมองว่าให้ใส่ไปกับเรื่องนี้ให้น้อยลง เพราะบางครั้งเวลามีปัญหาหลายๆการแก้ปัญหาก็ต้องใช้เวลาหลายๆด้วยเช่นเดียวกัน ต้องใช้เวลาในการสะสมทุน ใช้เวลาในการหาเพื่อน หรือต้องรอจังหวะ คือมองว่าทุกอย่างเป็น dynamic แต่ทุกสิ่งก็หนีไม่พ้นสิ่งที่บอกว่า ภาวะวิสัย คือหากคุณบอกว่าชุมชนเข้มแข็งเรื่องการจัดการป่า แสดงว่าป่าต้องมีไม่ใช่ป่าหมดหายไป เป็นต้น คือ

ต้องพิจารณา ภาวะวิสัย แบบที่เป็นจริง เช่น ปาบางที่โดนสัมปทานมันก็ต้องหมดแต่ก็มีแนวโน้มอย่างนั้นแล้ว เป็นต้น” (อ.นเรศ สงเคราะห์สุข)

3. กระบวนการที่นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน

“ความเข้มแข็งไม่มีความถาวร บางเรื่องแข็ง บางอ่อน ไม่มีแข็งทุกเรื่องได้ตลอดเวลา เขาอาจจะแข็งบางเรื่องได้เกือบตลอดเวลา และก็มีเข้มแข็งจริง และไม่จริง ขึ้นอยู่กับคนมอง ขึ้นกับว่าเรากำลังขยับเรื่องอะไร หากจะมองว่าเข้มแข็งหรือไม่ให้กลับไปดูว่าเป้าหมายวางไว้อย่างไร ดังนั้นเวลาที่จะนิยามความเข้มแข็งจะยาก” (อ.นเรศ สงเคราะห์สุข)

“ความเข้มแข็งของชุมชนให้มองเวลาที่ชุมชนต้องเผชิญปัญหา เขาสามารถค้นหาทางออกได้หรือไม่ ถ้าทำได้แสดงมีความเข้มแข็งแล้ว” ซึ่งรูปแบบวิธีก็แล้วแต่ เช่น 1) อาจจะจัดการเองแสดงว่าชุมชนนั้นมีความเข้มแข็งพอที่จะพึ่งตนเองได้ 2) ดึงผู้อื่นเข้ามาช่วยแสดงความเข้มแข็ง มีเครือข่ายที่สามารถช่วยเหลือกันได้ เช่น ต้องการทุนสามารถดึงมาได้ ต้องการเทคโนโลยี ต้องการวิชาการสามารถทำได้ เหล่านี้ คือ ความเข้มแข็งที่แสดงให้เห็นว่า position มันอยู่ตรงไหนและสามารถจัดการได้ในระดับไหน ส่วนการจัดการหรือการพึ่งตนเอง พบว่ายังมีอยู่ทุกภาค มีทั้งชุมชนเมือง และชนบทตามแต่ผลที่ระดับพื้นที่จะแตกต่างกัน”(ผศ.ดร.บัณชร แก้วส่อง)

ภาพรวมของการบ่งชี้ว่าชุมชนมีความเข้มแข็ง คือ

- 1) ต้องมีการรวมกลุ่มอาจทั้งทางการและไม่ทางการร่วมกัน
- 2) มีกระบวนการเรียนรู้ที่ยืดหยุ่น ชุมชนที่ไม่มีกระบวนการเรียนรู้จะไม่มี ความเข้มแข็งเลย และกระบวนการเรียนรู้จะมี 3 แบบเท่าที่เห็น คือ การเรียนรู้ภายใน การเรียนรู้ภายนอก และการนำมาประยุกต์
- 3) ชุมชนมีกระบวนการคิดเรื่องข้อมูล มีชุดข้อมูลสำคัญ การวิเคราะห์ข้อมูล นำข้อมูลของชุมชนเพื่อไปสู่การจัดการ ชุดข้อมูลพื้นฐานที่ต้องมีประกอบด้วย
 - 3.1) การสร้างถิ่นฐาน ประวัติศาสตร์ชาวบ้าน ระบบสังคมเศรษฐกิจชุมชน นิเวศของพื้นที่ วัฒนธรรมที่แสดงวิถีคิดของคนในชุมชน (ที่มาข้อมูล เส้นทางการให้คุณค่า ความทรงจำ ประสบการณ์ร่วม)
 - 3.2) โครงสร้างพื้นฐานทางกายภาพที่เป็นแหล่งประโยชน์ ทรัพยากร และแหล่งสนับสนุน
 - 3.3) โครงสร้างอำนาจทางสังคมในชุมชน(ความสัมพันธ์บุคคล ครอบครัว กลุ่มคน เครือข่าย)
 - 3.4) แกนนำ คนดี คนเด่น นักจัดการ(ศักยภาพและบทบาทที่เป็นรูปธรรมในชุมชน)

3.5) กลุ่มบุคคล เครือข่าย หน่วยงาน องค์กรรวมทั้งกลไกภายในและนอกชุมชนที่มีอิทธิพลต่อชุมชน

3.6) ข้อมูลการดูแลกลุ่มผู้ที่มีปัญหา ต้องการความช่วยเหลือและบริการสุขภาพและสวัสดิการสังคม

4) รูปธรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ที่สะท้อนความเข้มแข็ง การมองความเข้มแข็งของชุมชนต้องอาศัยเวลานาน ต้องดูที่ Outcome สิ่งที่เขาเปลี่ยนแปลง มีการจัดการตนเองภายใต้บริบทชุมชนตนเองได้อย่างเหมาะสม สิ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงก็จะเป็นกระบวนการระหว่างทางนั้นๆ ด้วย

โดยสรุปในภาพรวม การศึกษานี้อาจจะพัฒนาให้สมบูรณ์มากขึ้นด้วยการศึกษาในส่วนของผู้ที่มีการใช้ข้อมูลที่หลากหลายเพิ่มมากขึ้น ทั้งในบริบทของเจ้าหน้าที่ ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและองค์กรชุมชน โดยให้ความหลากหลายของผู้ปฏิบัติงานในบริบทพื้นที่ที่ใช้ซึ่งจะให้ความหมายและคุณค่าต่อเครื่องมือที่ทำการศึกษาได้ดี เป็นปัจจุบันและความลึกซึ้งมากกว่ากระบวนการทบทวนจากข้อมูลทุติยภูมิด้วยกระบวนการจัดการข้อมูลในระยะเวลาสั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากมีการจัดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสังเคราะห์บทเรียนเชิงปฏิบัติการร่วมกับผู้พัฒนาผู้ใช้เครื่องมือทั้งเพื่อพัฒนาและปรับปรุงเครื่องมือ และนำไปสู่การเรียนรู้ร่วมอย่างสม่ำเสมอก็สามารถส่งเสริมการใช้เครื่องมือประเมินสุขภาพชุมชนดังกล่าวได้มีการเผยแพร่และใช้ประโยชน์เพิ่มมากขึ้นต่อไป.

ภาคผนวก

1. สาระสำคัญของการทบทวนระเบียบวิธีวิทยาและเครื่องมือ/กระบวนการเพื่อประเมินและขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชน
2. แนวทางคำถามกึ่งเชิงโครงสร้างเพื่อสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ/ สอนทนากลุ่มสำหรับผู้ใช้อุปกรณ์การศึกษา
3. ต้นฉบับถอดเทปการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญและการสนทนากลุ่ม
4. ผู้มีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลและคำแนะนำในการศึกษา

ภาคผนวก 1

สาระสำคัญของการทบทวนระเบียบวิธีวิทยาและเครื่องมือ/
กระบวนการเพื่อประเมินและขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชน

ภาคผนวก 1

สาระสำคัญของการทบทวนระเบียบวิธีวิทยาและเครื่องมือ/กระบวนการ เพื่อประเมินและขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชน

(ส่วนหนึ่งของการศึกษาวิจัยเพื่อวิเคราะห์บางเครื่องมือเพื่อประเมินสุขภาพชุมชน
โดยสำนักงานวิจัยและพัฒนากระบวนการสุขภาพชุมชน สถาบันพัฒนาสุขภาพอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล)

วิธีวิทยา/ เครื่องมือ	จุดเด่น	ตัวอย่างงานที่เกี่ยวข้อง
ชาติพันธุ์วรรณา ethnography	เน้นการศึกษาบรรยายสภาพชีวิต วัฒนธรรม ความเป็นอยู่หรือกลุ่มสังคมใดๆ เป็นแนวคิดต้นตำรับของงานวิจัยเชิง มานุษยวิทยา เน้นการเข้าถึงและ “พรรณนา ให้เห็นสัณสรวแห่งความเป็นไป” เหมาะสำหรับกลุ่ม ชุมชน หรือสังคมที่ไม่ ค่อยมีคนเข้าไปศึกษา ผู้ศึกษาต้องเข้าไป “ฝังตัว” ระยะเวลาหนึ่งเพื่อเรียนรู้ จุดเน้นอยู่ที่การ “เล่าเรื่อง” และมากกว่าที่ จะหา “ข้อสรุปใดๆ” จากปรากฏการณ์ที่ ศึกษา	- สังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ศศ. 1978-1873 (ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์) - การสืบทอดดนตรีในสังคมไทยปัจจุบัน ศึกษากรณีสกุลพาทยโกศลและสกุล ศิลปบรรเลง (วิมลมาลา ศิริพงษ์) - การอบรมเลี้ยงดูเด็กของผู้ปกครอง ชาวเลในหมู่บ้านสงากอ อำเภอกะปี่ (สรวิศดี กองสุวรรณ) - พื้นที่พัฒนางานวิจัยท้องถิ่น/ สำนัก พัฒนาท้องถิ่นภายใต้ตำบล สุขภาวะ ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้าง เสริมสุขภาพ(สสส.)
ปรากฏการณ์นิยม Phenomenology	เน้นหนักความเข้าใจที่ลึกซึ้งเกี่ยวกับ อารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ที่มีต่อ ปรากฏการณ์ใดๆ อันเป็นแนวคิดที่ออกมา มาจากค่ายปรัชญา และจิตวิทยาพื้นฐาน งานการศึกษาจึงเน้นหนักไปที่ “เข้าถึง จิตใจ” ของผู้ที่ถูกศึกษา และเหมาะกับการ ศึกษาคนหรือกลุ่มคนที่มีพฤติกรรม	-การทำตัวเหมือนพระหรือชีของชาวบ้าน หนองตูม ตำบลหนองขาม อำเภอก แก่งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ (พงศ์ศักดิ์ ศรี โอภาส)

วิธีวิทยา/ เครื่องมือ	จุดเด่น	ตัวอย่างงานที่เกี่ยวข้อง
ทฤษฎีจากข้อมูล ฐานราก Grounded theory	เฉพาะที่น่าสนใจบางอย่าง เน้นการศึกษาเพื่ออธิบายและหาข้อสรุป เชิงทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการทางสังคม ใดๆ อันเป็นแนวคิดจากค่ายสังคมวิทยาที่ เพิ่งพัฒนาขึ้นมา โดยนักสังคมวิทยา การแพทย์ 2 คน คือ Strauss และ Corbin เน้นการเข้าไปสังเกต หรือ สัมภาษณ์ผู้คน จำนวนมากในเหตุการณ์เพื่อปะติดปะต่อ เป็นภาพกระบวนการทางสังคมของ เหตุการณ์นั้นและนำไปสู่ “ข้อสรุป” บางอย่างที่เชื่อถือได้	ส่วนหนึ่งของโครงการศึกษาวิจัยระดับ ปริญญาดุษฎีบัณฑิต(รศ.ดร. นภาพรณ หะวานนท์ และคณะ จาก มศว.)
การวิเคราะห์วาท กรรม Discourse analysis	พัฒนามาจากค่ายนิรุกติศาสตร์เพื่อศึกษา ปฏิสัมพันธ์ทางการภาษาระหว่างบุคคล ซึ่ง วิธีการศึกษานี้เรียกว่า “การวิเคราะห์วาท กรรม” โดยถือว่าความจริงของสังคมนั้น เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น และภาษาในฐานะ ของระบบหนึ่งเกี่ยวกับการเป็นตัวแทน คือ ศูนย์กลางในการสร้างสรรค์ แต่มันได้นำพา คุณค่าบางอย่างมาด้วยเสมอ และภาษา ยังเป็นการต่อสู้ทางการเมือง วาทกรรมกับการพัฒนาชุมชนก็แฝงด้วยนัย ที่เกี่ยวข้องกับความจริงที่สร้างขึ้นมา ซึ่ง สัมพันธ์กับอำนาจ การเมือง การต่อสู้ ผลประโยชน์ และการช่วงชิง การวิเคราะห์ ชุมชนจึงเน้นไปที่การมองตัวความรู้ (knowledge) วาทกรรม (discourse) และ อำนาจ (power) และพูดถึงชุมชน และการ พัฒนาว่าเป็นชุดของความสัมพันธ์ที่แนบ	- ถอดรหัสสารธารณสุขมูลฐาน(นรินทร์ สังขริรักษา) - วาทกรรมกับการพัฒนา (รศ.ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร)

วิธีวิทยา/ เครื่องมือ	จุดเด่น	ตัวอย่างงานที่เกี่ยวข้อง
	แน่น และสลับซับซ้อนระหว่างอำนาจ/ ความรู้/ความจริง/เอกลักษณ์/ความเป็นอื่น	
อัตชีวประวัติ และ เรื่องเล่า Live narrative และ auto ethnography	เน้นการเล่าเรื่องหรือสะท้อนมุมมองของ ความรู้สึกรู้สึกนึกคิดของบุคคลต่อโลก สู่การ เขียนหรือการเล่าเรื่อง ซึ่งมักเป็นเรื่องเล่าที่ สะท้อนภาพระหว่างคนที่ถูกกดขี่กับคนกด ขี่ การเล่าเรื่องราวของ “คนชายขอบ” หรือ แม้แต่การเล่าเรื่องจากชุมชนเฉพาะกลุ่ม เฉพาะที่ซึ่ง Jean-Francois Lyotard ผู้ ได้รับการยกย่องในฐานะที่เป็นนักทฤษฎีซึ่ง เขาถือเป็นคนหนึ่งที่ได้เสนอแนวคิด เกี่ยวกับ “อนุพรรณ” (litter narrative) ที่ เน้นการเล่าเรื่องในระดับแคบ หรือเรื่องเล่า เล็กๆ ในชุมชน/บุคคล	งานของ ส.พลายน้อย
การวิจัยแบบ ปฏิบัติการอย่างมี ส่วนร่วม (Participatory Action research)	การประยุกต์และผสมผสานวิธีวิทยา หลากหลายรูปแบบทั้งเชิงปริมาณ และเชิง คุณภาพ เป็นรูปแบบของสหวิทยาการ เน้น “คนใน” เป็นคนตั้งโจทย์และหา คำตอบด้วยตนเอง และบูรณาการ	งานวิจัยของหลายองค์กรแหล่งทุนที่ กำหนดทิศทางงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ อย่างมีส่วนร่วม เช่น สำนักงานกองทุน สนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ เป็นต้น
การวิจัย ปฏิบัติการแบบ เสริมพลัง (Collaborative Community Research)	(integration) สรรพกำลังทุกภาคส่วนมา ร่วมกันตั้งโจทย์และทำงานด้วยทั้งระดับ แนวล่าง (downstream) ที่เชื่อมต่อกับ ระดับบน (upstream) โดยมุ่งให้งานสร้าง ความรู้ไปสู่การเสริมพลัง (empowerment) ควบคู่ไปกับการจัดการความรู้ (knowledge movement) เสริมพลังการ เปลี่ยนแปลงของท้องถิ่น	

เครื่องมือและกระบวนการมีการนำมาใช้ในการประเมินสภาพและพัฒนาชุมชน

1. การจัดเวทีสาธารณะ (public meeting/forum)	
ความสำคัญ	เป็นการจัดประชุมเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล ความคิดเห็นระหว่างบุคคล องค์กรและเครือข่ายต่างๆ ที่สนใจในประเด็นปัญหาหรือกิจกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่และในระดับต่างๆ ที่สนใจในประเด็นปัญหา หรือกิจกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่และในระดับเครือข่าย เป็นเทคนิคที่ช่วยให้การทำประชาพิจารณ์ การสำรวจความคิดเห็นมีความสมบูรณ์ โดยจะมีทั้งการอภิปราย การถาม-ตอบในประเด็นปัญหา การร่วมแสดงความคิดเห็น รวมทั้งการสรุปประเด็นปัญหาร่วมกัน
วัตถุประสงค์	- เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็นของประชาชนที่มีความสนใจในประเด็นปัญหาและกิจกรรมที่เกิดขึ้นในสังคม ซึ่งเป็นปัญหาสาธารณะ - เพื่อเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นที่จะนำไปสู่การตัดสินใจในทางการเมืองภาคพลเมืองและในกิจกรรมของเครือข่าย - เพื่อการพัฒนากระบวนการประชาสังคม และการรักษาความสัมพันธ์ที่ดี ระหว่างเครือข่าย โดยการมีกิจกรรมร่วมกัน
วิธีการใช้	- ผู้ประสานงานแจ้งประสานเครือข่าย แจ้งประเด็นปัญหาและกิจกรรมที่จะเกิดขึ้น - ระบุวัน เวลา สถานที่ กิจกรรม และการนำเสนอความคิดเห็นเพิ่มเติม - ดำเนินการตามกิจกรรมตามที่กำหนด โดยการอภิปราย ตั้งคำถาม เสนอข้อมูล และแสดงมติที่ประชุม - สรุปสาระสำคัญร่วมกัน
ประโยชน์	สามารถรับฟังความคิดเห็นในเรื่องต่างๆ โดยมุมมองที่หลากหลาย และอาจได้วิธีการปฏิบัติที่เหมาะสมจากการหารือร่วมกันและจากเครือข่ายอื่นๆ สามารถพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการเรื่องต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อชุมชน
ข้อจำกัด/เงื่อนไข	อาจก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างดำเนินการ (กรณีความเห็นไม่ตรงกัน) ถ้าดำเนินการไม่เหมาะสมอาจสูญเสียเปล่าทั้งงบประมาณ และเงิน
ตัวอย่างการใช้	ใช้ในการประชุมใหญ่ เช่น การประชุมประจำปี เพื่อระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับ การจัดทำโครงการที่ส่งผลกระทบต่อประชาชน หรือการทำประชาพิจารณ์ในเรื่องที่มีผลกระทบต่อคนส่วนใหญ่ เช่น เรื่องบ่อนคาสิโน การคอร์รัปชัน การสร้างโรงงานไฟฟ้า/เขื่อน เป็นต้น

2.การประชุมกลุ่มย่อย (focus group)	
ความสำคัญ	การประชุมหรือการสนทนากลุ่มย่อย คือ กระบวนการการแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็นของผู้ที่เกี่ยวข้องหรือผู้ที่มีความสนใจในประเด็นนั้นๆ ที่มีจำนวนผู้เข้าร่วมพูดคุยประมาณ 8-15 คน โดยมีการตั้งประเด็นคำถามเกี่ยวกับกิจกรรม แผนงาน วิธีการและเป้าหมายของเครือข่าย ว่าแต่ละบุคคลมีความคิดเห็นอย่างไร และมีข้อมูลหรือประเด็นไหนที่ควรเพิ่มเติมหรือควรแก้ไข โดยเป็นการประชุม พูดคุยที่เป็นกันเองมากที่สุด เพื่อที่จะทำให้เกิดการทบทวนเรื่องที่เกิดขึ้นอย่างแท้จริง
วัตถุประสงค์	เพื่อให้ศึกษาถึงข้อมูล ข้อเท็จจริงในประเด็นต่างๆ ที่เกิดขึ้น ว่าควรมีการแก้ไขหรือควรเพิ่มเติมกระบวนการพัฒนาอย่างไร จากผู้ที่เกี่ยวข้องในเครือข่าย เพื่อสำรวจความคิดเห็น ทศนคติของผู้ที่เกี่ยวข้องในประเด็นนั้นๆ อย่างลึกซึ้ง เพื่อหาคำตอบในการตัดสินใจเพื่อการดำเนินการเรื่องนั้นๆ เพื่อค้นหาวิธีการที่เหมาะสม จากการแลกเปลี่ยนพูดคุยกลุ่มย่อย
วิธีการใช้	กำหนดการประชุม แจ้งวัน เวลา สถานที่ หัวเรื่องที่ชัดเจน เชิญผู้เข้าประชุมที่หลากหลาย หรือผู้ที่มีความเชี่ยวชาญ ชี้แจงวัตถุประสงค์ แนวทาง ผลที่คาดว่าจะได้รับ ตามเหมาะสม ดำเนินการสนทนา โดยมีคำถามนำ สรุปความคิดเห็นและสะท้อนให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้รับทราบ
ประโยชน์	เสริมสร้างความเข้าใจในการทำงานของผู้ปฏิบัติงาน ผู้นำ ผู้ที่ให้ทุนฯ ได้รับความเห็น และกระบวนการทำงาน รวมทั้งปัญหาอุปสรรค ได้คำตอบหรือเหตุผลที่จะนำไปสู่การปฏิบัติ
ข้อจำกัด/เงื่อนไข	ผู้ดำเนินการต้องมีความเข้าใจในกระบวนการ และการซักถามที่ชัดเจน ให้เป็นอิสระแก่ทุกคน เพื่อความเข้าใจที่แท้จริง ควรมีการสอบถามและสัมภาษณ์เชิงลึก
ตัวอย่างการใช้	ใช้ในการประชุมเพื่อปรึกษาหารือในเรื่องที่มีความจำเป็นต่อการพัฒนาเครือข่าย เช่น การประชุมเพื่อพัฒนา และหาแนวทางการปรับปรุงโครงการ เป็นต้น

3. การสนทนาอย่างสร้างสรรค์ (dialogue)	
ความสำคัญ	การสนทนาอย่างสร้างสรรค์ คือ การพูดคุยที่ก่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ ด้วยการเรียนรู้และตั้งใจฟังอย่างลึกซึ้ง ในที่กลุ่มคนสนทนากันภายใต้ความเป็นมิตรภาพและการหลีกเลี่ยงจากอำนาจแห่งการครอบงำและการชักจูงของคู่สนทนา เป็นการสนทนาที่ก่อให้เกิดความฉันทานุโลมของถ้อยคำ ความคิด ความรู้ และการรับรู้ที่นำไปสู่ความเข้าใจและข้อตกลงร่วมในเส้นทางของการจัดการความรู้
วัตถุประสงค์	- เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและการพูดคุยที่นำไปสู่การสร้างสรรค์ทางความคิดและวิธีการปฏิบัติ - เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และสติปัญญาในการจัดการตนเองและสิ่งต่างๆ อย่างเหมาะสม - เพื่อศึกษาแบบเจาะลึกในเรื่องที่สนใจและการปรับเปลี่ยนมุมมองในการคิดและการสนทนาที่นำไปสู่ความเป็นมิตรภาพและการเรียนรู้อย่างแท้จริง
วิธีการใช้	- กำหนดวัน เวลา สถานที่ ข้อเสนอ และคู่สนทนาหรือกลุ่มคนที่เข้าร่วมพูดคุย ซึ่งอาจมีความแตกต่างกันทั้งวัยวุฒิ คุณวุฒิ (ประมาณ 3-5คน) - เริ่มสนทนาโดยการชื่นชมคู่สนทนา กล่าวความสนใจใคร่รู้ของตนเอง และตั้งข้อสังเกตในเรื่องนั้นเพื่อร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน - สนทนาด้วยการฟังอย่างลึกซึ้ง มีให้อคติใดๆ มาครอบงำ ในลักษณะของการถาม-ตอบ และหาคำจำกัดความในเรื่องที่พูด เช่น แนวคิด วิธีการปฏิบัติ - การถามซ้ำ และหาบทสรุป โดยการทบทวน ข้อคิด ความรู้ที่ได้จากการพูดคุย
ประโยชน์	- เกิดการเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ความรู้ ประสบการณ์ - ได้แนวคิด เทคนิคในการปรับความคิด มุมมองในการคิด การฟัง การสนทนา เพื่อประโยชน์ในการทำงานร่วมกัน - ได้ทบทวนแนวคิด ความหมาย และวิธีการทำงานที่เหมาะสม - เกิดความเป็นมิตรภาพระหว่างคู่สนทนา
ข้อจำกัด/เงื่อนไข	- อคติของบุคคลในการสนทนา ที่อาจมีการครอบงำและชักจูงในเรื่องที่

3. การสนทนาอย่างสร้างสรรค์ (dialogue)

	สนทนา - ความรู้ มุมมอง แนวคิดของคู่สนทนาที่อาจมีข้อจำกัดในบางเรื่อง - เวลา สถานที่ที่ต้องมีความเหมาะสม และคู่สนทนาที่ไม่มากจนเกินไป
ตัวอย่างการใช้	ใช้ในการสนทนาเพื่อให้เกิดความคิด มุมมอง ความรู้ และการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เช่น การพูดคุยเรื่องการจัดการความรู้ของชุมชน การวิเคราะห์ภูมิปัญญาท้องถิ่น และการวิพากษ์ชุดความรู้ใหม่ เป็นต้น

4. การสรุปบทเรียน (Lessons learned)

ความสำคัญ	การสรุปบทเรียน คือ การทบทวนความรู้ ประสบการณ์ที่ได้จากการทำงานตามโครงการและกิจกรรมนั้นๆ ของเครือข่าย เพื่อที่จะช่วยให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และประเมินตนเองอยู่ตลอดเวลา โดยมีความสำคัญคือ การช่วยให้เครือข่ายนั้นได้ทบทวนถึงแผนงาน วัตถุประสงค์ เป้าหมาย และวิธีการดำเนินการที่เหมาะสม
วัตถุประสงค์	- เพื่อช่วยในการติดตาม/ประเมินผลการดำเนินการตามโครงการ และกิจกรรมที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง หรือจากผู้ที่เกี่ยวข้อง - เพื่อเป็นการยกระดับความรู้ และประสบการณ์ที่ได้จากการทำงานมาสู่การพัฒนาเป็นองค์ความรู้ที่สามารถนำไปใช้ได้ สถานการณ์ต่างๆ - เพื่อพัฒนาระบบการเรียนรู้ในลักษณะการประเมินตนเองอย่างต่อเนื่อง
วิธีการใช้	- ให้เครือข่ายหรือกลุ่มที่ทำงานร่วมกัน (กลุ่มละ 10-15 คนตั้งแต่ชาวบ้าน ผู้นำ นักวิชาการ นักพัฒนา ฯลฯ) เสนอสาระในการสรุปบทเรียนของการทำงาน ตั้งแต่กระบวนการทำงาน วิธีการ เป้าหมาย ว่ามีความรู้ใหม่เกิดขึ้นหรือไม่ มีปัญหาอุปสรรคหรือไม่ - ประชุมนำเสนอข้อสรุปของแต่ละฝ่ายและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกัน - ศึกษาเพิ่มเติมเพื่อหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับประเด็นที่มีความขัดแย้ง หรือหาความรู้ใหม่ที่จะเป็นประโยชน์ต่อการทำงาน - สรุปสาระสำคัญของชุดความรู้ เครื่องมือ ที่เหมาะสม - นำชุดความรู้ ข้อค้นพบ ออกเผยแพร่ต่อสาธารณชน
ประโยชน์	- ได้มีการทบทวนเป้าหมาย วัตถุประสงค์ และวิธีการทำงานที่เหมาะสม

4.การสรุปบทเรียน (Lessons learned)	
	- เครือข่ายเกิดการเรียนรู้ และมีการประเมินตนเองอย่างต่อเนื่อง - เป็นเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ และได้องค์ความรู้ที่เหมาะสม
ข้อจำกัด/เงื่อนไข	- ข้อสรุปที่ได้จากเครือข่าย โดยไม่มีเวลาลงพื้นที่ อาจทำให้การสรุปข้อมูลไม่ตรงกับความเป็นจริง - ควรมีการกำหนดบทบาท หน้าที่ของแต่ละฝ่ายในเครือข่ายนารสรุปบทเรียน - ควรมีผู้เชี่ยวชาญในการดำเนินการ และการสรุปข้อมูล
ตัวอย่างการใช้	ใช้ในการสรุปบทเรียนผลการดำเนินการตามโครงการ และกิจกรรมที่เกิดขึ้นของเครือข่าย ทั้งก่อนดำเนินการในระหว่างดำเนินการ และสิ้นสุดการดำเนินการ เช่น การสรุปบทเรียนขององค์กรชาวบ้าน และผู้ปฏิบัติงานที่ทำงานร่วมกับกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม เป็นต้น

5.การสื่อสารไร้ขีดจำกัด (unlimited communication)	
ความสำคัญ	การสื่อสารไร้ขีดจำกัด คือ กระบวนการสื่อสารผ่านสื่อในทุกระดับและทุกประเภท โดยเป็นการทำงานของเครือข่ายชุมชน เพื่อให้ข้อมูลข่าวสารแก่บุคคลทั่วไป ซึ่งอาจใช้สถานีวิทยุ อินเทอร์เน็ต หรือสื่ออื่นๆ เป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนข้อมูล ข้อเท็จจริงและการระดมความคิดเห็น โดยเน้นกระบวนการสร้างความรู้ร่วมในการที่จะใช้พลังมวลชนในการขับเคลื่อน สังคมที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาท้องถิ่นและสังคมในวงกว้าง
วัตถุประสงค์	- เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการรับข้อมูล ข่าวสาร - เพื่อประชาสัมพันธ์ข่าวสาร กิจกรรม และความเคลื่อนไหวของเครือข่ายต่างๆ และกระบวนการทำงานที่มีต่อสังคม - เพื่อรับฟังความคิดเห็นของบุคคลทั่วไปต่อประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคม - เพื่อแสดงพลังของภาคประชาชนในการที่จะมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา
วิธีการใช้	- เครือข่ายหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจัดรายการทางสื่อมวลชน เช่น สถานีวิทยุ

5. การสื่อสารไร้ขีดจำกัด (unlimited communication)

	- กำหนดให้สื่อเป็นสื่อหรือสถานีวิทยของภาคประชาชนหรือของเครือข่ายที่ประชาชนสามารถแสดงความคิดเห็นผ่านทางโทรศัพท์หรือทางสื่ออื่นๆ มีการรายงานข้อมูลข่าวสารในท้องถิ่นหรือที่เกิดขึ้นในประเทศ โดยมีผู้ดำเนินรายการที่มีความรู้ ความสามารถ เป็นที่ยอมรับของประชาชนทั่วไป - มีการเสนอประเด็นข่าวสารที่เกิดขึ้น และตอบข้อสงสัยของผู้ซักถาม - มีการสรุปประเด็นที่เกิดขึ้นในรอบสัปดาห์ รอบเดือน เพื่อให้ประชาชนทราบ - จัดการกิจกรรมการพบปะ และการทำสาธารณะประโยชน์ร่วมกัน
ประโยชน์	- เพื่อสร้างกระแสความสนใจของบุคคลทั่วไปในการแสดงความคิดเห็นผ่านสื่อที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาท้องถิ่นและการขับเคลื่อนทางสังคม - ได้ทราบถึงแนวคิดและวิธีการแก้ไขปัญหาทางสังคมที่หลากหลาย - ได้สร้างสรรค์สังคมและเกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในรูปแบบใหม่ๆ
ข้อจำกัด/เงื่อนไข	- ผู้ดำเนินรายการต้องมีความรอบรู้ในประเด็นที่เกิดขึ้นในแต่ละวัน และมีความสามารถในการจัดการทางด้านการประชาสัมพันธ์ และการตอบคำถาม - ใช้งบประมาณในการดำเนินการดังกล่าว
ตัวอย่างการใช้	ใช้ในการพัฒนากิจกรรมทางสังคมที่จะเป็นประโยชน์ต่อภาคประชาชนทั่วไปของเครือข่าย เช่น การดำเนินการของสถานีวิทยา จส.100 วิทยูร่วมด้วยช่วยกัน

6. การจัดการพื้นที่รูปธรรม (area management)

ความสำคัญ	การจัดการพื้นที่รูปธรรม คือ การมีส่วนร่วมของฝ่ายต่างๆ เพื่อเข้าไปศึกษาและค้นหาคำตอบจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในระดับพื้นที่ โดยใช้กลไกการจัดการแบบเครือข่ายและการศึกษาในลักษณะของสหวิทยาการ เพื่อที่จะนำปรากฏการณ์ในเชิงพื้นที่ไปอธิบายเหตุการณ์ทางสังคม เช่น การอธิบายกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
-----------	--

6. การจัดการพื้นที่รูปธรรม (area management)	
วัตถุประสงค์	- เพื่อค้นหาคำตอบและวิธีการที่เหมาะสมในการจัดการปัญหาในระดับพื้นที่ - เพื่อเป็นการเรียนรู้ร่วมกันของเครือข่ายต่างๆ จากการแก้ปัญหาในพื้นที่สู่กระบวนการพัฒนาในระดับนโยบาย (เป็นการยกตัวอย่างให้เห็นเป็นรูปธรรม) - เพื่อเป็นสถานที่ศึกษาดูงานและกระบวนการจัดพื้นที่ให้มีความเหมาะสมต่อกระบวนการทำงานแบบเครือข่ายหรือการใช้พลังเครือข่ายในการแก้ไขปัญหา - เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้แนวคิดกระบวนการและเครื่องมือที่ใช้ในการพัฒนาพื้นที่
วิธีการใช้	- ให้เครือข่ายกำหนดพื้นที่ในระดับชุมชนหรือเขตลุ่มน้ำ เป็นสถานที่ยุทธศาสตร์ของการค้นหาคำตอบและการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง - กำหนดเป้าหมาย วัตถุประสงค์ แผนงานและกิจกรรมในการจัดการพื้นที่ - พัฒนาเทคนิค เครื่องมือ ที่จำเป็นต่อกระบวนการเรียนรู้ - ค้นหาวิธีการ เครื่องมือและคำตอบที่เหมาะสมต่อการพัฒนาในระยะยาว - สรุปกระบวนการพัฒนาเชิงพื้นที่ที่สามารถนำไปอธิบายปรากฏการณ์อื่นๆ ได้
ประโยชน์	- ได้ทราบถึงกระบวนการพัฒนาเครือข่ายและการพัฒนาในระดับพื้นที่ชัดเจน - ได้ทราบถึงเทคนิค วิธีการ เครื่องมือที่นำไปใช้ในการพัฒนาพื้นที่ - ได้ทราบถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของเครือข่ายต่างๆ ที่ลงไปในพื้นที่และการใช้พื้นที่เป็นกรณีศึกษา ว่าเครือข่ายควรมีการพัฒนาในเชิงพื้นที่หรือไม่ - อธิบายถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ต่อการนำเสนอในระดับนโยบายได้
ข้อจำกัด/เงื่อนไข	- การจัดการพื้นที่รูปธรรม ต้องมีความชัดเจนว่า การพัฒนาในระดับพื้นที่มีประโยชน์อย่างไร และจะเชื่อมโยงกับกระบวนการทำงานของ

6. การจัดการพื้นที่รูปธรรม (area management)

	เครือข่ายอย่างไร - การใช้เทคนิคในบางพื้นที่อาจมีข้อจำกัดที่จะนำไปอธิบายในพื้นที่/สังคมอื่น - ข้อจำกัดทางด้านกฎหมายอาจมีผลต่อการปฏิบัติในเชิงพื้นที่
ตัวอย่างการใช้	ใช้พื้นที่รูปธรรมเพื่อการศึกษาเรียนรู้จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ และนำไปสู่การอธิบายต่อสังคมในวงกว้าง เช่น การค้นหาคำตอบและการจัดการพื้นที่บริเวณป่าชายเลนของกลุ่มต่างๆ ที่ใช้พลังของเครือข่ายในการแก้ไขปัญหา

7. การจัดการประเด็นปัญหาเร่งด่วน (hot issue management)

ความสำคัญ	การจัดการประเด็นปัญหาเร่งด่วน คือ การที่เครือข่ายเข้าไปศึกษาวิเคราะห์เพื่อให้ได้คำตอบจากประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับประชาชน ในกรณีที่มีประเด็นปัญหาเกิดขึ้นอย่างเร่งด่วน โดยเป็นการสำรวจความคิดเห็นของทุกฝ่ายว่าจะดำเนินการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างไร รวมทั้งมีการจัดการกระบวนการนำเสนอแนวทางการแก้ไขต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างเร่งด่วน
วัตถุประสงค์	- เพื่อสำรวจความคิดเห็นของประชาชนทั่วไป ต่อปัญหาสาธารณะที่ประชาชนเห็นว่าควรแก้ไขอย่างเร่งด่วนและอาจมีผลกระทบต่อคนส่วนใหญ่ - เพื่อให้ข้อเสนอแนะและข้อมูลทางเลือก ต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อที่จะนำไปแก้ไขปัญหาที่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชน
วิธีการใช้	- ศูนย์ประสานงานของเครือข่าย เตรียมแบบสอบถามในประเด็นปัญหาที่เร่งด่วน เพื่อสำรวจความคิดเห็นของประชาชน - ศึกษาข้อมูลในพื้นที่โดยการกระจายแบบสอบถามให้เครือข่ายต่างๆ เพื่อศึกษาข้อมูลและสำรวจความคิดเห็น โดยวิธีการที่ถูกต้องตามหลักวิชาการ - ใช้ร่วมกับวิธีการสื่อสารไร้ขีดจำกัด - วิเคราะห์ข้อมูล นำเสนอข้อมูลต่อสาธารณชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง - นำข้อสรุปไปสู่การแก้ไขปัญหาในพื้นที่ในลักษณะการทำงานของ

7. การจัดประเด็นปัญหาเร่งด่วน (hot issue management)	
	เครือข่าย
ประโยชน์	- ทราบถึงประเด็นปัญหาที่เดือดร้อนเร่งด่วนและปัญหาที่สนใจของประชาชน - ได้รับทราบความคิดเห็นของภาคประชาชนต่อประเด็นนั้นๆ - ทราบถึงพลังเครือข่ายที่อยู่ในพื้นที่ต่างๆ ในการรวบรวมข้อมูล - ช่วยบรรเทาปัญหาที่เกิดขึ้นแก่ประชาชน ในกรณีปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างเร่งด่วน - ได้รับทราบข้อสรุปที่จะนำไปสู่การจัดเวทีสาธารณะ และการทำประชาพิจารณ์
ข้อจำกัด/เงื่อนไข	- กระบวนการเหมือนการสำรวจความคิดเห็นทั่วไป ถ้าไม่มีการสานต่อหรือการไปสู่การปฏิบัติเป็นรูปธรรมอาจทำให้เกิดกิจกรรมดังกล่าวขาดความเชื่อถือ - กระบวนการสำรวจควรทำให้ถูกต้องตามหลักวิชาการ (การสุ่มตัวอย่าง) - เครือข่ายได้ประโยชน์น้อยถ้าเป็นเพียงการสำรวจความคิดเห็นอย่างเดียว
ตัวอย่างการใช้	ใช้ในการสำรวจความคิดเห็นต่อประเด็นปัญหาที่เร่งด่วนของภาคประชาชน เช่น การสำรวจความคิดเห็นเกี่ยวกับการยกเลิกการค้าอาวุธปืน การสำรวจความคิดเห็นของประชาชนต่อกระบวนการทำงานและการจัดโครงการของภาครัฐ เป็นต้น

8. การจัดศูนย์ข้อมูลข่าวสารและการเรียนรู้ (information center)	
ความสำคัญ	การจัดการเครือข่ายจำเป็นต้องมีศูนย์ประสานงาน ศูนย์ข้อมูลข่าวสาร และศูนย์กลางแห่งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อเป็นที่แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ความรู้ของบุคคลในเครือข่ายและบุคคลทั่วไปที่สนใจในกิจกรรมของเครือข่าย การจัดกให้มีศูนย์ดังกล่าวเป็นการแสดงให้เห็นถึงความพร้อมของเครือข่ายที่จะทำงานได้อย่างเป็นระบบ และมีเจ้าภาพหรือมีผู้รับผิดชอบที่ต่อเนื่องในการที่จะติดต่อประสานงานให้กิจกรรมนั้นสำเร็จลุล่วงไป
วัตถุประสงค์	- เพื่อให้มีสถานที่บริการข้อมูล ข่าวสาร และสถานที่แลกเปลี่ยนความรู้

8. การจัดศูนย์ข้อมูลข่าวสารและการเรียนรู้ (information center)	
	ร่วมกัน - เพื่อให้มีสถานที่เก็บรวบรวมข้อมูลและผลการดำเนินการของเครือข่าย - เพื่อเป็นสถานที่ประชาสัมพันธ์กิจกรรม ความเคลื่อนไหวของเครือข่าย - เพื่อเป็นที่ทำงานของเครือข่าย (สำนักงานเลขานุการ)
วิธีการใช้	- คณะทำงานของเครือข่ายกำหนดสถานที่ที่เหมาะสม เพื่อเป็นศูนย์รวมการทำงานของเครือข่าย - จัดหา วัสดุ อุปกรณ์เท่าที่จำเป็นต่อการใช้ในสำนักงานของเครือข่าย - จัดทำสื่อที่บ่งบอกถึงความเป็นศูนย์การเรียนรู้ของเครือข่าย - มีระบบการบริหารจัดการความรู้ศูนย์ประสานงาน/ศูนย์ข้อมูลข่าวสารที่เหมาะสมกับระดับการทำงานของเครือข่าย - พัฒนาศูนย์ข้อมูลข่าวสารอย่างต่อเนื่องรวมถึงพัฒนาระบบการเชื่อมโยงกับเครือข่ายอื่นๆ
ประโยชน์	- ใช้เป็นที่รวบรวมข้อมูล ผลการดำเนินการของเครือข่าย - ใช้เป็นเวทีย่อยเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ข้อมูลข่าวสารของเครือข่าย - เป็นสำนักงานที่มีระบบการทำงานในฐานะเจ้าภาพงานของเครือข่าย
ข้อจำกัด/เงื่อนไข	- เป็นการสร้างวัฒนธรรมการบริหารแบบองค์กรในการจัดการเครือข่าย - ใช้งบประมาณมากในการจัดตั้งศูนย์ข้อมูล ข่าวสาร - เป็นการทำงานที่ยึดพื้นที่เป็นศูนย์กลาง - ควรให้ทุกฝ่ายเป็นเจ้าภาพร่วมกัน เพื่อมิให้เครือข่ายใดเครือข่ายหนึ่งครอบงำหรือเป็นเจ้าภาพของศูนย์ข่าวสารทั้งหมด
ตัวอย่างการใช้	ใช้เป็นที่ทำงาน พบปะแกนนำของเครือข่าย โดยที่ทุกฝ่ายสามารถเข้ามาใช้บริการเพื่อจะได้มีการติดต่อ ประสานงาน และแลกเปลี่ยนข้อมูล ความคิดเห็น และเป็นสถานที่รวบรวมข้อมูลของเครือข่าย

9. แผนผังแมงมุม (spider diagram)	
ความสำคัญ	เป็นเครื่องมือที่ใช้วิเคราะห์ประสิทธิภาพของการทำงาน และการให้บริการของหน่วยงานจากโครงสร้างและระบบงานขององค์กรหรือเครือข่าย โดยเปรียบเทียบกับหน่วยงานที่ให้บริการในลักษณะเดียวกัน เพื่อศึกษาข้อได้เปรียบเสียเปรียบของโครงสร้างระบบงาน ซึ่งนำไปสู่การวิเคราะห์หาแนวทางปรับปรุงโครงสร้างและระบบให้ดีขึ้น โดยการกำหนดแผนผังแบบใยแมงมุมจะช่วยให้เกิดความเข้าใจกระบวนการทำงานของเครือข่ายและการทำงานในเชิงพื้นที่ เพื่อที่จะนำไปสู่การจัดการเครือข่ายที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น
วัตถุประสงค์	- เพื่อจัดโครงสร้างบริหารจัดการเครือข่ายที่มีประสิทธิภาพ - เพื่อยกระดับการจัดโครงสร้างในรูปแบบต่างๆ ให้เป็นรูปธรรม - เพื่อพัฒนาเครือข่ายที่มีความสอดคล้องกันกับประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้น - เพื่อเสริมสร้างกระบวนการทำงานที่สอดคล้องกับการบริหารจัดการองค์กร
วิธีการใช้	- แกนนำเครือข่ายกำหนดแผนผัง หรือกรอบในการทำงานโดยวิธีการดังนี้ - ศึกษาข้อมูลของเครือข่าย ทั้งในเชิงพื้นที่ ข้อมูล และประเด็นกิจกรรม - เรียงลำดับความสำคัญของกิจกรรม และกระบวนการพัฒนาที่เหมาะสม - จัดกลุ่มพื้นที่ ประเด็นปัญหา กิจกรรม และกระบวนการพัฒนาที่เหมาะสม - จัดโครงสร้างการบริหารจัดการเครือข่ายตามความสามารถของแต่ละเครือข่าย - จัดทำแผนผังที่เหมาะสมกับกระบวนการทำงานของเครือข่าย - พัฒนาระบบการบริหารจัดการเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง
ประโยชน์	- ทราบถึงกิจกรรม และความเคลื่อนไหวของเครือข่าย - ทราบถึงกิจกรรมที่เกิดขึ้นทั้งในเชิงพื้นที่และประเด็นการทำงานของเครือข่าย - สามารถช่วยให้เข้าถึงแผนผังที่เชื่อมโยงกับเครือข่าย/หน่วยงานอื่นๆ - สามารถนำไปวิเคราะห์สถานการณ์ในภาพรวมอย่างชัดเจน
ข้อจำกัด/เงื่อนไข	- เป็นการสร้างกระบวนการทำงานแบบโครงสร้างที่อาจขาดความยืดหยุ่น

9. แผนผังแมงมุม (spider diagram)

	- ผู้จัดทำต้องมีความเข้าใจที่ชัดเจนเพื่อนำไปวิเคราะห์สถานการณ์ที่เกิดขึ้น
ตัวอย่างการใช้	ใช้เพื่อการวางแผนผังการทำงานของเครือข่ายที่เกิดขึ้น ทั้งในเชิงพื้นที่ กิจกรรม และประเด็นปัญหาของเครือข่าย รวมทั้งการตรวจสอบความเคลื่อนไหวของเครือข่ายว่าดำเนินไป ณ จุดใดบ้าง มีปัญหาอุปสรรคอย่างไร เครือข่ายอื่นได้กระทำการต่อเรื่องที่เกิดขึ้นอย่างไร เป็นต้น

10. Social Mapping

ความสำคัญ	- การทำแผนที่ทางสังคม เช่น แผนที่หมู่บ้าน อำเภอ จังหวัด เพื่ออธิบายความเชื่อมโยงของคน ธรรมชาติและสังคม ที่เป็นไปภายใต้เงื่อนไข สถานการณ์หนึ่งๆ ภายใต้ขอบเขตของวัตถุประสงค์ของการใช้เครื่องมืออื่นๆ (ตามบริบทฐานคน ฐานคิด ฐานงาน) - การทำแผนที่แสดงเส้นทางการเคลื่อนไหวของความรู้หรือทุนในชุมชน เพื่อใช้กำหนดบทบาทหน้าที่ของ คน ผู้รู้ ในสังคมหรือชุมชน การพัฒนาความรู้ความสามารถ เพื่อการใช้ประโยชน์ในการทำงาน งานพัฒนา หรือสนองตอบวัตถุประสงค์/เป้าหมายของตนเอง - เป็นการนำข้อมูลมาจัดระบบความสัมพันธ์ แจกแจงรายละเอียด ให้เห็นตำแหน่งที่ต้องการใช้ประโยชน์ และนำมาเชื่อมโยงกับกระบวนการทำงาน รวมถึงเพื่อประกอบการตัดสินใจในการวางแผนการทำงานและนำเสนอข้อมูลการทำงานที่สามารถทำให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนเป็นรูปธรรม - เป็นเครื่องมือที่ช่วยในการทำงานกับชุมชนเพื่อสร้างความสัมพันธ์บนฐานความรู้ของกลุ่มเป้าหมายที่เราต้องการเชื่อมโยงกับข้อมูลเดิมที่เรามีอยู่
วัตถุประสงค์	สำรวจทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ระดับความสัมพันธ์ของชุมชน ความเคลื่อนไหวทั้งอดีต ปัจจุบันและวางแผนงานพัฒนาในอนาคต
วิธีการใช้	เริ่มต้นตั้งแต่การคัดเลือกผู้เข้าร่วมปรึกษาหารือเพื่อระดมสมอง ซึ่งประกอบด้วยแกนนำชุมชน ผู้มีส่วนได้เสียจากภาคที่เกี่ยวข้องที่จะนำข้อมูลไปใช้ การใช้แผนภาพ (Flipchart) สำหรับการบันทึก การเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้เล่าถึงทุนและประสบการณ์ และระบุประเด็น เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องซึ่งเป็นข้อมูลชุมชน (ผ่านประสบการณ์ตนเอง) เช่น ประเด็นการพัฒนาหมู่บ้าน การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต กลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง ฯลฯ ประเด็นที่ควรพัฒนาเพิ่มเติม ผู้มีส่วนได้เสียเชื่อมโยงเหตุการณ์เดิมเติมเต็มจากจุดที่มองเห็น และสุดท้ายร่วม

10. Social Mapping	
	สะท้อนความสัมพันธ์ของแต่ละประเด็นเพื่อให้เห็นถึงความเชื่อมโยงกันและกัน
ประโยชน์	- ทราบถึงทุน กิจกรรม และความเคลื่อนไหวของชุมชน - ทราบถึงกิจกรรมที่เกิดขึ้นทั้งในเชิงพื้นที่และประเด็นการทำงานของชุมชน - สามารถช่วยให้เข้าถึงแผนพัฒนาที่เชื่อมโยงกับเครือข่าย/หน่วยงานอื่นๆ - สามารถนำไปวิเคราะห์สถานการณ์ในภาพรวมอย่างชัดเจน
ข้อจำกัด/เงื่อนไข	- การคัดเลือกกลุ่มคนเข้าวิเคราะห์ social map ต้องหลากหลาย ไม่เกิดอคติ - ผู้จัดทำต้องมีความเข้าใจที่ชัดเจนเพื่อนำไปวิเคราะห์สถานการณ์ที่เกิดขึ้น
ตัวอย่างการใช้	การจัดทำ social mapping เพื่อวางแผนยุทธศาสตร์จังหวัด การวางแผนโครงการวิจัยโดยเฉพาะมีการใช้แพร่หลายในการประเมินศักยภาพชุมชนในโครงการวิจัยท้องถิ่นของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย

ภาคผนวก 2

แนวทางคำถามกึ่งเชิงโครงสร้างเพื่อสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ/
สนทนากลุ่มสำหรับผู้ใช้อุปกรณ์ที่ศึกษา

ภาคผนวก 2

แนวทางคำถามเชิงโครงสร้างเพื่อสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ/ สันทนากลุ่ม สำหรับผู้ใช้เครื่องมือที่ศึกษา

แนะนำตนเอง ชี้แจงวัตถุประสงค์การสัมภาษณ์และ แนวทางการวิเคราะห์ร่วมกับกระบวนการอื่นๆ ของโครงการ “การวิเคราะห์เครื่องมือประเมินระบบสุขภาพชุมชน”

1. เครื่องมือที่มีการใช้ในการประเมินสถานการณ์ชุมชน ศักยภาพชุมชน ที่ดีมีอะไรบ้าง

1.1 เครื่องมือที่ใช้เป็นสื่อในกระบวนการพัฒนาศักยภาพชุมชนมีอะไรบ้าง ทำอย่างไร และ เงื่อนไข/บริบทการใช้ของแต่ละเครื่องมือเป็นอย่างไร

2. เครื่องมือที่ใช้ประเมินเฉพาะในด้านสุขภาพ และการดูแลสุขภาพของประชาชน หรือของ ชุมชนมีหรือไม่ หากมีทำอย่างไร

3. เครื่องมือสำคัญเพื่อประเมินระบบสุขภาพชุมชนที่ท่านได้ริเริ่มพัฒนาขึ้นหรือมีผู้ใช้เครื่องมือดังกล่าวให้ความสนใจและมีการนำไปใช้อย่างกว้างขวางเพื่อการพัฒนาาระบบสุขภาพ ชุมชน มีอะไรบ้าง ยกตัวอย่างเพื่อสอบถามเฉพาะเพิ่มเติม

3.1 แผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ (สบส. กสธ.)

3.2 งานวิจัยชุมชนและการประเมินศักยภาพและต้นทุนชุมชน (สสส./สวก.)

หมายเหตุ เครื่องมือและกระบวนการอาจจะใช้ความหมายร่วมกัน ในลักษณะของการวิเคราะห์ เช่น เครื่องมือต่างๆ(แผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์, งานวิจัยชุมชนและการค้นหาต้นทุนชุมชนเพื่อแผนพัฒนา ตำบล) กระบวนการที่ใช้(การสร้างการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชน) เป็นต้น

4. (ถามรายละเอียดของแต่ละเครื่องมือ โดยผู้พัฒนาและ/หรือผู้ใช้เครื่องมือในพื้นที่ซึ่งเน้น ที่เจ้าหน้าที่สาธารณสุข และผู้มีประสบการณ์การใช้เครื่องมือโดยตรงเป็นสำคัญ)

กรณีที่เป็นผู้พัฒนาขึ้น

- อะไรเป็นที่มาและเป้าหมายของการพัฒนาเครื่องมือ
- หลักการสำคัญในการใช้เครื่องมือ
- จุดเริ่มต้น รูปแบบหรือวิธีการสำคัญในการใช้เครื่องมือให้เกิดประสิทธิภาพและประโยชน์สูงสุด
- เคยมีการสรุปบทเรียนการใช้เครื่องมือ หรือ ผลที่เกิดขึ้นหรือไม่ อย่างไร โดยใคร/หน่วยงานใด
- จุดเด่น จุดด้อยหรือข้อพึงระวังในการใช้เครื่องมือ
- ยกตัวอย่างกรณีรูปธรรมเด่นจากพื้นที่ที่มีการนำเครื่องมือไปใช้อย่างมีประสิทธิภาพ

กรณีที่เป็นผู้ใช้เครื่องมือเพื่อประเมินระบบสุขภาพชุมชนโดยตรง

- มีการรับรู้เครื่องมือที่ใช้เพื่อการประเมินและพัฒนาระบบสุขภาพชุมชนอย่างไร
- หากจะประเมินระบบสุขภาพชุมชน ทำคิดถึงมิติใดบ้างในคำว่า “ระบบสุขภาพชุมชน” (เช่น ต้นทุน และศักยภาพของบุคคลและทรัพยากรในด้านต่างๆ เป็นต้น ตามรายละเอียด)
- มีประสบการณ์การใช้เครื่องมือเพื่อประเมินระบบสุขภาพชุมชนอะไร อย่างไรบ้าง
 - รู้จักและทำความเข้าใจเครื่องมือนั้นอย่างไร
 - วิธีคิดและประสบการณ์ของท่านในเรื่องการบูรณาการการใช้เครื่องมือหลายชิ้นในการประเมินระบบสุขภาพชุมชนในพื้นที่เป็นอย่างไร
 - สื่อสารกับกลุ่มผู้เกี่ยวข้องในชุมชนเพื่อให้มีส่วนร่วมในการใช้เครื่องมือนั้นอย่างไร บาก ล้าบางส่วนไหนหรือไม่ ใครหรือภาคส่วนใดที่ให้ความสนใจเป็นพิเศษกับเครื่องมือ
 - เล่า รูปธรรม ขั้นตอน หรือ วิธีการสำคัญในการนำเครื่องมือไปใช้ในชุมชน
 - บทเรียน ที่ได้ (ทั้งที่สำเร็จ และ ไม่สำเร็จ หรือมีความยากลำบาก) ในการใช้เครื่องมือ รวมทั้งประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการใช้เครื่องมือ
 - จุดเด่น จุดด้อยหรือข้อพึงระวังในการใช้เครื่องมือ

5. ท่านให้ความหมายเกี่ยวกับ “ชุมชนเข้มแข็ง” อย่างไร และ จากประสบการณ์ท่านใช้อะไรเป็นตัวบ่งชี้ที่สะท้อน “ความเข้มแข็งของชุมชน” ในชุมชนต่างๆ ได้อย่างไร หรือมีกระบวนการอะไรในการเรียนรู้ “ความเข้มแข็งของชุมชน”

ภาคผนวก 3

ต้นฉบับถอดเทปการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญและการสนทนากลุ่ม

ภาคผนวก 3

ต้นฉบับถอดเทปการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญและการสนทนากลุ่ม

สัมภาษณ์ นพ.อมร นนทสูต

เริ่มจากแนวคิดเกี่ยวกับเครื่องมือการประเมินและพัฒนาสุขภาพชุมชน

มันต้องเริ่มตั้งแต่แนวคิดของเครื่องมือ ซึ่งมันตั้งต้นมาจากเรื่องของสาธารณสุขมูลฐานที่บอก
ว่า “ให้ประชาชนสามารถลุกขึ้นมาดูแลสุขภาพได้ด้วยตัวเอง” ที่นี้ปัญหาคือว่าแล้วจะอย่างไร ซึ่ง
ตอนนั้นผมก็อยู่ที่กระทรวงเป็นรองปลัดฯ และมีหน้าที่ดูแลเรื่องสาธารณสุขมูลฐานในขณะนั้น ซึ่งตอน
นั้นก็มีกระบวนการมาคิดร่วมกันว่าทำอะไรที่จะให้ ชาวบ้านสามารถลุกขึ้นมาดูแลสุขภาพได้ด้วย
ตัวเอง ตามแนวทางที่ว่ามัน เพราะว่าเราเองด้วย Background ของเราก็เน้นงานชนบทมาเยอะตั้งแต่
จบมาจาก รร.แพทย์ ก็ได้เห็นชีวิต เห็นวิธีการทำงานมาเยอะซึ่งตรงนี้มันคือ Background ที่เรามีอยู่
และทำให้เราสามารถทำอะไรขึ้นมาบนฐานที่มีอยู่แล้วที่เป็นแนวทางของสาธารณสุขไทยที่เราคุ้นเคย
มาก่อนซึ่งก็เป็นอีกด้านหนึ่ง

ถามว่า แล้วอย่างไรชาวบ้านจะลุกได้ ในสมัยก่อนผมจำปีไม่ได้แล้ว ต้องไปเปิดดูในประวัติ
80 ปี คือขอตั้งต้นตรงที่ว่า คือตัวผมได้รับการอบรมเรื่องการวางแผนมาจากหลายสำนักในช่วงของ
แผนพัฒนาฉบับที่ 4 ปี 2520 เรียกได้ว่ามีความรู้พื้นฐานด้านการวางแผนค่อนข้างดี สมัยนั้นเขาเรียน
country health program คือการวางแผนเพื่อการวางแผนระดับประเทศ ในขณะที่เดียวกันก่อนนั้น
ก็มีโอกาสได้ไปเรียนต่อเกี่ยวกับเรื่องการวางแผน ผมก็มีความมั่นใจค่อนข้างสูงว่ามีความรู้เรื่องนี้ดี
และมีความมั่นใจว่าสามารถทำเรื่องนี้ได้ตามที่เราู้ และมีความเชื่อ โดยความเชื่อเราเชื่อว่าชาวบ้าน
สามารถยืนได้ทางด้านสุขภาพ อันนี้เราเชื่อ เพราะว่าเราอยู่บ้านนอกมานานตั้งแต่เราจบ เราเห็นมา
เยอะ ไม่อย่างนั้นเขาตายไปหมดแล้วคนบ้านนอก ที่เขาอยู่ได้มาจนทุกวันนี้เขาทำอะไรบ้างอย่างเขาใช้
การดูแลสุขภาพตามบริบทของเขาที่มีมาตั้งแต่โบราณ

หลักสำคัญคือ เรามีความเชื่อมั่นว่าชาวบ้านยืนได้ เพราะว่าเราเคยเห็นมา และตัวเราก็ถูก
อบรมมาด้วยระบบพื้นบ้านในสมัยที่เป็นเด็กเล็กๆ ก็หนูนดักบ๊ाप้อนยาเขียวซึ่งระบบแบบนี้มันติดอยู่ใน
หัวเลย ถ้าองระบบในปัจจุบันไม่มีทางที่จะเป็นเดิมได้เลย เหมือนกับ OPD ก็เหมือนกัน แบบเก่า
หายไปหมด ดังนั้นงานสาธารณสุขมูลฐานในสมัยเริ่มแรกผมก็ต้องไปเอามาจากฐานวัฒนธรรมของเรา
ดังนั้นมันก็เลยเกิดงาน primary health care ของไทยที่มันไม่เหมือนที่ไหนในโลก และอยู่มาจนถึงทุก
วันนี้ อย่าง อสม.ที่ยังคงมีอยู่ ของเรา อสม.ที่มีอยู่คือเป็นจากฐานวัฒนธรรมของคนไทย เขาไม่ได้มา
รับจ้างเพื่อเอาเงิน ดังนั้นเรื่อง 600 บาทพูดตามตรงว่าเป็นเรื่องที่ผิด ผมก็บอกเขาไปว่าถ้าไปจ้าง

เมื่อไหร่ถือว่าผิดวัตถุประสงค์ และก็จะทำให้งานเสียด้วย และก็จะกลายเป็นเหมือนประเทศอื่นๆที่หายไป เขาก็เลยไปแก้เป็นเงินค่าเดินทาง ค่าน้ำมัน อย่างนี้ก็ไม่ว่ากันเพราะเราก็จะไม่ยุติธรรมเอาเขามาใช้เปล่าๆก็ไม่ถูกต้อง เราก็ให้เขาไปแต่ไม่ใช่เงินเดือนเพราะหากเป็นเงินเดือนเมื่อไหร่ผิดทันที

ย้อนมาสรุป คือ ชัดเจนว่าเราเองก็อยู่ในระบบโบราณของเรามันก็พิสูจน์แล้วว่า อสม.อยู่ได้ ยั่งยืนมาจนทุกวันนี้ คือ 1.ความเชื่อต้องมีและความเชื่อนั้นต้อง base on ประสบการณ์ที่แท้จริง และก่อนจะเป็นความเชื่อได้มันต้องมีการพบเห็นมามากจนเกิดความมั่นใจว่าสิ่งที่เราเชื่อมั่นเป็นสัจธรรม ถ้ามันเชื่อแต่เชื่อไม่จริงก็ไม่ใช่อัจธรรมก็จะสลายหายไป 2.เมื่อเชื่อแล้วต้องมีความสามารถที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง นั่นคือต้องมีเทคนิค วิธีการ ดังนั้นผมถึงเลือกเรียนการวางแผนเพราะผมรู้ว่า แผน หมายถึงการเปลี่ยนแปลง ถ้าไม่อยากจะเปลี่ยนก็ไม่ต้องทำแผน ตรงไปตรงมา ที่นี้ต้องมี 2 อย่าง และเราก็มี ที่สำคัญ 2 อย่างนี้ขาดอย่างไหนก็ได้

ช่วงแรกของกระบวนการคิดค้นและขับเคลื่อนแผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์

สมัยนั้นที่ก่อเป็นรูปเป็นร่างจริงๆที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของการให้ชาวบ้านลุกขึ้นการที่เราเรียนมาและมีประสบการณ์มันต้องมี Objective (วัตถุประสงค์) และวัตถุประสงค์มันต้องไม่ใช่ของเราต้องเป็นวัตถุประสงค์ของชาวบ้านเพราะว่าเขาจะเป็นคนลุกขึ้น ไม่ใช่เรา ดังนั้นวัตถุประสงค์นี้ต้องเป็นของเขา ดังนั้นหากจะให้วัตถุประสงค์เป็นของเขาคำถามที่ตามมาคือเขาจะรู้ได้อย่างไร ว่าอะไรคือวัตถุประสงค์ของเขา ดังนั้นจะต้องทำให้เขารู้ก่อน นั่นคือต้องมี information และ information มาจากไหน ข้อมูลก็ต้องไม่ใช่ที่เราไปบอกเพราะหากเราไปบอกมันคือข้อมูลของเราที่ไปบอกให้เขารู้ เหมือนที่เราทำสำรวจไปถามแล้วก็ไปบอกว่าเขาเป็นอย่างนั้นอย่างนั้นมันไม่ใช่วิธีการให้ชาวบ้านรู้ข้อมูลที่ถูกต้อง

วิธีที่ให้รู้ข้อมูลที่ถูกต้องคือต้องให้เขารู้ปัญหาด้วยตัวเขาเองไม่ใช่ด้วยเรา และการที่จะให้ชาวบ้านหาปัญหาของเขาเองได้มันก็ต้องมีเครื่องมือเล็กๆ ที่ง่ายที่เขาจะสามารถวัดตัวเขาเองว่าเขามีปัญหา สมัยนั้นเราก็คิดกันขึ้นมาซึ่งก็คือ จปฐ ซึ่งก็เป็นเครื่องมือที่เราเป็นคนสร้างขึ้น มา ตอนนั้นสร้างร่วมกับสภามณฑล ร่วมกับกระทรวงศึกษา ไปตั้งสำนักงานอยู่ที่สภามณฑล เพราะว่าอยู่ที่กระทรวงตั้งไม่ได้จะไม่มีใครมาร่วมเพราะว่าหน่วยราชการอื่นเขาใหญ่กันทั้งนั้น เลยต้องใช้ที่สภามณฑล เพื่อให้ทุกคนถือบทบาทเท่าเทียมกันในความรู้สึก จนมันออกมาเป็น จปฐ. โดยเจตนารมณ์ของ จปฐ.คือต้องการให้ชาวบ้านนำไปใช้วัดตัวเอง ซึ่งเป็นจุดตั้งต้นคือต้องมี Indicator ที่นี้รูปเล่มของมันก็ออกมาเป็น จปฐ. เป็น สารานุกรมสุขภาพให้ชาวบ้าน ตัวอย่างเช่น การให้แม่ไปชั่งน้ำหนักดูภาวะโภชนาการ อันนั้นสมัยหมอบเป็น ผอ.กองโภชนาการก็นำเอาแนวคิดเหล่านี้ไปพัฒนางานโภชนาการของประเทศมันก็เลยลดลง ซึ่งอันนี้เราก็ไม่ได้ไปวาดอ้างว่าเป็นเพราะเราเท่านั้นเพราะมันมีปัจจัยหลายอย่าง ทั้งความเจริญรุ่งเรือง เศรษฐกิจ มีส่วนเกี่ยวข้องหมด แต่เฉพาะส่วนของเราเราก็มีความเชื่อมั่นในตัวนี้และเราก็ใช้ด้วยทำให้สมัยก่อนมันลงเร็วมาก คอพอกก็เหมือนกันเราใช้ระบบเดียวกันนี้ ที่นี้ก็เป็นข้อพิสูจน์ว่าความเชื่อมั่นที่

เรามีมันจริง คือชาวบ้านสามารถลุกขึ้นได้ซึ่งข้อมูลเหล่านี้ยืนยันเราหลายครั้งว่าสิ่งที่เราเชื่อมาเดิมตั้งแต่อยู่ที่จังหวัดแพร่เป็นเรื่องจริง รวมทั้งเรื่องการพัฒนาเรื่องแผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ด้วย

เช่นกับหลักคิดของแผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ คือ คือ ชาวบ้านต้องทำอะไร ทำอย่างไรให้เขาทำเองให้ได้ ให้เขาสามารถวางแผนเป็น จากประสบการณ์เดิมที่ผ่านมาคือขอแค่ให้ชาวบ้านมีเครื่องมือก็จะสามารถทำได้เหมือนอย่าง จปฐ.ที่ผ่านมา แต่ จปฐ. ก็มีจุดอ่อนตรงที่เป็นการวัดเพียง Outcome ปลายทางตอนท้ายที่เห็น จุดเริ่มเป็นอย่างไรไม่รู้ได้ ซึ่งสมัยนั้นทำได้ขนาดนี้เราก็ถือว่าเก่งแล้ว เพราะพอเราไปทบทวนดูจาก จปฐ.เราไม่รู้เลยว่ากระบวนการก่อนถึง outcome มันคืออะไร และทำไมชาวบ้านเขาจะรู้ได้ เพราะมันไม่ใช่แค่กระบวนการไปซึ่งน้ำหนักรายงานนั้นมันง่ายเกินไปแต่ตอนนี้มันเล่นกันทั้งระบบเพราะปัญหาสุขภาพมันไม่ได้มีแค่เรื่องเดียว ดังนั้น เราก็เลยต้องหาเครื่องมือ ซึ่งหัวใจของมันก็คือ Objective (วัตถุประสงค์) ที่ต้องมีแน่ๆ ชาวบ้านจะต้องมาสร้าง process ร่วม และตอนสร้าง Objective ชาวบ้านก็ต้องสร้างเอง แต่มันต้องมีกระบวนการ ที่นี้เราก็มารู้เครื่องมือว่าควรจะต้องเป็นอย่างไร ตอนนั้นเหลือวไปเหลือวมากก็มองเห็นว่ารัฐบาลกำลังทำเรื่องวาระสุขภาพเขาก็เอาเรื่อง balanced scorecard มาใช้ เราก็ไปดูมันก็เห็นว่ามันมีปัญหาตรงที่ว่า balanced scorecard ที่สร้างมาดั้งเดิมเขาใช้ทางธุรกิจ ตัวบนสุดเป็น output ของเขาที่เขาสร้างมาเพื่อให้บริษัทใช้ เขามันองค์กรและระดับข้างบนของเราไม่ใช่ income แต่คือชาวบ้าน เพื่อให้ชาวบ้านลุกขึ้นเราก็ต้องเปลี่ยนแปลงเล็กน้อย

เราจึงจับจุดว่าเราต้องเอา balanced scorecard มาใช้สักหนึ่งแล้วหายไปที่หายเพราะว่าเราไม่ได้ดัดแปลงให้เข้ากับบริบทของงานของเรา และบ้านของเรา เราก็เลยเอามันมาดูเพราะเราเห็นขอบในแง่ที่ว่าต้องมีการเชื่อมโยงระหว่างระดับต่างๆ 4 ระดับ เดิมทีมันมี 2 ระดับเองคือระดับข้างบนที่เป็น output เขารวมกันไว้อันที่เป็นกำไร และเป็นลูกค้า ผู้ถือหุ้น ข้างล่างจะเป็นกระบวนการต่างๆเพื่อไปถึง ตอนแรกมีแค่ 2 ตัว คือ output และ process ซึ่งมาจากการวิเคราะห์ระบบ ที่นี้ process หากเราไปดู system analyze มันต้องมี input ก่อน ตอนแรกมี 2 ระดับ

ต่อมาแยกเป็น 4 ระดับ โดยส่วนแรก input มาอยู่ล่างสุดที่มาจากฐานต่างประเทศ (learning and development) ซึ่ง input ทั้งหลายประกอบด้วยบุคลากร ข้อมูลองค์กร ส่วน process เน้น management process ที่แยกเป็นเรื่องของข้อมูล การเงิน การประสานงาน ซึ่งเป็นเรื่องดีและควรจะทำให้เราไปถึงจุดหมายของเราได้ถ้าเราปรับใหม่ ระดับบนสุดเรายังคง concept เดิมคือต้องมี values ดังนั้นในกรณีเหล่านี้เราจะ values กับประชาชนโดยจะสร้างให้ประชาชนเกิดมีคุณค่ามากกว่าเดิม ส่วนที่สอง stakeholder เช่น NGO ท้องถิ่น ส่วนที่สามคือ management โดยอัตโนมัติแผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์คือ management process ดังนั้นเราถึงบอกว่าขาดไม่ได้ ท่านต้องบริหารโดยแผนที่

ทางเดินยุทธศาสตร์ ซึ่งแผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์เป็นเครื่องมือทางบริหารโดยอัตโนมัติมันก็จะได้ management process ที่ดีได้โดยตัวมันเอง

โดยที่เราถือหลักว่าต้องไม่ให้ชาวบ้านลำบาก จึงจำเป็นจะต้องหาเครื่องมือให้ชาวบ้านและ management process ที่ดีคือตัวที่เป็นระบบข้อมูลสารสนเทศ เป็นหนึ่งในตัว process ด้วยซึ่งในฐานะได้นั้นก็จะมีเรื่องของระบบข้อมูล การเก็บข้อมูลทั้งหมดอยู่ตรงนั้น และก็นำข้อมูลนั้นมาทำเป็นสารสนเทศ ซึ่งข้อมูลที่ควรมีแบบไหนเราต้องไต่ถามบอกชาวบ้านว่าควรใช้ข้อมูลอะไรเพื่อที่จะวัดตัวเองให้ได้ เรื่องข้อมูลมันก็มีระบบของมันอยู่ การบริหาร information system นั้นมันเชื่อมต่อไปยังการบริหารข้อมูลเหล่านี้ที่อยู่ในระดับกระบวนการ และการบริหารข้อมูลเราต้องการบริหารเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมของ 2 ระดับ คือระดับเจ้าหน้าที่ กับระดับประชาชน ที่เราบอกว่าชาวบ้านต้องลุกขึ้นซึ่งก็เป็นเรื่องที่ยาวอยู่เราก็มาทำให้ชัดเจนว่า ที่ให้ลุกขึ้นอยากให้ลุกขึ้นทำอะไร คือแน่นอนว่าเวลาการบริหาร เราบริหารที่พฤติกรรมคน ดังนั้นคนต้องเปลี่ยนแปลง และการเปลี่ยนแปลงของพฤติกรรมคนมันต้องขึ้นอยู่กับจุดหมาย ขึ้นอยู่กับยุทธศาสตร์ เพราะยุทธศาสตร์คือการเปลี่ยนแปลง ดังนั้นแผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์คือแผนที่ที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงดูว่าชาวบ้านต้องทำอะไรถึงจะเกิดการเปลี่ยนแปลง โรคถึงจะลด ก็คือเรื่องพฤติกรรม เราจึงจับจุดได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทั้งหลายขึ้นอยู่กับพฤติกรรมคน การเปลี่ยนแปลงสุขภาพทั้งหมด

แผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในเชิงพฤติกรรมของกลุ่มคน

การวางวัตถุประสงค์ถ้าเป็นภาษาวางแผนเขาจะเรียกว่าการวางวัตถุประสงค์เฉพาะ หากมาถึงระดับแผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์แตกออกเป็น 4 ระดับ วัตถุประสงค์เฉพาะในระดับชาวบ้านคือพฤติกรรมต้องเปลี่ยน และวัตถุประสงค์เฉพาะในระดับภาคคือ ภาคีต้องทำอะไรเพื่อให้ชาวบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้ องค์การเหล่านี้ต้องทำอะไรซึ่งต้องระบุเช่นกันว่าวัตถุประสงค์องค์กรต้องทำอะไร แต่การทำอะไรขององค์กรจะต้องมีวัตถุประสงค์เดียวกันคือการปรับพฤติกรรมของประชาชนซึ่งตรงนี้ยังไม่เกิดเพราะต่างคนต่างทำ ต่างคนต่างคิดเพราะมันไม่มีวัตถุประสงค์ร่วม ดังนั้นในการสร้างแผนที่(ทางเดินยุทธศาสตร์) คือเราต้องการให้ภาคีทั้งหลายใช้แผนที่(ทางเดินยุทธศาสตร์) ร่วมกัน ซึ่งปัจจุบันใช้กันมาก ทำให้เกิดวัตถุประสงค์ร่วมได้ โดยมุ่งเป้าไปที่เดียวกัน และการมุ่งเป้าหมายเดียวกันจะทำให้เกิดการประสาน และทำงานร่วมกันเพราะท้ายที่สุดคนที่มีส่วนได้เสียที่สุดคือชาวบ้าน

ดังนั้นมันต้องมีวัตถุประสงค์ทุกระดับทั้ง 4 ระดับที่บอกชัดเจนว่าแต่ละระดับต้องทำอะไร และวัตถุประสงค์ทั้ง 4 ระดับนั้นต้องเชื่อมกันได้ ดังนั้น แผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์มีจุดเด่นที่บอกวัตถุประสงค์ของภาคีเลยว่าภาคีต้องทำอะไร ซึ่งเขาเรียกกันว่า วัตถุประสงค์ทางยุทธศาสตร์ ซึ่งแตกต่างจากเดิมที่ต่างคนต่างสร้าง และกระบวนการเช่นเดียวกัน ก็มีวัตถุประสงค์เช่นกันเพื่อให้ได้กระบวนการที่วันนี้ต้องทำอะไร ใช้เวลาเท่าไร งบประมาณเท่าเท่าไร และต้องมี manpower องค์การ

เป็นอย่างไรมีการจัดรูปองค์กรเหมาะสมไหม การประสานกันระหว่างองค์กรต้องอยู่ระดับกระบวนการ และการจัดรูปองค์กรต้องมีการคิดทั้งระบบ

การเริ่มต้นจริง ๆ ต้องมาจากข้อมูลก่อนใหม่ หรือว่ากำหนดวัตถุประสงค์ก่อน

สองส่วนนี้สลับกันไปมา บางที่ต้องเกิดจากข้อมูลก่อน บางทีวัตถุประสงค์มาก่อนแต่ต้องมีความเชื่อมกัน มันอาจจะมาจากทางไหนก่อนก็ได้ อย่างเดิม 3 ส่วนที่ขาดไม่ได้คือ 1. บุคลากร 2. องค์กร 3. ประชาชน ซึ่งบุคลากรประกอบด้วยทั้งชาวบ้าน และ stakeholder

จุดที่คนมักตกหลุมพลางของการเวลาสร้างและใช้แผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์

จากที่เราเคยเห็นโดยเฉพาะหน่วยราชการมักเข้าใจว่าตนเองอยู่ที่ล่างสุด อยู่ที่องค์กร ซึ่งไม่ใช่ เพราะตัวเองไม่ได้อยู่ที่องค์กร ตัวเองอยู่ที่ภาคี เพราะระดับข้างล่างไม่มีตัวคนมันเป็นเพียงกระบวนการพัฒนาหรือการบริหารจัดการ อันนี้คือการเปลี่ยนฐานความคิดที่บอกว่าเราเป็น facilitator ชาวบ้านเป็น initiator ซึ่ง คือหลักของสาธารณสุขมูลฐานเดิม แต่มันมาถูกขยายให้เป็นภาพแผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ อันนี้มันคือโอกาสในการเปลี่ยน paradigm ที่บอกว่าองค์กร บุคลากร ต้องมีการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์(paradigm change) ซึ่งเราต้องการให้ถึงตรงนั้นซึ่งรัฐบาลไหนก็ต้องการให้ถึงตรงนั้น ซึ่งตรงนี้ คือ การกระจายอำนาจ

กระบวนการขยายผลความร่วมมือกับองค์กรอื่นและกรอบเนื้อหาการประเมิน

ร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ(สช.)มีการสร้างเป็นวิทยากร ครู ก. ครู ข ในแต่ละจังหวัดก็จะมีคนที่รู้เรื่องนี้อยู่ ที่ยากไม่ใช่พื้นที่แต่เป็นคนข้างบน ที่บอกว่ายากผู้ใหญ่น้อยกว่ายาก

ขยับมาเรื่อง norm management หลักการคือปัญหาที่เรามีทุกวันนี้ในการวางแผนเรายังลงไม่ลึกมากพอ คือถ้าเราเรียนวางแผนจะรู้ว่ามียหลายระดับ ยุทธศาสตร์จะประกอบด้วยกลยุทธ์ กลยุทธ์หรือกลวิธีหลายๆอันรวมกันคือยุทธศาสตร์ กลยุทธ์แต่ละอันก็มีกระบวนการหลายๆกระบวนการ เช่น กลยุทธ์บอกว่าจะสื่อสารไปตามหมู่บ้าน ก็ต้องมาดูว่ากระบวนการทำอย่างไร และในแต่ละกลยุทธ์จะต้องมีอย่างน้อย 3-5 กระบวนการ เลข 3-5 เราเรียกว่า magic number เพราะจะทำอะไรก็ตามต้องมีทางเลือก 3-5 เสมอ มันเป็นสัญชาตธรรม

ดังนั้น หากจะวางแผนยุทธศาสตร์ก็ต้องมี 3-5 ยุทธศาสตร์เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหากมีเพียงข้อเดียวจะทำไม่สำเร็จ มันเหมือนเก้าอี้ที้อย่างน้อยต้องมี 3 ขา ไม่งั้นมันล้ม ถึงแม้มันตั้งได้ก็ต้องมาล้มที่หลัง เหมือนพวกเราก่อนจะแต่งงานอย่างน้อยต้องมีแฟนมาแล้ว 3-5 คน เพื่อเลือก และดูน้อยคนที่จะมีคนเดียวแล้วเลือกเลยเพราะมันจะผิดแล้วล้มเลยมันต้องมีทางเลือก ดังนั้นเลข 3-5 เราเรียกว่า magic number ดีที่สุดคือ 4

ระดับกระบวนการแต่ละกระบวนการต้องมี 3 กิจกรรม กระบวนการเท่ากับกลุ่มของกิจกรรม ส่วนกระบวนการรวมกันเรียกว่ากลยุทธ์มันก็ไล่กันลงมา พอมาถึงกิจกรรม เช่น การฝึกอบรม เป็นกิจกรรม 1 กิจกรรมต้องประกอบด้วยงาน 3-5 เช่นเดียวกัน ปัญหาคือ เวลาเราทำแผนเราไม่เคยพูดถึงเรื่องงานเรามาหยุดอยู่แค่กิจกรรมแต่เราไม่ได้บอกต่อไปว่างานจริงๆของกิจกรรมนั้นคืออะไร เพราะว่าคุณภาพของกิจกรรมขึ้นกับงาน ทุกวันนี้ระบบวางแผนมีการบอกเลยปล่อยให้หน้าทีของผู้ปฏิบัติให้คิดเอาเอง

7 ประเด็น เพื่อดูสถานการณ์ปกติ(norm)และให้ชาวบ้านได้รู้ตัวเอง คือ 1.การเฝ้าระวัง การคัดกรอง 2.มาตรการทางสังคมว่าทำอะไรเพราะว่าเนที่บอกอยู่ว่าจะต้องมีมาตรการทางสังคมช่วยปรับเปลี่ยนพฤติกรรม 3.การรักษาพยาบาลหรือการจัดการปัญหาเพราะบางที่ไม่ใช่ตัวคนเช่นการจัดการขยะ 4. การจัดการสภาวะแวดล้อม คือคุณทำอะไร งานจริงๆทำอะไร เกิดจากสภาวะแวดล้อม การกินการอยู่พฤติกรรม 5.การจัดการทรัพยากร ทรัพยากรในที่นี้คือ คน เงิน เทคโนโลยี การบริหารจัดการและเวลา 6.การสื่อสาร สารสนเทศต่างๆ 7.การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ไม่ว่าจะเป็ประเด็นใดก็แล้วแต่ต้องมี 7 คำถามเหล่านี้ ดังนั้นหากเรามีกลุ่มตัวอย่างสัก 30% ของจังหวัดเราก็จะสามารถรู้ได้เลยว่าจังหวัดนั้นเป็นอย่างไร แต่ความถี่จะไม่เท่ากันแต่จะเห็นน้ำหนักกว่าเป็นอย่างไร

ทิศทางการพัฒนาต่อเนื่องเพื่อยกระดับด้วย norm management

ต่อมามีคำถามว่าต้องการค่ากลางใหม่ งานขึ้นไหนที่เราคิดว่าทุกแห่งควรจะทำคือค่ากลาง เราก็ต้องมาเลือกว่าความถี่สูงคืองานอะไรบ้างเราก็ไล่ดูว่าเขาทำอะไรเป็นความถี่สูงซึ่งเวลาเราดูเราก็ไม่ได้ดูตัวความถี่สูงสุดเราเลือกลำดับที่ไล่ลงมา 3-4ลำดับ ตามที่กำหนดความเหมาะสม โดยตัดค่ากลางที่ 65%

ช่วงปี 54 ที่ผ่านมานี้ ซึ่งเป็นฐาน management ที่ต้องมี SRM เป็นทุนเดิมก่อน ดังนั้นเมื่อได้ norm นี้แล้วทุกคนรู้ และลุกขึ้นทำซึ่งก็กลายเป็นหน้าที่ของฝ่ายวิชาการในการสนับสนุน และช่วยเขาเห็นว่า norm มีคุณค่า และมาตรฐานทางวิชาการมากพอหรือเปล่า

เมื่อได้ค่ากลางมาแล้วก็นำไปใส่ในตาราง 11 ช่อง ช่อง 4 กับช่อง 5 พูดเรื่องงาน ช่อง 4 คืองานทางวิชาการ ช่อง 5 คืองานทางสังคม อันนี้ก็คือเนื้อหาของช่อง 4,5 ในตาราง 11 ช่องที่มาจาก SRM เมื่อเราได้ข้อมูลมาเราก็ต้องมีการกำกับติดตาม และเปิดโอกาสให้พื้นที่ได้มีเวลาดำเนินการ 3 เดือน โดยให้จังหวัดเป็นทีมกำกับติดตาม

เมื่อลงข้อมูลตาราง 11 ช่องก็สามารถบอกได้หมดพอได้งานช่อง 4,5 ก็บอก KPI ตอบได้หมดทุกข้อไปจนถึงใครเป็นผู้รับผิดชอบ ก็เป็นอันว่าแผนที่นี้เป็นแผนที่ที่ base on ความจริงของจังหวัดนั้นจริงไม่ใช่แค่คน 10 คนมานั่งคิดในที่ประชุม นั่นก็คือจุดอ่อนของแผนที่SRM เราต้องยอมรับว่าเมื่อก่อนเรามานั่งแบบนั้นเพราะเราไม่รู้ว่าจะทำอย่างไรแต่ตอนนี้เรารู้แล้วว่าต้องทำแบบนี้

เมื่อเราได้งาน ที่นี้มาถึงอนาคตเล็กน้อย อนาคตยังไม่ถึงแต่เรากำลังทำ R&D กับ สสอ.บางแห่งในจังหวัดภาคเหนือเกือบทุกจังหวัดมี 7-8 เรื่องสำคัญๆ ใน 7-8 เรื่องนี้คือเรื่องของการจัดการทรัพยากร และการจัดการทรัพยากรมีหลักคือทุกวันนี้งานที่ทำกันอยู่มันจะทำแบบลงมาเป็น vertical ไม่มีบูรณาการเช่น ใช้เลือดออก ขยะ vertical ลงไปถึงระดับ สอ. แล้วไปถึงตำบลท้องถิ่น ซึ่งเราไม่ชอบเลย แล้ววันหนึ่งผมไปที่ศรีราชา เทศบาลพนัสนิคม เขาก็ทำแผนที่กันอยู่ อสม.เขาก็ลุกขึ้นถามว่า

อสม.: จะไปเยี่ยมบ้าน แล้วเขาจะไปดูเรื่องอาหารการกินได้ไหมเข้าไปในครัวหน่อย เขาจะไปเปิดตุ่มน้ำดูดูน้ำด้วยได้ไหม

เรา: ก็บอกว่าได้ ก็ดีเพราะว่าไหนๆก็ไปแล้ว

อสม.: เขาก็บอกว่า อ้าว ก็ไม่เห็นสิ่งแบบนี้ เจ้าหน้าที่เขาบอกให้เยี่ยมบ้าน พอวันศุกร์บอกให้ไปดูดูน้ำ

รูปธรรมจากคำถามนี้ คือปัญหาของ vertical เราก็เลยได้คิดว่าเราต้องมีการบูรณาการงานในระดับตำบล ดังนั้นเมื่อเรามีค่ากลางแล้วมันง่าย เช่น เบาหวานงานที่ต้องเฝ้าระวังมีอะไรบอกมา 3 อย่าง ใช้เลือดออก 3 งานเฝ้าระวังคืออะไร ขยะ 3 งานเฝ้าระวังคืออะไร อาหารปลอดภัย 3 งานเฝ้าระวังคืออะไร แม่และเด็ก อะไรก็แล้วแต่ เราก็นำมาเข้าตาราง matrix table ตารางตัวนี้แนวตั้งคือกิจกรรม 7 กิจกรรม แนวนอนคือปัญหา แล้ว อสม.ก็จะได้อามาดูว่างานเหล่านี้เอามาทำพร้อมกันได้ไหม ถ้าได้ก็ทำพร้อมกันเลย อันไหนทำไม่ได้แยกไว้เป็นงานพิเศษ แต่อันที่ทำพร้อมกันได้เช่นเช็ดร่างกาย เจาะเลือด ก็ทำทีเดียวให้มันจบ แต่ matrix table ตัวนี้ยังไม่ได้ทำ เป็นอนาคตที่จะบูรณาการโดยใช้ matrix table ช่วยในเรื่องมิตงาน ที่พอได้ออกมาแล้วเราจะเรียกว่าชุดงาน

ต่อไปเราก็เอาชุดงานไปใส่ในตาราง 11 ช่อง เพื่อแทนตารางปลีกย่อยตรงนั้น ตาราง 11 ช่องก็จะยุบกลายเป็นตารางบูรณาการในหลายๆประเด็น เรากำลังจะทดลองเรื่องนี้ที่เมืองน่าน ดำเนินการทั้งจังหวัด

จากประสบการณ์พื้นที่สู่การต่อยอดเพื่อสร้างความรู้ และขยายผล

กรณีจังหวัดน่านที่เลือกดำเนินการเพราะเขาทำค่ากลางไปแล้ว และพื้นที่ไม่ใหญ่มากนัก และแกนหลักของสช.(คุณสุทธิพงษ์) ก็เป็นคนเมืองน่านพอดี ความสำคัญคือ การจัดการทรัพยากรหากเราไม่จัดการเรื่อง matrix table ให้ชาวบ้านเขาก็คิดแต่มันก็จะไม่เป็นจริงเป็นจังเท่าไร นอกจากนั้นประโยชน์ของ matrix table ยังลดเรื่องเวลา งบประมาณ แรงคน เกือบหมดทุกเรื่อง จึงออกแบบให้เลยว่าใน SRM ข้อ 5 ที่ว่าด้วยการจัดการทรัพยากร ส่วนข้อสุดท้ายเรื่องแลกเปลี่ยนเรียนรู้เราใช้วิธีตั้งโรงเรียนนวัตกรรม อันนั้นก็ระบบสำเร็จรูปที่ให้ไว้สำหรับข้อ 7 ที่พัฒนาให้ระบบสำเร็จรูปไว้ เพราะว่ามันยากกว่าเขา และกระทรวงไม่เคยทำอะไรใน 2 เรื่องนี้มาก่อน(การจัดการทรัพยากรและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้) เราจึงให้แบบสำเร็จรูปเพื่อให้มันเบาแรงคนทำงาน

ทั้งหมดนี้คือแผนที่ SRM ตั้งแต่ อดีต จนถึงปัจจุบัน และไปต่ออนาคต วันนี้คิดได้แค่ ไหน วันข้างหน้าคิดได้ยังไงก็ถือว่า ค่อยทำกันต่อ

คำถามสุดท้าย หากพูดเรื่องชุมชนเข้มแข็งเวลาเดินเข้าไปในชุมชน เวลาจะประเมินความเข้มแข็ง ของชุมชนแบบเร็ว ๆ ใดได้อย่างไร

เรื่องแรก คือ ไม่ขอเงิน เขาจะทำอะไรเขาจะคิดของเขาเอง เขาจะไม่คุยเรื่องเงินกับเรา ถ้าเริ่มต้นมา ว่าไม่มีงบประมาณเรื่องนั้น เรื่องนี้ ไปเอาเงินที่ไหน ขอนั้น ขอนี้ อันนี้ชัดเลย อันนี้เห็นได้โดยไม่ต้องไปดูงาน เลย การแสดงออกของชุมชนเข้มแข็งเขาจะไม่เน้นเรื่องเงิน แต่เป็นประเด็นการพัฒนาที่เขาอยากทำ คือเขา คิดเองว่าอยากทำอะไร ไม่เน้นเรื่องงบประมาณเป็นหลักเน้นการจัดการ ดูไม่ยาก ดูง่าย ๆ แค่นี้ การประเมิน แบบเร็วแค่พูดคุยกันมันจะออกมาว่าชุมชนเป็นอย่างไร หากเรียกร้องมากเท่าไรก็เข้มแข็งน้อยเท่านั้น

สัมภาษณ์ ผศ.ดร.บัญชา แก้วส่อง

ประสบการณ์การใช้เครื่องมือเพื่อการประเมินสถานการณ์ศักยภาพชุมชน

ชุดแรกที่มีประสบการณ์คือ การประเมิน RRA (Rapid Rural Appraisal) การประเมินสภาวะชุมชนแบบเร่งด่วนเป็นชุดแรกที่มหาวิทยาลัยขอนแก่น (น้ำหนักจะเน้นไปที่การประเมิน)

ชุดที่สองคือ เรื่องของการศึกษาชุมชน รูปแบบคล้ายงานวิจัยคุณภาพ ซึ่งเป็นรูปแบบที่นักพัฒนาชุมชนนิยมใช้กัน (น้ำหนักจะเน้นไปที่การวิจัย)

ชุดที่สามคือ Participatory and monitoring and evaluation research เป็นเครื่องมือหนึ่งในการประเมินสภาวะของพื้นที่ เป็นชุดวิธีการ เป็นการวิจัยเชิงติดตามและประเมินผลแบบมีส่วนร่วม PMER และมีทั้ง PER Participatory evaluation research เป็นเครื่องมือที่ สกว.ใช้ประเมินสภาวะชุมชนช่วงที่มีการดำเนินโครงการ

ชุดที่สี่ ที่ใช้ใน สกว.ปัจจุบันนี้ คือ CBR (community based research) อันนี้เป็นงานวิจัยท้องถิ่นเลยซึ่งก็มีเป้าหมายอีกแบบหนึ่ง

ชุดที่ห้า คือ Social mapping เป็นตัวหนึ่งที่มีการใช้ทั้งใน สกว.และภายนอกหลากหลายทั่วไป ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ใช้มาก่อนที่เข้ามาอยู่ สกว.พอมาอยู่ สกว.ก็ได้ผลักดันให้มีการใช้ Social mapping ใน สกว.

ชุดที่หก ที่ใช้ภายใน สกว. คือ AAR ที่มากกว่า After Action review คือเป็น AAR ที่ว่าด้วย Alternative Activity Research เป็นการให้ชาวบ้านประเมินสภาวะตนเอง มีการรวมกลุ่มกัน และชาวบ้านลงมือ Action ด้วยตัวเอง

จากชุดเครื่องมือที่กล่าวมามีวิวัฒนาการของการใช้เครื่องมืออยู่ด้วย คือรูปแบบการลงไปทำเป็นรูปแบบการทำงานร่วม เริ่มแรกที่ทำ Action research เรื่องป่าชุมชน (เมื่อปี 36) แต่ตอนนั้นก็ยังเป็นการแยกส่วนอยู่ระหว่างนักวิชาการกับชาวบ้านค่อนข้างมาก แต่ก็มีพยายามที่จะให้เป็น Participatory ในบางระดับ แต่มีการแยกส่วน เช่น ส่วนนี้เป็นบทบาทนักวิชาการ ส่วนนี้เป็นบทบาทของ NGO หรือส่วนนี้เป็นบทบาทชาวบ้าน ซึ่งก็จะมีการวางระดับของการเข้าไปสัมพันธ์กันอยู่

ความเหมือนหรือความต่างระหว่าง RRA และการศึกษาชุมชน

เครื่องมือ RRA ค่อนข้างแตกต่างจากการศึกษาชุมชน เนื่องจาก การศึกษาชุมชนจะเน้นน้ำหนักไปที่การวิจัย ส่วน RRA จะเน้นน้ำหนักไปที่การประเมินและเป็นเครื่องมือที่สร้างขึ้นมา ส่วนการศึกษาชุมชนจะไม่เป็นเครื่องมือแต่จะเป็นลักษณะของกระบวนการ และเป้าหมายต่างกัน

เครื่องมือที่มีความสำคัญต่อการประเมินชุมชนแบบรอบด้านมากที่สุด

เครื่องมือประเมินชุมชนแบบรอบด้านมองว่าก็ยังต้องกล่าวถึงในทุกเครื่องมือ เพราะมันขึ้นอยู่กับโจทย์ สถานการณ์ เวลา ความจำเป็น งบประมาณ ซึ่งเรียกได้ว่าอยู่กับเงื่อนไขหรือปัจจัยเกี่ยวข้องหลายส่วน เช่น หากต้องการเชิงลึกต้องใช้เครื่องมือบางอย่าง หากต้องการข้อมูลเร็วก็ต้องใช้ Rapid หรือกรณีที่นักวิชาการมีบทบาทสูงก็ต้องใช้เครื่องมืออีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งเหล่านี้ไม่มีคำตอบตายตัวว่าวิธีใดน่าจะเหมาะสมกว่ากัน

สำหรับการประเมินแบบ Rapid Appraisal ในปัจจุบันนี้ตามข้อมูลที่ผมมองว่ามีการใช้ตัวนี้น้อยลง กลายมาเป็น PRA (Participatory Rural Appraisal) คือมีการพูดคำนี้น้อยลง แต่วิธีการก็มองว่าไม่ได้เปลี่ยนไปจากเดิม

หลักการของการใช้เครื่องมือ

หลักการของการใช้เครื่องมือ มันขึ้นอยู่กับว่าเรากำลังประเมินอะไร เพราะหากไม่มีโจทย์มันจะเลือกใช้เครื่องมือก่อนไม่ได้ การคิดเครื่องมือก่อนมองว่าเป็นวิธีการที่ผดุงแต่ต้น มันต้องขึ้นอยู่กับว่าโจทย์วิจัยคืออะไรแล้วหลังจากนั้นก็มาตีความว่าโจทย์วิจัยนั้นๆ ควรใช้เครื่องมือไหนเพื่อตอบโจทย์ได้ดีที่สุด และเหมาะสมมากที่สุด

ซึ่งเงื่อนไขของการใช้เครื่องมือที่ไม่เหมือนกันเลย ขึ้นอยู่กับโจทย์หลักที่ต้องการประเมิน หากยกตัวอย่าง เรื่องระบบสุขภาพแบบของชาวบ้านกับระบบบริการของเจ้าหน้าที่ หากมีความต้องการจะประเมินในเรื่องนี้ เครื่องมือไหนที่มองว่าน่าจะเหมาะสมที่สุด ที่จะทำให้ได้ข้อมูลนั้นออกมาซึ่งก็ต้องถามก่อนว่าจะประเมินเพื่อให้ได้อะไร

ตัวอย่างการประเมินเรื่องระบบสุขภาพ โดยมีเป้าหมายให้ชาวบ้านมีการเข้าถึงข้อมูลสุขภาพทั้งในแง่บุคคลหรือครอบครัว

หากต้องการประเมินเพื่ออยากรู้จากคนภายนอกแบบอย่างใดก็ได้ แต่หากจะประเมินโดยมีเป้าหมายเพื่อให้ชาวบ้านรู้จักตัวเองด้วย ก็จะต้องใช้วิธีการที่จะให้ชาวบ้านได้มีการประเมินตัวเองไปด้วยเพื่อให้ได้แนวทางในการแก้ปัญหาตัวเองได้ด้วยซึ่งหากมีเป้าหมายแบบนี้จะใช้วิธีแบบนักวิชาการอย่างเดียวก็จะไม่เหมาะ ไม่ใช่ว่าไม่ได้ทำได้อยู่แต่ว่าจะซ้ำเหมือนกับที่เราทำ Action research ในระยะแรกๆ ที่นักวิจัยลงไปวิจัยแล้วก็ชวนชาวบ้านมาร่วม Action มันจะไม่ง่าย และใช้เวลานาน แต่หากมาคิดร่วมกันแต่แรกจะทำให้งานชั้บไปเร็ว

ดังนั้นจึงบอกว่าเวลาที่จะพิจารณาโจทย์ต้องพิจารณาให้ลึกซึ้ง บางโจทย์ต้องการอยากรู้การออกแบบก็เป็นการหาคำตอบเพื่อให้รู้ เช่น มีแบบสอบถามลงไปเก็บซึ่งเป็นการศึกษาชุมชนแบบนักวิชาการซึ่งก็สามารถทำได้ หรือใช้การสำรวจเพื่อให้ได้สิ่งที่รู้ก็สามารถทำได้

เครื่องมือช่วยให้ชาวบ้านรู้สถานะของตนเอง หรือทางเลือกของตัวเองเพื่อการตัดสินใจจัดการตัวเอง

หากไม่มีเวลา ตอนนีที่ใช้บ่อยๆ ก็คือ Social mapping จะเร็ว ซึ่งเครื่องมือนี้ใช้เวลา 1-2 วันก็สามารถได้ข้อมูลแล้ว แต่หากใช้ CBR (community based research) จะใช้เวลานาน ซึ่ง CBR แค่นั้นที่รู้จักตัวเองยังไม่ถึง action อย่างน้อยใช้เวลา 3-4 เดือน หรืออาจจะมากกว่านั้น เพราะว่าต้องไปพัฒนาใจพ้องร่วมกันกับชาวบ้าน

ความหมายกระบวนการ Social mapping

กระบวนการ Social mapping เวลา 1-2 วัน คือการลงไปจัดกระบวนการ และชาวบ้านจะมีส่วนร่วมในแง่ของการให้ข้อมูล พอเป็น Social mapping ส่วนใหญ่จะเป็นประเด็นเปิดกว้าง เช่น เราอยากทราบทุนทางสังคมของหมู่บ้าน ชุมชน ดังนั้นเมื่อเราตั้งประเด็นเรื่องทุนทางสังคมให้ชาวบ้านก็จะสามารถให้ข้อมูลในหลายเรื่องเข้ามาได้ จึงทำให้กระบวนการเร็ว ซึ่งการคุยกันอย่างมากก็จะเป็นที่ 6-7 ประเด็นเพื่อเป็นตัวต่อเรื่องทุนทางสังคม เช่น ทำความเข้าใจกายภาพของพื้นที่ ทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ของพื้นที่ ทำความเข้าใจเศรษฐกิจของพื้นที่ เช่นพอลงลึกในเรื่องเศรษฐกิจก็จะทำให้สามารถขยายข้อมูลไปได้อีก ซึ่งข้อพึงระวังคือ หากทำแบบผิวเผินก็จะได้ข้อมูลแบบปฏิทินของชุมชนนั้นๆ แต่หากลงลึกหน่อยในเรื่องเศรษฐกิจจะทำให้เราเห็นถึงเศรษฐกิจทั้งหมดในชุมชน เห็นสัดส่วนเชิงปริมาณของคนด้วยได้ เช่น พื้นที่นี้เป็นพื้นที่ทำประมง ก็จะสามารถลงลึกไปได้ดีกว่าประมงทำอะไรอย่างไร เพราะมันสามารถนำไปสู่ทุกเรื่องได้ขึ้นอยู่กับความลึกของคน หากไม่ลึกแล้วใช้เครื่องมือเพียงตามที่เขียนไว้ก็จะได้ข้อมูลตามนั้น

ดังนั้น Social mapping คือเครื่องมือที่เราใช้เป็นเครื่องมือเริ่มต้นเพื่อการ explore และให้ชาวบ้านได้ทบทวนตนเอง

สิ่งสำคัญของเครื่องมือตัวนี้ (Social mapping) คือการ Explore ทุนทางสังคมของพื้นที่ให้ได้ เพื่อทำงานต่อ เวลาที่ทำ Social mapping คือการพยายามทำความเข้าใจเรื่องทางสังคมของชุมชนนั้นๆ พยายามทำความเข้าใจชุมชนว่าชุมชนนั้นมีเรื่องอะไรที่ดี และเรื่องที่ดีๆ เหล่านั้นจะเป็นฐานให้ทำเรื่องต่อไปได้หรือไม่ เช่น การเกาะเกี่ยวกันทางกายภาพ วัฒนธรรมในชุมชนจะทำให้เห็นภาพของการขยับที่จะเคลื่อนไหวงานต่อได้ ซึ่งทุนทางสังคมหากลงลึกจริงจะสามารถประเมินชุมชนนั้นๆ ได้ไปถึงระดับหมู่บ้าน ทั้งนี้ต้องขึ้นอยู่กับเป้าที่เราทำด้วย

ในตัวเครื่องมือ ในแง่ของ Social mapping หากพูดถึงเรื่องสุขภาพที่เรามีทุนในการดูแลตัวเอง มิติที่มี จะแสดงว่าพื้นที่มีทุนทางสังคม

โดยธรรมชาติเรื่องสุขภาพเป็นเรื่องของสังคม แต่เราไปตีความให้เป็นกายภาพมากเกินไป ความเข้าใจเรื่องการจัดการระบบสุขภาพ Social mapping จะเป็นเครื่องมือพื้นฐานในการทำความเข้าใจคนในพื้นที่นั้นๆ ก่อนที่เขาจะเข้าไปทำเรื่องสุขภาพ เพราะในวิถีชีวิตทั่วไปของชาวบ้านก็จะมีเรื่องสุขภาพอยู่ในนั้น เช่นหากเรามีข้อมูลเศรษฐกิจ และข้อมูลด้านสุขภาพ หากนำมา matching กันจะเห็นภาพว่าเศรษฐกิจตัวไหนมีผลต่อสุขภาพ หรือสุขภาพเรื่องไหนมีผลต่อเศรษฐกิจ หรือแม้แต่วิถีการเกาะเกี่ยวทางสังคม เช่น เวลาเจ็บป่วยมีการมาช่วย มาเยี่ยมเยียนกันทั้งหมู่บ้านนั้นก็หมายถึงความสัมพันธ์ ความเป็นเครือญาติสูง หรือกรณีผู้นำเด่นอยากให้อะไรเรื่องสุขภาพเกิดก็ต้องเลือกไปทำกับผู้นำ

และคำถามต่อมาคือ ผู้นำที่แท้จริงคือใคร ซึ่งข้อมูลเหล่านี้หากมีการทำ Social mapping จะเห็นว่าบุคคลนี้เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ คนนี้เป็นผู้นำทางอาชีพ คือจะเห็นภาพและเวลาที่เลือกกลุ่มผู้นำที่จะทำงานด้วยก็จะเห็นทุนเพื่อทำความเข้าใจชุมชน แต่ต้องไม่เป็นโดยการจัดตั้งอาจกล่าวได้ว่าระบบสาธารณสุขเดิมเป็นการจัดตั้งทั้งหมด เช่น การจัดตั้ง อสม. แต่ก็ไม่ถึงกับการจัดตั้งแบบลอย ก็ยังเห็นภาพว่า อสม.ก็มาจากตัวแทนคนในคุ้มหมู่บ้าน ซึ่งก็เป็นผู้ที่มีคนรู้จัก มันคือวิธีการที่มีการพยายามเลือกอยู่เพียงแต่ยังไม่พอ

การทำ Social mapping และประโยชน์เบื้องต้นกับชุมชน

มันจะเห็นทั้งหมด และหากเราจับเรื่องสุขภาพไปค้นหาทุนทางสังคมเพื่อดำเนินงานด้านสุขภาพ ต้องค้นหาว่าทุนที่ต้องการคืออะไร เช่น ทุนการเกาะเกี่ยวในชุมชน(ในระบบสุขภาพอาจจะไม่เคยหา) และหากถามว่าทุนการเกาะเกี่ยวนั้นเกี่ยวข้องกับอะไรกับสุขภาพ เช่น ความสัมพันธ์ หรือแม้แต่ว่า Mobilizeเงินทุน

เวลามีปัญหา ถามว่ากองทุนสุขภาพเกิดขึ้นมาได้ยังไง เกิดขึ้นเพราะระบบสาธารณสุขอย่างเดียวหรือเปล่า หรือในพื้นที่เคยมีกองทุนหรือไม่ หรือวัดจะมาเป็นกองทุนได้หรือไม่ เช่น ก่อเจดีย์ข้าวพอได้ข้าวมาแล้วขายเป็นเงินกองกลางแล้วตั้งเป็นกองทุนสุขภาพ ซึ่งการค้นหาทุนในลักษณะนี้หากเราสามารถค้นให้เจอ เราจะพบข้อมูลรากเหง้าของชุมชน

ซึ่งขณะนี้ สกว.ได้หนุนให้พื้นที่ภาคอีสานทำวิจัยเรื่องระบบการดูแลสุขภาพของชุมชน ซึ่งเป็นชุดงานวิจัยที่กำลังทำในพื้นที่ เป็นชุดวิจัยที่กำลังค้นหาทุนในพื้นที่แต่ไม่ได้ใช้ Social mapping ใช้ CBR เพื่อทำความเข้าใจทุนที่มีและลงขยับ โดยเฉพาะเรื่องของการดูแลผู้สูงอายุ และผู้ป่วยเรื้อรัง ว่าสามารถทำอะไรได้บ้างด้วยตนเอง ระดับไหนทำได้ด้วยตนเอง ระดับไหนต้องร่วมมือกับอนามัย ระดับไหนต้องร่วมมือกับโรงพยาบาล หรือระดับไหนต้องใช้ความร่วมมือจากภายนอก เพื่อให้เห็นระดับ

เพราะเรามีความเชื่อว่ามีกลุ่มที่สามารถพึ่งตัวเองได้ทั้งหมด และไม่มีกลุ่มไหนที่สามารถพึ่งภายนอกทั้งหมด คือเราต้องการวางให้เห็นภาพชัดๆ

จุดต่างระหว่าง CBR กับ Social mapping ที่บอกว่า เป็น TOOL คนละชิ้น

เดิม 2 ตัวนี้คนละเรื่องกัน แต่ผมไปจับมาโยงกัน เดิมจริงๆ แล้ว Social mapping เป็นการทำของคนนอกเพื่อไปทำความเข้าใจเรื่องทุนทางสังคมของหมู่บ้าน เพราะฉะนั้นวิธีการไม่ต่างจากการศึกษาชุมชนเพียงแต่จะมีประเด็นที่ชัดว่าต้องการศึกษาเรื่องทุนทางสังคม หรือศักยภาพทางสังคม บางแห่ง เช่น ศักยภาพทางสังคมของชุมชน เท่าที่มีการวางประเด็นก็จะมี 4-5 ตัว คือ ลักษณะทางกายภาพเป็นอย่างไร ประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับสภาพเป็นอย่างไร ศักยภาพทางเครือญาติ/ทางสังคมเป็นอย่างไร ศักยภาพทางเศรษฐกิจเป็นอย่างไร ศักยภาพทางปัญญาเป็นอย่างไร มีภูมิปัญญาอย่างไร ประชาชนชาวบ้านคือใคร คือการศึกษาศักยภาพจะไม่เห็นในรายละเอียดแต่จะรู้ว่ามียะไรอยู่ตรงไหน คือจะเป็นเพียงการ mapping ไว้ให้ว่ามีอะไรอยู่ตรงไหน องค์กรไหนที่เก่งๆ และใช้ได้อยู่ในชุมชน เป็นต้น เดิม Social mapping เป็นการทำจากคนนอกโดยใช้เวทีชาวบ้านเป็นตัวระดม ช่วงหลังมาได้ปรับเป็นให้ทำด้วยกันไปเลย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชาวบ้านได้รู้จักตัวเองด้วยก็เลยมีการใช้กระบวนการเข้าไปที่เราเรียกว่ากระบวนการบวก อันนี้คือลักษณะของ Social mapping

ส่วน CBR เป็นเครื่องมือที่เดินมาบนฐานความคิดที่ว่างานวิจัยเป็นการหาความรู้ใหม่เพื่อการเปลี่ยนแปลง บนฐานที่มองว่าชุมชนเองก็สามารถหาความรู้ได้ จึงเกิด CBR ขึ้นมา และที่บอกว่าชุมชนหาความรู้ได้นั้นคือชุมชนต้องสามารถประเมินสภาพตัวเองได้ คือ ต้องประเมินศักยภาพตัวเองได้ ประเมินปัญหาตัวเองได้ และทดลองปฏิบัติการตามศักยภาพที่ตนเองมีได้ และในขั้นตอนประเมินผมก็เลยให้แนวทางไว้ว่าหากกรณีคิดไม่ออกว่าจะประเมินเรื่องอะไรก็ให้เอา Social mapping มาใช้เบื้องต้นก่อน ก็เป็นการผนวกให้ชาวบ้านได้เริ่มต้นในการจับปัญหา และลงลึกกับปัญหา

รูปธรรมการใช้ CBR ในพื้นที่

ตัวอย่างรูปธรรมการใช้ CBR ในพื้นที่ ปัญหาหนี้สินแล้วชาวบ้านต้องการแก้ปัญหานี้ จะตั้งโจทย์วิจัยแบบนักวิชาการก็ไม่ได้ หากเป็นนักวิชาการก็จะเป็นลักษณะ“ปัจจัยที่มีผลต่อหนี้สิน” เราก็เลยไปตั้งต้นให้โดยถามว่าอยากได้อะไร/อยากแก้อะไร สุดท้ายก็คือเรื่องอยากแก้ปัญหานี้สินเป็นอันดับแรก ผมก็ถามไปว่าตอนนี้รู้ละยัง ชาวบ้านก็ยังไม่รู้ ผมก็ชวนคุยต่อว่าถ้าอย่างนั้นก็หาวิธีการแก้เลยแล้วกันโจทย์ก็คือ “การสร้างความพยายามเพื่อหาแนวทางแก้ปัญหานี้สิน” ก็คือหาโจทย์แบบชาวบ้าน ว่าหากจะหาแนวทางต้องรู้อะไรบ้าง ก็ชวนคุยต่อเรื่องหนี้ว่าหากแก้จะแก้ยังไง ก็มีการสำรวจตัวเลขหนี้ ชาวบ้านก็ตกใจเพราะไม่เห็นตัวเลขหนี้ทั้งหมู่บ้านที่มากขนาดนี้ คือ 18 ล้าน เพราะ

ชาวบ้านเองคิดว่าแค่ 5-6 ล้าน พอพบตัวเลขจริง 18 ล้านก็ตกใจ พอตกใจก็ทำอะไรต่อไม่ได้ ก็เลยต้องมีคนออกมาตั้งคำถามเพื่อถาม คำถามแรก “หนี้เริ่มเกิดเมื่อไหร่” ก็มีการมานั่งทบทวนกันจนได้ประวัติศาสตร์ตั้งแต่ยุคเริ่มก่อร่างสร้างหนี้ ยุคนี้ หลังจากศึกษาประวัติศาสตร์ชาวบ้านเริ่มมีความเข้าใจเนื่องจากสมัยก่อนไม่มีหนี้ พอเห็นประวัติศาสตร์นี้ก็ตกใจโทษคนอื่นบ้าง ตัวเองบ้างเพราะในนั้นมีทั้งเรื่องมาจากคนอื่น และเรื่องที่มาจากตัวเอง ซึ่งกระบวนการมันซับซ้อนตามสิ่งที่ได้จากการคุยกันของชาวบ้านมันจึงไม่มีกรอบประเด็นที่ชัด แต่หากเราต้องการประเด็นที่ชัดหน่อยเราก็ต้องตั้งประเด็นเฉพาะ เช่น “ลองหาภูมิปัญญาเดิมของชุมชน” แล้วศึกษาในรายละเอียดลงลึกไปเลย

กระบวนการทางเลือกในการใช้เครื่องมือ

ในเรื่องเครื่องมือจะมีคำถามว่าเราเข้าใจเรื่องที่จะไปคุยกับชาวบ้านแล้วหรือยัง หรือแนวทางวิธีการที่จะเลือก หรือใช้กระบวนการในชุมชนที่มีให้เลือกมากมายเหมาะสมหรือไม่ หรือบางครั้งผู้ใช้เครื่องมือเองก็ยังไม่มีความชัดในการใช้เครื่องมือ

ดังนั้น กระบวนการทางเลือกในการใช้เครื่องมือ ต้องเน้นที่เป้าหมายให้ชัด อย่างที่บอกคือ ใจทย์ต้องชัดเพื่อวิธีการจะได้ชัด ยกตัวอย่างกรณีงานวิจัยจากท้องถิ่น เราตั้งเป้าหมายชัด คือ งานวิจัยจะต้องไปสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนท้องถิ่นเพราะว่า สโลแกนของ สกว. คือ “สร้างสรรปัญญาเพื่อพัฒนาประเทศ” แต่ของเราก็ “สร้างสรรปัญญาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น” แล้วทีนี้หากเราจะทำอย่างสโลแกนได้ก็ต้องประเมินว่ากระบวนการที่จะทำให้ท้องถิ่นมีปัญญาได้ก็ต้องมีกระบวนการที่มีเป้าหมายให้เขาเข้มแข็ง หากมีเป้าหมายได้ก็จะมีทิศให้ไปได้เพื่อให้เกิดความเข้มแข็ง สรุปคืออย่างน้อยมี 3 ตัวเพื่อให้สู่ความเข้มแข็งได้ คือ 1) ใจทย์/ปัญหาต้องเป็นของชาวบ้าน 2) ชาวบ้านต้องมีส่วนร่วมจริงๆ คือ ต้องร่วมเป็นนักวิจัยไม่ใช่เพียงเป็นผู้ให้ข้อมูลเหมือนอดีต 3) การปฏิบัติจริง เพราะหากต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจริงต้องมีการปฏิบัติด้วย คือการสร้างองค์ความรู้ที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติ แต่ก่อนลงมือปฏิบัตินั้นชาวบ้านจะต้องมีองค์ความรู้บางอย่างก่อนที่จะลงมือทำ พอทำแล้วดูว่าผลออกมาเป็นเช่นไร ก็จะเป็นความรู้อีกชุดหนึ่ง

หากมองเรื่องเครื่องมือในชุมชนนั้นเครื่องมือบางตัวชาวบ้านเก่งกว่านักวิจัย มีตัวอย่างที่พบเยอะเวลาที่ส่งนักศึกษาลงพื้นที่ทำงานชุมชนบางครั้งชาวบ้านก็ถามเราเลยว่าทำไมไม่ SWOT ละ อาจารย์เพราะมันจะชัดกว่า หรือทำไมไม่ทำ AIC ซึ่งกระบวนการเหล่านี้นักวิจัยอย่างพวกเรานำลงไปใช้กับชาวบ้านเยอะ (ตั้งแต่ปี 34)

ทั้งหมดนี้จะเรียกว่าเป็นเครื่องมือประเมินทั้งหมด เพียงแต่มีความต่างกันของแต่ละประเภท ขึ้นกับระดับความลึก ความละเอียด ความเร็วต่างกัน อย่าง AIC ก็ประเมินได้ และถือว่าได้ดีด้วยหากมีการจัดกระบวนการดีๆ เลือกตัวแทนที่ดี

การพัฒนาชุมชน ต้องถื่นตามทิศทางของ สกว.

ตอนเลือกตัวแทนหากพูดในปัจจุบันตามที่ทาง สกว.ใช้คือ “พัฒนาท้องถิ่น”ท้องถิ่นที่ว่านี้หมายถึง Locality ท้องถิ่นอาจจะไม่ใช่ชุมชนเดี่ยวอาจจะหลายชุมชน หรืออาจจะเป็นกลุ่มชุมชน หรือกลุ่มบุคคลก็ได้

เทคนิค กระบวนการค้นหาทุนชุมชน

หากเป็นสมัยเดิมวิธีเดินเข้าหาผู้นำชุมชนสามารถใช้ได้ คือต้องเข้าใจที่มาของผู้นำ ผู้นำแบบเดิมคือผู้นำแบบบารมีคือการถูกเลือกที่จะมาเป็นผู้นำนั้นถูกเลือกมาผ่านการยอมรับ และการสั่งสมบารมี ดังนั้นสมัยเดิมการจะเดินไปหาผู้นำไม่ผิด

แต่ปัจจุบันหากเป็นผู้นำที่เป็นแบบการเลือกตั้งจะเห็นภาพว่าจะสามารถจัดการได้บางสภาพ บางกลุ่ม และในบางพื้นที่ ซึ่งเราไม่มีสูตรตายตัวว่าจะต้องเข้าหาใคร มันถึงต้องมีวิธีการไปสแกนหมู่บ้านซึ่งการสแกนหากสแกนดี ๆ เราจึงจะเห็น การสแกนแบบดี ซึ่งบางที่มันต้องใช้ Inside ของนักวิจัย และต้องมีประสบการณ์ในบางส่วน ต้องมีการเห็น การคุย การได้คำตอบในบางเรื่องบางอย่าง ซึ่งเข้าใจได้

เจ้าหน้าที่สาธารณสุข กับรูปแบบประชาคม

“ประชาคม” ผมอยากฟันธงว่าโดยภาพรวมล้มเหลว ประชาคมหากถามว่าดีไหมคำตอบคือดี แต่ว่าวิธีการอย่าให้เป็นประชาคมแบบจัดตั้งมากไปเพราะมันจะไม่เป็นประชาคมที่เป็นธรรมชาติ ประชาคมจัดตั้งคือการไปล่ำรายชื่อแล้วไม่มาประชุมจริง ซึ่งมีจำนวนที่เยอะมาก คือเทียบเท่าประชาคมหลอกลวง แล้วเรื่องหน้าตาประชาคมเราก็ต้องมาพิจารณาอีกกว่าเป็นอย่างไร โดยที่นักวิจัยต้องมีความเข้าใจความเป็นชุมชนให้ชัด เช่น ชุมชนหมู่บ้านจัดสรรจะประชาคมอย่างไร เป็นต้น

พื้นความคิดดั้งเดิมของ ประชาคม มันเป็น Civil society มันมาจากเรื่องการต่อสู้ เผด็จการ การต้องการมีส่วนร่วม มาจากตะวันตก แต่หากจะพิจารณาประชาคมจากชุมชนไทยเดิมจะพบว่า ประชาคมมีหลายแบบ วัดประชาคมได้เมื่อมีงานบุญ งานแต่งงานประชาคมได้ งานศพ หรือว่า ผู้ใหญ่บ้านเรียกประชุม ยุคเดิมที่ไม่มีหอกระจายข่าว ในยุคนั้นคนที่อยากรู้ข่าวก็จะมาประชุม ส่วนในปัจจุบันก็จะเป็นรูปแบบที่นอนฟังอยู่ที่บ้าน คือมันแล้วแต่เงื่อนไขของเรื่องราว ซึ่งปัจจุบันการประชาคมที่ให้คนมารวมกันเยอะมันจึงดูเหมือนว่าไม่เป็นจริง

ระยะหลังหลายส่วนก็มักใช้การประชาคม คือเรียกผู้แทนแต่ละหมู่ แต่ละกลุ่มมาคุย ซึ่งตัวแทนก็อาจจะไม่ก็คนแต่ละจะใช้คำว่า “ประชาคม”ซึ่งประชาคมก็จะมีประชาคมที่เป็นจริงกับไม่เป็นจริงก็ได้ ผมจะแบบนี้ว่าหากพูดถึง Participatory เมืองไทย มีงานวิจัยของนักศึกษา ป.โท ของประเทศเนปาล ทำเรื่องการมีส่วนร่วมของสตรีในเรื่องการจัดการป่า และวิเคราะห์ว่าสตรีมีส่วนร่วม

น้อย โดยดูจากการมาประชุม ผมก็ถามกลับไปว่าแล้วทราบไหมว่าผู้ชายที่มาประชุมเอาความเห็นใครมา ซึ่งมันมีตัวซ่อนอยู่ข้างหลัง ดังนั้นความเป็นประชาคมที่เราเห็นว่าบางคนที่มาคนเดียว อาจจะเป็นตัวแทนของ 10 หลังคาเรือนเป็นได้

ซึ่งหากเราทำความเข้าใจจุดนี้ได้เราจะเห็นว่ารูปแบบประชาคม บางพื้นที่มาประชุมแค่ 3 คน ยังเป็นประชาคมได้เลย แต่ในบางที่ต้องมาประชุมให้ไม่น้อยกว่า 80% เพราะว่าพื้นที่แตกกันหมด เป็นต้น

ส่วนตัวมองความเป็นประชาคมหากได้คนมาตี 20% ถือว่าใช้ได้แล้ว อยู่ที่ความเป็นตัวแทน และคุณลักษณะของชุมชน เหมือนเวลาเราเลือกกลุ่มตัวอย่าง เราต้องใส่ใจในลักษณะของชุมชน โครงสร้างอำนาจ

จุดพึงระวังประชาคมของเราคือนำเอาแบบตะวันตกที่เป็นประชาคมแบบ Individual มาใช้ซึ่งสังคมไทยไม่ใช่แบบ Individual แต่เป็นสังคมแบบกลุ่ม บางหมู่บ้านมาคนเดียวอาจเท่ากับคนทั้งหมู่บ้านเลยก็ได้ เป็นต้น

แผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ กับการใช้งานในระบบสุขภาพ

ผมเพิ่งประเมินโครงการพืช อาหารเสี่ยงใหม่ ปลอดภัยมาเมื่อ 4-5 เดือนที่แล้ว โครงการของ อ. อมรให้ทำ มันมีอยู่ช่วงท้ายที่ว่าด้วยเรื่องแผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์เกี่ยวพันเล็กน้อย

โดยส่วนตัวมองว่า แผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์เป็นเครื่องมือที่ดีหากดูชุดวิธีคิด เพราะว่ามันจะสร้างระบบการตัดสินใจให้เห็นในชุดของงานเพื่อที่จะนำไปสู่เป้า อันนี้เป็นฐานคิดที่ดี แต่ประเด็นที่มองว่าเป็นปัญหาคือความพยายามที่ทำให้เป็นแพ็คเกจเดียวกัน/เหมือนกันมากเกินไป เช่น แผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์เพื่ออาหารปลอดภัย ทุกแห่งก็จะต้องเป็นแนวนี้เหมือนกันหมด ซึ่งความจริงเราก็การเสนอว่าหากให้ชาวบ้านคิดแบบอิสระ แล้วค่อยมาร้อยเป็นแพ็คเกจของใครของมันอาจจะได้แพ็คเกจหลายชุดเลย เพราะทางเดินไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน บางแห่งเดินไปทำเรื่องเกษตรก่อน บางแห่งเดินไปทำเรื่องผู้หญิงก่อน บางแห่งเดินไปหากำหนดผู้ใหญ่บ้านก่อน คือเราไม่รู้พื้นฐานของแต่ละแห่ง ซึ่งมันต้องอธิบายให้ได้ก่อนว่าทำไมจะต้องเดินไปหากำหนดผู้ใหญ่บ้านก่อน ทำไมต้องเดินไปหา อบต.ก่อน บางแห่งโรงพยาบาลต้องเข้มแข็งถึงจะสามารถไปได้

อาจสรุปได้ว่า โดยหลักการพื้นฐานของ SRM โดยหลักการดี แต่ว่าการนำไปใช้หากไม่ดูบริบทหรือเงื่อนไขพื้นที่ก็อาจจะล้มไปได้เหมือนกัน และตอนทำหากมีการสแกนดี ๆ และนำมาสร้างชุดแผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ และทำความเข้าใจเพื่อจะเริ่มทางเดินก็จะสามารถเห็นภาพ

Social mapping วิวัฒนาการ และการทำงานชุมชน

ประสบการณ์ส่วนตัวมาอยู่ สกว.เมื่อปีที่แล้ว แต่ได้มีโอกาสทำงานท้องถิ่นร่วมกับทั้ง สกว. สวรส. หรือแม้กระทั่งท้องถิ่นเองมานานแล้ว เพียงแต่ไม่ได้มานั่งเต็มเวลาที่ สกว. เพิ่งเริ่มเข้ามาได้ปีที่แล้ว และหากจะให้ลงรายละเอียด Social mapping ต้องเรียนว่าในบทบาทของ สกว. ไม่ได้เป็นหน่วยงานที่สร้าง Social mapping ขึ้นมา แต่เป็นคนหยิบมาใช้เฉยๆ

และหากมีการเข้าใจสภาพโดยการทำ Social mapping ก่อนจะทำให้กระบวนการทำงานชุมชนอยู่บนพื้นของทุนในชุมชนที่มีอยู่จริง แต่หากนั่งคิดเอาก็ได้เหมือนกันแต่มันเป็นความคิดของวิชาการ เหมือน Action research ของนักวิชาการก็แบบหนึ่ง action research ของชาวบ้านก็เป็นอีกแบบต้องไปหาดูก่อนว่าจะเริ่มที่ตรงไหน

ดังนั้นหากพูดรวมๆ ถ้าจะมีเครื่องมือเพื่อประเมินชุมชนอันดับแรกจะต้องพยายามทำ Social mapping ให้เห็น หรืออาจจะไม่ใช่ Social mapping ก็ได้แต่เราต้องมีวิธีการ/กระบวนการเพื่อให้รู้ว่าพื้นที่เป็นอย่างไร

Social mapping ผมว่าการยอมรับยังไม่มากเท่าไร Social mapping เดิมใช้โดยนักวิชาการ ดังนั้นการยอมรับเพื่อใช้เป็นเครื่องมือการพัฒนา ที่มาจากข้างล่างยังไม่ได้ใช้อย่างกว้างขวางเพราะบางอย่างเป็นประเด็นที่คิดจากข้างบน เช่น ปฏิทิน ผังเครือญาติ ก็เป็นเครื่องมือที่คิดจากข้างบนว่าเขาควรจะมี ควรจะรู้ คือคิดจากฐานที่เรามองว่าสิ่งเหล่านี้เป็นทุนที่ควรมีในชุมชนเราก็ใส่สิ่งเหล่านี้เข้าไป

และความหมายของ Social mapping กับ Social capital mapping วัตถุประสงค์ไม่ต่างกัน ใช้ได้ทั้ง 2 คำ เดิมแรกๆจะเห็นใช้ Social capital mapping แต่ช่วงหลังๆมีคำถามว่าพอเป็น capital มันคิดไปถึงเรื่องเงิน และก็ที่มีการ mapping มากก็ไม่ใช่ตัวเงินมันเลยกลายเป็น Social mapping แต่ที่ไปที่มาจริงๆ ก็ไม่ได้ตาม

จุดด้อย หรือข้อควรระวังในการใช้ Social capital mapping

จุดด้อยคือว่ารูปแบบบางอันหากทำแบบผิวเผินจะไม่เกิดผล เพราะว่าการทำ Social capital mapping ลักษณะคือต้องให้รู้หมดทุกมุม และความรู้ทุกมุมอาจจะทำให้ไม่รู้ลึกมุม เพราะเกิดจากการวางน้ำหนักที่ไม่ดี พอวางน้ำหนักไม่ดีก็จะเป็นปัญหา หรือการไปหาข้อมูลแบบไม่มีระบบก็อาจจะไม่ทำให้ได้ข้อมูลมาเลย หรืออาจได้แบบผิวเผย และอีกอย่างคือปกติหากจะทำ Social mapping ให้ดีต้องรู้เป้าหมายก่อน ถ้าเป็นงานสุขภาพต้องรู้ว่า Social mapping ต้องนำไปสู่การเคลื่อนไหวงานสุขภาพ หากเห็นแบบนี้เราจะเห็นทิศทางของน้ำหนักที่เราจะเน้น และให้ความสำคัญ

พื้นที่ หรือกรณีศึกษาที่ใช้ Social mapping ในการดำเนินการสุขภาพชุมชน หรือสุขภาพในชุมชน

Social mapping ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องอาชีพ เศรษฐกิจ ที่เพิ่งเสร็จไปเมื่อเร็วๆ นี้ สกว.ทำร่วมกับโครงการหลวงโดยการไปหาทุนพื้นที่ในพื้นที่การวิจัยของโครงการหลวง ซึ่งมีทั้งพื้นที่เมืองหนาว พื้นที่เกษตร

ต้องบอกว่าเรื่องสุขภาพไม่มีการทำ Social mapping เคลื่อนเรื่องสุขภาพ แต่ที่มีการเคลื่อนเรื่องสุขภาพเด่นๆ ก็จะเป็น CBR มีแทบทุกพื้นที่ แต่งานท้องถิ่นชื่ออาจไม่สื่อคำว่าสุขภาพอยู่ในเรื่อง แต่จะเป็นเรื่องภูมิปัญญาสมุนไพรของท้องถิ่น เป็นต้น

ผมว่าหากจะทำเรื่องนี้ตัวแรกที่สุดเราต้องรู้ว่าทำอะไรชุมชนจะรู้สึกตระหนัก สนใจ อยากจะหาตัวเอง เริ่มต้นที่ตรงนี้ก่อน คือหากชุมชนไม่ต้องการก็จะกลายเป็นการทำงานจากคนนอก

ฐานคิดคล้าย CBR ที่เน้น 3 เรื่องคือ 1) ค้นหาพื้นที่ 2) ค้นหาประเด็น 3) ค้นหาคน พื้นที่หมายถึงพื้นที่ที่คนในพื้นที่ตื่นตัว ตรงกับประเด็นของนักวิจัย เช่น หากเรามีประเด็นเรื่องโรคเรื้อรังจะให้ดำเนินการทุกพื้นที่ก็ไม่ได้ต้องสแกนหาพื้นที่โรคเรื้อรังก่อน หลังจากนั้นต้องสแกนหาประเด็น

ฐานคิด CBR กับบทบาทของ สกว.

CBR ฐานคิดเป็นของ สกว. ตั้งแต่ต้น 100% คิดตั้งแต่ปี 42 ฐานเริ่มต้นคิดว่าชาวบ้านน่าจะ สามารถทำวิจัยได้ ภายใต้ฐานคิด 3 เรื่องคือ

- 1) โจทย์ต้องชัด และมาจากชาวบ้าน
- 2) ชาวบ้านต้องมีส่วนร่วมในการวิจัย และ
- 3) ต้องมีการปฏิบัติการเพื่อหาคำตอบ

ส่วนเป้าหมายในช่วงหลัง สกว. มีเป้า 3 ตัว คือ

- 1) สร้างพื้นที่ คือ เป็นงานวิจัยเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ (ต้องเห็นรูปธรรมการเปลี่ยนแปลง)
- 2) สร้างคน คือ สร้างนักวิจัยในพื้นที่
- 3) สร้างความรู้ เช่นการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือแม้กระทั่งการแก้ปัญหา

ปัจจุบันนี้ความรู้มีมาก เห็นการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่โดยผ่านกระบวนการหาความรู้

อาจสรุปได้ว่า

1. Social mapping เราหยิบมาใช้โดยดัดแปลงตามประเด็นที่ใช้เราก็คิดเอง เพียงแต่เราใช้คำ social mapping เช่นกันโดยที่มองว่าวาทกรรมของคำนี้มันเหมาะสมดี แล้วเราก็มามีความ social mapping ในความหมายของ สกว.ผนวกเข้ามา
2. ส่วน CBR มีที่ สกว.ที่เดียวที่เป็นต้นคิดแรกตั้งแต่ปี 42 จนถึงปัจจุบันนี้จนเกิดเป็นฝ่ายวิจัยท้องถิ่น

หัวใจหลักของการทำงานชุมชน “ประเด็นสำคัญอยู่ที่โจทย์”

โจทย์ต้องชัดและต้องมีการ Set ตามโจทย์และเรื่องการมีส่วนร่วมในการใช้ หากจัดไม่ดีจะเป็นปัญหา เพราะว่า Social mapping เป็นการกระทำจากภายนอก และหากจะทำให้ดีมันใช้เวลาค่อนข้างเยอะ ชุดที่ผมกำลังทำที่เป็นระบบหน่อยคือทำกับ กฟผ. โดยที่ทาง สกว.ชวน กฟผ. ไปทำเรื่อง CSR กับชุมชน ก็เลยมีการพาไปรู้จักชาวบ้าน ไปทำความเข้าใจชุมชน พอไปคุยพบว่าปัญหากลายเป็นเรื่องคนในชุมชนไม่คุยกัน ไม่มองหน้ากัน ก็เลยมีการแก้ปัญหาโดยใช้วัฒนธรรมทางประเพณีมาเป็นตัวเชื่อมแทนที่จะเป็นการสร้างอาชีพอย่างที่ กฟผ. มองไว้

ประเด็นหลักคือเราต้องมีเป้าหมายที่ชัดเจน และกำหนดลงไป แต่กรณีที่จะเปิดกว้างก็สามารถทำได้อยู่ แต่หากมีประเด็นที่เป็น Hidden agenda เราก็ต้องมีวิธีการปรับให้เข้ากับโจทย์ของเราด้วย

เหมือนกับที่เราเป็นนักวิจัยลงไปทำ CBR ในชุมชน เราก็มีข้อสังเกตว่านักวิจัยจะต้องไม่มีปัญหาอะไรอยู่ในตัว ปัญหาต้องไปดึงจากชาวบ้าน แล้วค่อยมาทำให้ประเด็นวิจัย พื้นที่วิจัย และคนไปในทิศทางเดียวกันให้ได้

ซึ่งตอนที่ สกว.ทำเรื่องโรคเรื้อรังในพื้นที่ภาคอีสานประเด็นมาจากพื้นที่ตอนนั้น อ.พยาบาลที่ฝึกงานในชุมชนแล้วเห็นประเด็นว่าชุมชนมีปัญหาเรื่องนี้เยอะ โจทย์ก็มาจากพื้นที่เอง เช่นพื้นที่หนึ่งมีปัญหาหน่วยงานทำงานด้วยเยอะจนไม่รู้บทบาทก็จะทำเรื่องความเชื่อมโยงหน่วยงาน หรือบางพื้นที่มีเรื่องสมุนไพรเยอะก็จะทำเรื่องสมุนไพร โดยที่นักวิจัยจะพิจารณาในหลายมุมแต่ไม่ได้เริ่มต้นจากการทำ Research mappingผมว่าความจริงแล้วนักวิจัยมีการ Mapping ประเด็นไว้ในใจอยู่แล้ว แล้วก็ไปทำ social mapping

ซึ่งมันจะไม่เหมือนระบบสาธารณสุขเราที่มีการทำกรอบ ผังพิสัยงานวิจัย และค่อยลงพื้นที่ไปทำวิจัย แต่ก็สามารถเข้าใจได้อยู่เพราะการทำงานบางส่วนต้องทำงานกับคนส่วนใหญ่ และต้องมีการสรุปนัยยะทั่วไปได้ว่าระบบต้องเป็นแบบไหน มันเป็นมุมหนึ่ง เพราะมันทำได้หลายแนวทาง ส่วนงานท้องถิ่นมันเริ่มแบบนั้นไม่ได้เราก็ต้องเริ่มที่พื้นที่ไหนมีปัญหา และสนใจอยากแก้ปัญหาตัวเอง คือเราเริ่มการคนละแบบ

วิธีการสื่อสารเพื่อสร้างความร่วมมือกับชาวบ้าน

มีหลายตัว ผมมองว่าตัวแรกอยู่ที่ใจเราก่อนหากใจเราลงพื้นที่แบบแกนๆ จะทำได้ยากมาก หากมีใจลงไปกับพื้นที่น้อย และรู้สึกว่าเป็นเรื่องนั้นเป็นเรื่องของชุมชน รู้สึกว่าชุมชนเป็นเจ้าของเรื่อง มองว่าตัวนี้เป็นปัจจัยหนึ่งที่ต้องมีในตัวผู้วิจัย

และอีกวิธีการคือการสร้างความคุ้นเคยกับท้องถิ่นมองว่าวิธีสร้างความคุ้นเคยที่นิยมบ่อยๆคือพื้นที่ไหนรู้จักเริ่มก่อน อาจจะไม่รู้จักตรงแต่รู้จักผ่านคนอื่นก็ได้ แล้วก็ลองประเมินปัญหาพื้นที่ ซึ่งกระบวนการสร้างความคุ้นเคยมีความสำคัญมาก

ปกติก็ใช้ประเด็นความสนใจของพื้นที่เป็นตัวเดินเรื่อง และประเด็นที่สร้างความคุ้นเคยได้เร็ว มักจะเป็นประเด็นเชิงบวก ประเด็นเชิงลบมันก็สร้างได้แต่ในขณะเดียวกันมันก็จะเกิดปัญหาตามมา

เวลาลงไปสัมภาษณ์พื้นที่ก็ต้องตั้งจากเรื่องของเขาก่อน เขากำลังทำอะไรให้คุยเรื่องนั้นก่อน กำลังทำอะไรให้คุยเรื่องทำอะไรก่อน กำลังเลี้ยงวัวก็ให้คุยเรื่องเลี้ยงวัวก่อน หรือคุยเรื่องลูกก่อน พอชาวบ้านเขาอยากเล่าเดี่ยวข้อมูลทั้งหมดจะมาเอง แต่หากเราเริ่มจากการถามคำตอบคำก็จะได้ใจสรุปคือ คุยในสิ่งที่เขาอยากจะทำก่อน สร้างความไว้วางใจ และบรรยากาศเป็นกันเอง บางครั้งอาจจะไปช่วยสิ่งที่เขาทำอยู่แล้วทำไปคุยไป เพื่อเป็นการเรียนรู้ชุมชน เป็นต้น

วิธีการเริ่มต้นเมื่อต้องรู้จักชุมชน

การเดินเข้าชุมชนคนทำงานด้านสุขภาพมักจะเริ่มต้นจากฝั่งสาธารณสุขเรามักจะนิยมเริ่มต้นจากหมออนามัย ซึ่งหากมองในเชิงการมีบาร์มี และข้อมูล ก็จะสามารถได้สิ่งที่ต้องการที่เป็นวิธีการที่ดี เพราะเราละเอียดเขาไม่ได้ เหมือนกับที่เราละเอียดผู้ใหญ่บ้านไม่ได้ เราเข้าไปได้แต่อย่าเกาะติด และเราสแกนไม่นานก็รู้แล้วว่าเขาคือใคร ใครคบกับคนในชุมชนหรือไม่ ถ้าใช้ก็เดินหน้า ถ้าไม่ใช่จะทำอย่างไรให้เราช่องทางที่จะเข้าไปคุยกับอีกกลุ่มหนึ่งให้ได้ เพราะหากให้เขาพาไปหาคนต่อแน่นอนว่าต้องเป็นคนจากกลุ่ม/สายเขาแน่นอน หรือหากทำ Snowball ก็จะเป็นการ snowball ภายใต้อุปกรณ์ของเขาเองไม่มีทางออกนอกกลุ่ม ซึ่งหากออกก็จะน้อยมากหรือไปไม่ได้ไม่ไกล

วิธีการการสแกนหากเทียบกับอดีตจะพบว่าอดีตสแกนง่ายมาก แต่มีกระบวนการจัดประชุมในหมู่บ้าน แค่เห็นคนมานั่งก็รู้แล้ว ด้วยวิธีนั่งการนั่งแสดงถึงโครงสร้างอำนาจในท้องถิ่น เช่น วิธีนั่งแบบง่าย แถวหน้าก็จะเป็นผู้ใหญ่ หรือการนั่งแบบเกาะกลุ่มตามวัย เกาะกลุ่มตามองค์กร ในหมู่บ้านก็ไม่ได้ต่างกันสังเกตรูปแบบการนั่งแยกกลุ่มใหม่ มองหน้ากันหรือไม่ และก็ดูวิธีการถามตอบ ดูแนวคิดทางทิศทางเดียวกันหรือขัดแย้งกัน ซึ่งประชุมครั้งเดียวเราสามารถรู้โครงสร้างอำนาจในชุมชนได้เลย

แต่โดยส่วนตัวก็ไม่แน่ใจว่า การประชุมเพื่อสแกนยังสามารถใช้ได้อยู่ เพราะช่วงหลัง พบว่าวิธีการนี้ไม่ค่อยได้ใช้กัน เพราะเรียกประชุมอย่างนี้จะไม่ค่อยมาแต่หากบอกว่าจะมีของมาแจกจะมา

กันเยอะ อย่างหมอนอนมายเรียกประชุมอาจจะมาเยอะ เพราะหมอนอนจะดูเหมือนว่าจะเป็นช่องทางง่ายที่สุดในการจัดการ ถ้าเป็นหมอนเรียกประชุมชาวบ้านจะให้ความสนใจมากกว่า เป็นต้น

นิยามหรือตัวบ่งชี้ชุมชนเข้มแข็ง

ความเข้มแข็งไม่มีความถาวร บางเรื่องแข็ง บางอ่อน ไม่มีแข็งทุกเรื่องได้ตลอดเวลา เขาอาจจะแข็งบางเรื่องได้เกือบตลอดเวลา และก็มีเข้มแข็งจริง และไม่จริง ขึ้นอยู่กับคนมอง ขึ้นกับว่าเขากำลังขยับเรื่องอะไร ซึ่งหากจะมองว่าเข้มแข็งหรือไม่ให้กลับไปดูว่าเป้าหมายวางไว้อย่างไร ดังนั้นเวลาที่จะนิยามความเข้มแข็งจะยากสักนิด หากพอจะสังเกตเพื่อนิยามความเข้มแข็งจะเห็นอยู่ไม่กี่ตัว คือ

- 1) ต้องมีการรวมกลุ่ม
- 2) จะมีกระบวนการเรียนรู้ที่ flexible ชุมชนที่ไม่มีกระบวนการเรียนรู้จะไม่มี ความเข้มแข็งเลย และกระบวนการเรียนรู้จะมี 3 แบบเท่าที่เห็น คือ การเรียนรู้ภายใน การเรียนรู้ภายนอก และการนำมาประยุกต์
- 3) ชุมชนมีกระบวนการคิดเรื่องข้อมูล มีการวิเคราะห์ข้อมูล นำข้อมูลไปสู่การจัดการ
- 4) รูปธรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ที่สะท้อนความเข้มแข็ง เช่น ชุมชนเข้มแข็งสามารถพึ่งพาได้ให้เข้าไปดูว่าพื้นที่ได้จริงหรือไม่

โดยสรุปคือ การมองความเข้มแข็งของชุมชนต้องอาศัยเวลานาน ต้องดูที่ Outcome โดยดูสิ่งที่เขาเปลี่ยนแปลง ส่วนสิ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงก็จะเป็นกระบวนการระหว่างทางนั้นๆ

วิธีพิจารณาความเข้มแข็งของชาวบ้านในมิติการพึ่งตัวเอง

ในมิติการพึ่งตัวเองมองว่ามีน้อยมาก แต่ไม่ใช่ว่าไม่มีปัญญาแต่อาจจะถูกซ่อนเร้นอยู่ แต่ในบางพื้นที่ที่บอกว่าเข้มแข็งเพราะมีการแสดงตัวออกมา และที่บอกว่าพึ่งตัวเองมองในปัจจุบันอะไร เพราะปัจจุบันมีมากมายตั้งแต่ความสามารถในการระดมทุนเอง ความสามารถในการบริหารจัดการ เป็นต้น

แต่ระยะหลังๆชุมชนถูกจัดการจนลืมนึกว่าเดิมเป็นอย่างไร เช่น เรื่องการเกษตรแจกแม่กระทั่งพันธุ์พืช จนทำให้วิถีชีวิตเดิมหายไป กลายเป็นมีการจัดการให้หมด แล้วพอจะมากกระตุ้นให้เกิดใหม่จึงไม่ใช่เรื่องง่าย

ทุนความเข้มแข็งเหล่านี้ พุดได้ว่ามีอยู่แทบทุกพื้นที่แต่จะถูกซ่อนเร้นไว้

ชุมชนภูมิภาคไหนที่สามารถจัดการ หรือพึ่งตนเองได้ดี

หากมองความเข้มแข็งของชุมชนให้มองเวลาที่ชุมชนต้องเผชิญปัญหา เขาสามารถค้นหาทางออกได้หรือไม่ ถ้าทำได้แสดงมีความเข้มแข็งแล้ว ซึ่งรูปแบบวิธีก็แล้วแต่ เช่น 1) อาจจะจัดการเอง แสดงว่าชุมชนนั้นมีความเข้มแข็งพอที่จะพึ่งตนเองได้ 2) ดึงผู้อื่นเข้ามาช่วยแสดงมีความเข้มแข็ง มี

เครือข่ายที่สามารถช่วยเหลือกันได้ เช่น ต้องการทุนสามารถตั้งมาได้ ต้องการเทคโนโลยี

ต้องการวิชาการสามารถทำได้เหล่านี้มันคือความเข้มแข็งที่แสดงให้เห็นว่า position มันอยู่ตรงไหน และสามารถจัดการได้ในระดับไหน

ส่วนการจัดการหรือการพึ่งตนเอง พบว่ายังมีอยู่ทุกภาค มีทั้งชุมชนเมือง และชนบท แต่ต้องมีการมองนิยามที่ต่างกันระหว่างเมืองกับชนบท เหมือนประชาคม ที่เราบอกว่าเมืองมีหน้าตาประชาคมแบบหนึ่ง ชนบทก็มีหน้าตาประชาคมอีกแบบหนึ่ง ซึ่งมันอาจจะมียุทธศาสตร์ข้อมูลเพื่อมองความเข้มแข็ง

สรุปภาพการพัฒนาของการทำงานชุมชนที่ผ่านมา

ตั้งแต่ปี 42 การดำเนินการเป็นการดำเนินการที่ขยับมาเรื่อย ที่มาขยายตัวจะเป็นช่วงหลังที่มีการสังเคราะห์บทเรียนจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการเปิดตัวก็เกิดปัญหาว่าพื้นที่อื่น หน่วยงานอื่นอยากจะใช้แบบ สกว.บ้าง ก็เป็นปัญหาเดือดร้อน สกว.เยอะที่อยากให้เราลงไปช่วยดำเนินการ ไม่ว่าจะเป็น กศน. พัฒนาชุมชน

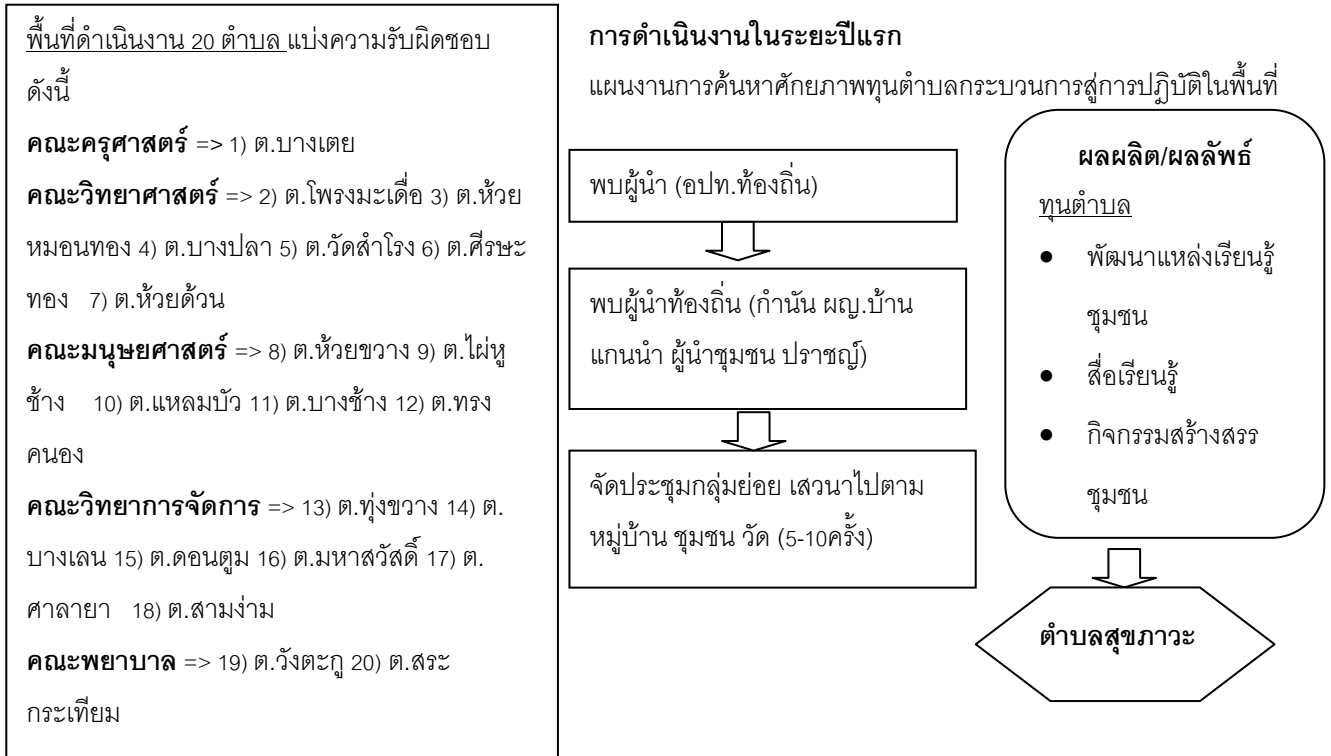
เราพยายามอธิบายว่างานวิจัยท้องถิ่น เป็นอริยสัจ 4 คือ 1) ต้องรู้ทุกข์ สำนวจและหาตัวเองให้ชัด (ทุกข์) และ 2) ศึกษาสาเหตุให้ชัด (สมุทัย) 3) สรุปบทเรียน ดูสภาพ (นิโรค) 4) ทางเลือก ทางออก (มรรค)

ส่วนการประเมินเองมีหลายระดับ แค่เดินผ่านแล้วมีการสังเกตก็ถือว่าการประเมินได้ ประเมินแบบลึก แบบกว้าง แบบผิวเผิน คือวิธีการประเมินมีหลายรูปแบบ และการประเมินความหมายโดยนัยคือการให้คุณค่า ดังนั้นสุดท้ายก็ต้องเป็นการให้คุณค่าเพิ่มเติมนอกเหนือการอธิบายอย่างเดียว หากอธิบายอย่างเดียวก็เป็นเพียงการศึกษาหาความรู้

การสนทนากลุ่มผู้ใช้เครื่องมือเพื่อประเมินศักยภาพชุมชนที่มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

ข้อมูลจากโครงการของมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

กรณีเป็นผู้ใช้เครื่องมือที่มีการพัฒนาโดยแผนงานพัฒนาท้องถิ่น(สสส.)

การรับรู้และประยุกต์ใช้เครื่องมือเพื่อประเมินหรือศึกษาชุมชน

เครื่องมือที่ใช้ประเมินต้นทุนชุมชนเป็นเครื่องมือที่กำหนดมาจากส่วนกลาง(7 tool ของ สสส.) โดยทีมวิจัยมีบทบาทนำลงไปประยุกต์ใช้เพื่อเก็บข้อมูลในชุมชน โดยดำเนินงานตามกรอบที่ สสส. กำหนดให้คือในปีแรกเป็นการค้นหาข้อมูลชุมชน ตามแผนงานการค้นหาศักยภาพทุนตำบล กระบวนการสู่การปฏิบัติในพื้นที่

กระบวนการขั้นตอนในการเตรียมคนเพื่อใช้เครื่องมือ

มีกระบวนการอบรมเกี่ยวกับการใช้เครื่องมือ โดยเป็นการอบรมนักศึกษาที่จะเข้ามาช่วยเก็บข้อมูล การอบรมใช้เวลา 1 วัน เพื่อให้ให้นักศึกษาที่จะมาช่วยเก็บข้อมูลได้เข้าใจในประเด็นคำถาม

กระบวนการเก็บข้อมูลมีทั้งกระบวนการเก็บในเชิงตามตัวเครื่องมือ และข้อมูลที่เป็นเอกสารของชุมชน ซึ่งการเก็บข้อมูลที่มีวิจัยมีข้อพึงระวังคือการไม่ทำให้เกิดความซ้ำซ้อนของการให้ข้อมูลในตัวผู้ให้ข้อมูล

การได้มาซึ่งเครื่องมือสำรวจชุมชน

มีกระบวนการไปศึกษาดูงานที่มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิตถ์ โดยไปเรียนรู้วิธีการใช้เครื่องมือ รวมทั้งการสังเคราะห์และทางที่มิวิจยก็ได้้นำแนวทางนั้นมาปรับใช้

ในช่วงแรกที่ยังไม่ได้รับทุนจาก สสส.ทางมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐมมีทำโครงการ นครปฐม Model นำร่องพื้นที่ตำบลโพรงมะเดื่อ และตำบลวังตะกั่วจึงทำให้ได้มีโอกาสนำเครื่องมือนี้ไปทดลองใช้ ผลคือสามารถใช้ได้ในเชิงกระบวนการและชุมชนให้การยอมรับและให้ความร่วมมือ และเป็นช่วงที่ได้รับสนับสนุนงบประมาณจาก สสส. ก็มีประเด็นคำถาม มีตัวชี้วัดเพิ่มขึ้นที่มิวิจยก็ได้นำมาปรับเพิ่มเติมในข้อคำถาม

รายละเอียดเครื่องมือสำรวจชุมชนนั้นเหมือนหรือต่างกับต้นแบบที่ได้จาก สสส.

ไม่เหมือนกันทั้งหมด แต่ก็ไม่ต่างกันมาก กรอบชุดเดียวกัน เนื่องจากช่วงที่ดำเนินโครงการ นครปฐม Model มีความเหมือนกับ อุดรดิตถ์ Model (ที่ใช้ชุดการประเมินเดียวกัน)

มิติของการประเมินทุนชุมชนจากเครื่องมือที่ใช้

ในเรื่องของการประเมินทุนก็พิจารณาจาก มิติทางมนุษยวิทยา มิติทางด้านสังคม มิติทางด้านสิ่งแวดล้อม มิติด้านทรัพยากร มิติด้านภูมิปัญญา มิติด้านวัฒนธรรม และมีการพิจารณาจากสภาพปัญหา ในพื้นที่

กระบวนการเตรียมที่ไปทดลองในพื้นที่นำร่อง

มีการเตรียมคน โดยมีการชี้แจงในช่วงแรกใช้ที่นักศึกษาเก็บและสำรวจข้อมูล กระบวนการช่วงนั้นให้นักศึกษาไปเก็บข้อมูลกับกลุ่มผู้นำ โดยก่อนลงพื้นที่ได้มีการอบรม ทำความเข้าใจกับนักศึกษาพัฒนาชุมชน กับนักศึกษาเกษตร โดยมีประเด็นคำถามให้นักศึกษาลงเก็บข้อมูล และทีมอาจารย์มีหน้าที่นำข้อมูลที่ได้นั้นมาประมวลผล Template ของเครื่องมือ

ในช่วงแรกอาจารย์ที่ไม่ได้เข้าร่วมตั้งแต่ต้นก็จะยังไม่ใช้แนวทางตามกรอบที่มิวิจยวางไว้ ซึ่งทางทีมก็มีกระบวนการในการปรับ และพัฒนามาเรื่อยๆ

จากนั้นก็มีการจัดอบรมการใช้เครื่องมือ เพื่อให้ผู้เก็บข้อมูลมีความเข้าใจ และมีความชัดเจนในการนำเครื่องมือไปใช้

รูปแบบและกระบวนการช่วงที่มีการค้นหา Key informant ในชุมชน

กรณีพื้นที่ตำบลโพรงมะเดื่อ ทางมหาวิทยาลัยเข้าไปทำ MOU กับนายกเทศมนตรี กับ ปลัดเทศบาล ซึ่งเริ่มต้นให้ความร่วมมือดีมาก และให้ข้อมูลว่าในชุมชนใครเป็นบุคคลหลักและทางเทศบาลก็มีหน้าที่ประสานอำนวยความสะดวกให้ที่มิวิจย

ตำบลโพรงมะเดื่อ มีอีกรูปแบบหนึ่งคือเป็นลักษณะโต๊ะกลม โดยมีการส่งตัวแทนจากแต่ละหมู่บ้านละ 3 คน 11 หมู่บ้าน ก็ 33 คน เราก็มีรูปแบบแบบโต๊ะกลมเพื่อถกประเด็นกัน แบ่งหมู่บ้านละ 1 โต๊ะกลมและคุยให้ครบทุกประเด็นทำใน 1 โต๊ะกลม (เทียบเท่า 1 หมู่บ้าน) ผู้เข้าร่วมโต๊ะกลมที่เป็นผู้แทนจะทราบในทุกเรื่องทุกประเด็น

กรณีใช้รูปแบบโต๊ะกลมที่**ตำบลแหลมบัว**จะมีการแบ่งประเด็นคำถามตามโต๊ะ เช่นโต๊ะที่ 1 คุยเรื่องวัฒนธรรม ก็จะประกอบตัวแทนจากหลายหมู่บ้านมาพูดคุยกันก็ทำให้ได้ข้อมูลที่แตกต่างกันไปคือได้พบคน หรือทุนของชุมชนที่ผสมกันหลายหมู่บ้าน

กรณีพื้นที่**ตำบลวังตะกู** ทางทีมวิจัยใช้รูปแบบการเข้าร่วมกับเวทีประชาคมหมู่บ้านของตำบลและไปค้นหาบุคคลหลักในนั้น ซึ่งจากเวทีประชาคมเราจะสามารถค้นหาKeyman ได้เลย ซึ่งพื้นที่นี้ทางทีมวิจัยได้รับความช่วยเหลือจากนักพัฒนาชุมชนที่จะคอยส่งข้อมูล และติดต่อประสานให้กับทางทีม

วิธีการประมวลผลข้อมูลที่ได้จากทีมวิจัย

ใช้รูปแบบการขึ้นกระดานพร้อมไปในเวลาเดียวกัน เพื่อให้เห็นข้อมูลร่วมกันเพื่อเป็นการตรวจสอบข้อมูล และเก็บประเด็น

กระบวนการที่ใช้รูปแบบโต๊ะกลม

ใช้เวลาประมาณ 2 ชั่วโมง คนมาร่วมกระบวนการส่วนใหญ่เป็นผู้นำทาง การกลุ่มผสม ผู้นำชมรมผู้สูงอายุ ช่วงแรกที่ดำเนินการเป็นรูปแบบการรวมข้อมูลพื้นฐาน และยังไม่ได้มีกระบวนการต่อเนื่อง เนื่องจากเหตุผลน้ำท่วม ซึ่งแผนเดิมที่วางไว้คือหลังจากมีเวทีสำรวจข้อมูลแล้วทางทีมจะมีอีก 1 เวทีเพื่อการสังเคราะห์ข้อมูล ซึ่งช่วงเวลาที่ทิ้งช่วงหลังจากเก็บข้อมูลแล้วก็ประมาณ 2 อาทิตย์ ทางทีมก็จะมีกระบวนการสังเคราะห์ข้อมูลต่อ ซึ่งช่วงระยะขึ้นกับพื้นที่ และความสะดวกของตำบลนั้นๆ

(ผู้นำสนทนา)ภาพรวมสรุปว่า เครื่องมือที่ใช้มาจาต้นตำรับ สสส. โดยในเชิงกระบวนการมีการนำมาปรับใช้ตามบริบทของพื้นที่เป็นหลัก

ความคิดเห็นเกี่ยวกับเครื่องมือการประเมิน 3-4 ชุดที่ได้ใช้

เงื่อนไขสำคัญคือเรื่องผู้ใช้ซึ่งหากมองผ่านตามกรอบของแต่ละสาขาก็จะแตกต่างกันไป เช่นกรอบของพัฒนาชุมชนมองว่าเครื่องมือนี้ยังน้อยไปเพราะมันมีเครื่องมืออีกหลายอย่างที่ไว้วิเคราะห์ชุมชน ซึ่งเราออกแบบมาและให้เพื่อนนำไปใช้เพื่อนนักวิจัยสะท้อนมาว่าเครื่องมือนี้มันเยอะมากจนไม่รู้ว่าจะเก็บอะไร

มิติไหนในเครื่องมือที่เด่นสำหรับการเก็บข้อมูล

หากเป็นมุมมองของพัฒนาชุมชน ก็จะเป็นในเรื่องของการทำแผนที่เพราะในมุมชาวบ้านการที่จะให้มาลงในรายละเอียดของเรื่องตอบคำถามจะสร้างความเครียดให้ชาวบ้าน แต่จะสร้างบรรยากาศและใช้แผนที่ แผนภาพเป็นเครื่องมือชวนคุยแทน

วิธีการบูรณาการเครื่องมือต่างๆ ที่นำไปใช้ในชุมชน

มีการประสานแผนกับหน่วยงานในพื้นที่เช่น รพ.สต. ภูมิธรรมมีพื้นที่หนึ่งทีมวิจัยได้มีการผนวกเครื่องมือเข้าไปกับธรรมนูญสุขภาพของพื้นที่เพื่อให้เนื้อหาเป็นเรื่องเดียวกัน

ประเด็นควรระวังเมื่อนำทีมไปช่วยเก็บข้อมูลในพื้นที่

ประเด็นที่เฝ้าระวังคือนักศึกษาของเราที่ลงเก็บข้อมูลไม่มีใครเป็นคนในพื้นที่เลย ซึ่งเราก็ใช้รูปแบบให้นักศึกษาสร้างความคุ้นเคยกับทีม อสม. ในรูปแบบบัดดี้จับคู่ อสม. และให้คุ้นเคยกันไปเรื่อยๆ และกลุ่ม อสม. ในพื้นที่ที่สามารถทำงานกับเรามีประมาณ 30 กว่าคน

วิธีการสื่อสารกับกลุ่มต่างๆในชุมชนอย่างไรเพื่อให้เกิดความรู้สึกมีส่วนร่วมกับการวิจัย

ก่อนเก็บข้อมูลมีเวทีในพื้นที่ 3 ครั้งเพื่อทำความเข้าใจ ชี้แจง และมีเวทีอื่นๆที่ไม่เป็นทางการอีกหลายครั้ง ที่เราเข้าไปหาตัวผู้นำ และแกนนำกลุ่มต่างๆ เช่น ผู้สูงอายุ อสม. รพ.สต. เข้าทางโรงเรียน แล้วค่อยขยายไปถึงกลุ่มผู้นำชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน

ทุกครั้งที่ไปก็จะใช้พื้นที่ของ รพ.สต. เป็นพื้นที่สร้างความเข้าใจร่วมกันของกลุ่ม โดยใช้รูปแบบการขยับเปิดเวทีเพื่อสร้างความเข้าใจร่วม และการยอมรับ

(ผู้นำสนทนา)สรุปได้ว่าตั้งแต่เริ่มกระบวนการมาจนถึงปัจจุบัน นับได้ว่าเพิ่งเริ่มที่จะมีการรู้จักคนสำคัญในพื้นที่ เริ่มสำรวจทุนพื้นที่

บทเรียนสำหรับที่จะไปทำในพื้นที่อื่น หรือข้อควรระวังหากจะใช้เครื่องมือนี้

จากบทเรียนการเข้าชุมชน เข้าพื้นที่ทางที่ดีควรต้องดำเนินการไปพร้อมกันเพราะหากพื้นที่ใหญ่(เช่นตำบลใหญ่ มี 2 รพ.สต. ที่ดูแลจำนวนหมู่บ้านในตำบล) หากต้องดูแลใน 2 พื้นที่ดำเนินการและให้ความสำคัญหรือดำเนินการแบบไม่เท่ากันแล้วชุมชนจะเกิดความรู้สึกเหลื่อมล้ำ และไม่เท่าเทียมกัน

หากเป็นชุมชนเมืองกลุ่มแกนนำแบบไหนที่จะทำให้การใช้เครื่องมือในชุมชนได้ดี

ชุมชนเมืองเป็นความยากในการทำงาน ต้องใช้วิกฤติเข้ามาช่วย เช่นชุมชนเมืองแบบศาลายาก่อนหน้านี้มีการประสานไม่ได้รับความร่วมมือใดๆทั้งสิ้น แต่ช่วงหลังที่มีน้ำท่วมและทางทีมวิจัยเข้าไป

ร่วมให้ความช่วยเหลือ พบว่ากลุ่มผู้นำท้องถิ่นให้ความสนใจ และความร่วมมือในโครงการมากขึ้น และดีขึ้น

อะไรเป็นความยากลำบากในการทำงานระหว่างการศึกษาข้อมูลชุมชน

ประเด็นความขัดแย้งของชุมชน ท้องถิ่น เช่น กรณีที่มีกลุ่มการเมืองท้องถิ่นยุคเก่าและใหม่ที่มีกลุ่มคนที่ชอบผู้นำในยุคสมัยแตกต่างกันซึ่งความไม่รู้ข้อมูลหรือการได้มาของข้อมูลจากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอาจได้ข้อมูลไม่รอบด้าน

จุดเด่น หรือจุดด้อยของเครื่องมือนี้

จุดเด่นสำหรับเครื่องมือนี้มองว่าเร็ว และใช้ระยะเวลาน้อยแต่ได้ข้อมูลเยอะ ซึ่งภาษาพัฒนาชุมชนเรียกว่า การประเมินสภาวะชนบทแบบเร่งด่วน ทำให้ได้ข้อมูลเร็วในระยะเวลาอันสั้น และหากมีการใส่กระบวนการลงไปด้วยก็จะสร้างให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกับชุมชนเพิ่มได้อีก

เครื่องมือนี้เป็นเครื่องมือที่ดี แต่จุดอ่อนนิดเดียวคือ คนที่ใช้เครื่องมือ ยกตัวอย่าง อาจารย์คณะวิทยาศาสตร์ ที่เราไม่ถนัดที่จะเข้าไปพูดคุย หรือสอบถามในประเด็นเชิงลึก ทางทีมวิจัยคณะวิทยาศาสตร์ จึงมีการนำเครื่องมือชุดนี้ไปแปลงให้เป็นประเด็นคำถามแบบ Checklist เพื่อให้ง่าย แต่จุดต่างขึ้นอยู่กับความถนัดของคนใช้เครื่องมือ ยิ่งเป็นเครื่องมือที่ใช้การพูดคุยบางประเด็นเจอคำถามกลับมาที่ไม่สามารถไปต่อได้ แม้แต่อาจารย์เองบางครั้งก็ยังไม่เป็น ซึ่งการใช้เครื่องมือต้องใช้ทั้ง ประสบการณ์และความถนัด

เนื้อหาเกี่ยวกับระบบบริการสุขภาพจากการใช้เครื่องมือนี้

ในนี้ไม่ได้โยงไปถึงเรื่องสาธารณสุขโดยตรง(แต่มีบ้างในหมวดที่ 3) แต่มีในมิติการเมืองการปกครอง หากอ่านในเครื่องมือจะมีแนวทางคำถามประกอบการสัมภาษณ์ ซึ่งหากเราจะมองประเด็นระบบบริการด้านสุขภาพเราอาจจะต้องมีการ Listing ประเด็นคำถามประกอบการสัมภาษณ์ออกมาจะพบในเรื่องของหน่วยบริการสุขภาพในพื้นที่ซึ่งเป็นข้อมูลด้านโครงสร้างชุมชน และเมื่อมีการ Listing ประเด็นออกมาแล้วหากประเด็นเรื่องสุขภาพมีความเด่นชัดในชุมชน พื้นที่นั้นก็จะพบข้อมูล แต่หากไม่มีข้อมูลปรากฏก็ถือว่าไม่สำคัญจริง(สำหรับคนในชุมชนในแง่ที่ไม่ได้มีการสะท้อน)

หากพูดถึงข้อมูลเรื่องสุขภาพจากประเด็นคำถามยังไม่มีชัดเจน แต่หากจะต้องให้ได้มาซึ่งข้อมูลเราอาจพิจารณาตัวชี้วัดจาก รพ.สต. ก็จะพบข้อมูลเชิงสุขภาพทั้งเรื่องเบาหวาน ความดัน ผู้สูงอายุ ผู้พิการ ซึ่งข้อมูลเหล่านั้นหากเราใช้ศึกษาประกอบกับตัวชี้วัดของเครื่องมือประเมินชุมชนเราก็จะสามารถมีข้อมูลในมิติด้านสุขภาพของคนในชุมชนได้ โดยแหล่งข้อมูลที่ดีที่สุดคือที่ รพ.สต.

สัมภาษณ์ อ.นเรศ สงเคราะห์สุข

บทบาทที่ทำงานในชุมชน

จริงๆแล้วมองว่าตัวเองไม่ได้มีบทบาทสำคัญมากมายนัก เพียงแต่เป็นผู้ที่ทำให้คนสาธารณสุข ได้มีโอกาสพบปะ และย้อนกลับไปพิจารณาสิ่งที่ตัวเองทำอยู่ ทำให้พบว่า คนสาธารณสุขส่วนใหญ่มี เรื่องราว และสิ่งดีๆอยู่ในตัวมากมายเพียงแต่ขาดโอกาสที่ใช้ หรือแสดงออก ด้วยภาระงานหรือ ข้อจำกัดบางเรื่องทำให้เขาทิ้งสิ่งที่มี อันนี้รวมถึงชาวบ้านด้วยว่าบางครั้งชาวบ้านก็ไม่ค่อยได้แสดงถึง สิ่งที่เขาทำให้เราได้เห็น หรือเชื่อมให้เห็นไม่ได้

รูปธรรมการทำงานชุมชน “เริ่มจากงานเล็กๆ ใกล้ๆ ตัว”

เมื่อเร็วๆนี้ได้ไปคุยกับกลุ่ม อสม. แม่บ้าน แก้วบ้าน โดยได้ไปบอกพี่ป้อมเจ้าหน้าที่ รพ.หนอง หาร อ.สันทรายบอกว่า “ผมเป็นคนบ้านนี้ ผมจะสะดวกมากถ้าเป็นวันเสาร์ อาทิตย์ ผมจึงบอกไปว่า หากมีอะไรเรียกใช้ได้เลย” จึงทำให้เกิดการทำงานร่วมกันครั้งแรกขึ้นโดยพี่ป้อมพากลุ่มคนไข้ NCD มา รวมกลุ่มกันตอนแรกเรากังวลว่าจะทำอะไร แต่พอได้คุยกันก็พบว่าปัญหาใหญ่ๆของเรื่อง NCD ก็ไม่พ้น เรื่องการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม เพราะเรื่องนี้มันก็ติดอยู่ที่การไม่กินเค็ม ไม่กินหวาน ติดอยู่เท่านี้

พอได้คุยกับชาวบ้านได้ย้อนไปอดีตก็พบว่ามีความหลายอย่างที่เปลี่ยนแปลงไป และใน ขณะเดียวกันหลายๆอย่างก็สามารถนำกลับคืนมาได้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการใช้ชีวิต อาหารการกิน ซึ่งมัน มีเรื่องราวดีๆอยู่เพียงแต่เราทิ้งมันไป ตัวอย่าง เราชวนชาวบ้านคุยเรื่องแกงแค ว่าหากคนเมืองนำแกง แคกลับมา แต่จะไปให้ถึงตรงนั้นได้ชาวบ้านต้องเห็นร่วมกันว่ามีการเชื่อมโยงกันอย่างไร แล้วพอเราพา ย้อนกลับไปมากๆก็จะพบรูปธรรมอยู่ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่มองเห็น และกลุ่มที่มองเห็นแต่ทำเป็นไม่ยอม เห็น คือไม่ยอมเห็นเพราะมีความรู้สึกว่าการเจ็บป่วย หรือโรคภัยไข้เจ็บหมอดต้องมีหน้าที่ในการรักษา และช่วยเหลือ หรือบางกลุ่มก็มองว่าก็ไม่ใช่ชีวิตเกิดมาครั้งเดียวจะเป็นอะไรก็เรื่องของเราจะอดโน้น อดนี้ก็จะไม่มีความสุข ผมเรียกอาการแบบนี้ว่า “อาการยอมจำนน”

พอเราสาวไปลึกๆ ก็จะพบว่าชาวบ้านในวันนี้หมดแรงจริงๆ แรงที่ว่าคือแรงที่จะช่วยกันเพราะ ชุมชนมีความเป็น individual มาก มีความเป็นส่วนตัวเยอะมันจึงไม่เกิดแรง ผมจึงไปอธิบายว่าเรื่อง สุขภาพไม่ใช่เรื่องส่วนตัวแม้ใครจะบอกว่าขึ้นอยู่กับตัวคุณเองแต่ผมมองว่ามีดีที่อธิบายได้เพียงส่วน หนึ่ง แต่ว่าจริงๆการที่มีสุขภาพดีส่วนหนึ่งมันขึ้นอยู่กับสังคมจะว่าอย่างไรด้วย ตอนนี้เลยมีการตัดสินใจ นำเรื่องแกงแคกลับมา แต่พอเราได้สาวไปลึกๆก็พบว่าจะต้องปลูกเองเพราะมันมีเงื่อนไขว่าหากคุณไป ซื้อก็เหมือนการยอมจำนนให้สารพิษเข้าตัว และเงื่อนไขที่สองคือต้องพาลูกหลานมาด้วย เพราะปัจจัย หนึ่งที่หายไปคือไม่มีคนกิน ซึ่งเป็นตรรกะง่ายๆคือ หายไปเพราะไม่มีคนกินดังนั้นหากสามารถทำให้มี คนกินได้ แกงแค ก็จะคงอยู่ในท้องถื่นต่อไป

วิวัฒนาการ/แนวคิด การทำงานชุมชน

ตอนเริ่มแรกก็มองว่า สำหรับคนที่ทำงานกับชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาชุมชน จะมีการไปพัฒนาเครื่องมือ หรือรูปแบบการสร้างการมีส่วนร่วม หรือสร้างให้ชุมชนเกิดการพึ่งตนเอง ซึ่งหลายคนมีความพยายามในการพัฒนาเครื่องมือในหลายๆรูปแบบ แต่ก็มีบางกลุ่มที่ใช้ตัวเองเป็นเครื่องมือ ที่ไม่มี Template แต่จริงๆแล้วเขาเหล่านั้นมีแนวทางที่ใช้ เพียงแต่นำแนวทางนั้นมาอยู่ในหัว และจะหยิบใช้เหมาะสมตามสภาพบริบท สถานการณ์ และโอกาส ที่พบเจอ

ต้องเรียนว่าเมื่อก่อนเป็นคนบ้าเครื่องมือ เคยพัฒนาเครื่องมือหลายชิ้น เมื่อสัก 25 ปีก่อนที่เริ่มทำงานกับพี่น้องบนดอย คนปกากะญอข้อจำกัดตอนนั้นคือเรื่องภาษาที่จะสื่อสารกันให้รู้เรื่อง และเราตอนนั้นก็ไม่ได้พัฒนาเครื่องมือโดยตัวเองอย่างเดียวเราใช้การเรียนรู้ และหยิบยืมไม่ว่าจะเป็น RRA ,PRA ทฤษฎีหลายตัวเรียนหมด และต้องยอมรับว่าใช้มาหมด แล้วแต่ว่าในชุมชนนั้นมีอะไรอยู่ ตอนนั้นพอเก็บข้อมูลเสร็จก็กลับมา reflect ข้อมูล และปรับปรุง ซึ่งต้องยอมรับว่าตอนนั้นการใช้เครื่องมือเป็นลักษณะการทำงานที่หยิบยืมมาแล้วนำมาปรับให้เหมาะสมกับพื้นที่

ต่อมายุคปี 35 ด้วยความที่เป็นลูกศิษย์สาย อ.บัณฑิต อ่อนดำ ซึ่งสายนี้จะเป็นสายสมัชชาคนจน ดังนั้นเวลาที่ทำเครื่องมือเขาก็จะสนใจในเรื่องการจะช่วยคนจนได้อย่างไร สนใจเรื่องการเข้าถึงทรัพยากรโดยมองว่าคนจนเข้าถึงทรัพยากรน้อยกว่าคนที่มั่งมีฐานะ ก็มีการออกแบบ RRA (Rapid Rural Appraisal) การประเมินสถานะชนบท โดย

ระยะที่ 1 มีการสร้างเครื่องมือทั้งแผนที่ ผังครอบครัว ผังกิจกรรม เพื่อที่จะดูว่าชาวบ้านระดับครอบครัวเข้าถึงทรัพยากรอย่างไร ซึ่งทรัพยากรในที่นี้ทั้งทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรที่สร้างขึ้นทั้งโรงเรียน วัด ที่สาธารณะ คนจนใช้น้อยกว่าคนรวยอย่างไร และทำให้จนอย่างไร

ระยะที่ 2 มีการ formulate คนจนมาปลูกจิตสำนึก

พอทำงานไปสักระยะ อยู่ทางเหนือมากขึ้นก็พบว่า ทางเหนือไม่ใช่คำว่าคนจน คนรวย คนเหนือใช้คำว่า “คนมี คนตุ๊ก(ทุกข์)” และยิ่งศึกษาไปมากๆพบว่าอิทธิพล วัฒนธรรมเกี่ยวข้องด้วย และพบว่าถึงคนทุกข์จะมีน้อยกว่าคนมีแต่มันมีกลไกที่เกื้อกันอยู่ อย่างวัฒนธรรม “ตาลดอด” ที่เป็นวัฒนธรรมรวมสิ่งของช่วยคนจนแต่การให้ก็ต้องมีการคำนึงถึงศักดิ์ศรีต้องแอบๆให้หรือมีการให้สัญญาณเพื่อให้รู้ว่ามีคนเอาของมาให้คนที่จน เราก็ใช้วิธีผสมผสานระหว่างทฤษฎีโครงสร้างอำนาจกับวัฒนธรรมชุมชนก็ได้เครื่องมือใหม่

ประมาณปี 46 ก็คิดได้อีกว่าชุมชน และสิ่งต่างๆเปลี่ยนแปลงไปเยอะ และพบว่าหากเราจะช่วยชาวบ้าน เพื่อที่จะเข้าใจตัวเอง ที่ผมเรียกว่าประเมินชุมชน ก็มองว่าคงไม่สามารถประเมินได้อย่างหยาบๆแล้ว ก็คงใช้กิจกรรมบางอย่างเข้าไปช่วย ผมเลยชวนชุมชนมาทบทวนสิ่งที่ผ่านมาทั้งชีวิต ซึ่งอายุย้อนไป 80-90 ปี โดยเริ่มต้นทบทวนชีวิตกันใหม่ โดยพิจารณาศักยภาพ และมิติสังคมวัฒนธรรมที่

เปลี่ยนแปลงไปว่าเป็นอย่างไร และดูปัจจัยที่เข้ามาทำให้เปลี่ยน โดยพยายามเติมให้พอดีกับวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป

สิ่งแรกเมื่อเข้าสู่ชุมชน

ก่อนลงชุมชนเราไม่มีการตั้งธง แต่หากมีจะมีเรื่องเดียวคือ เราไปหา Positioning ของชาวบ้านว่าอยู่ตรงไหน เพื่อเริ่มต้นจากทุนเดิมที่เขาอยู่แล้ว นั่นคืองานทุกชิ้นทำยสุดอยากเห็นชาวบ้านสามารถจัดการด้านสุขภาพได้ ดังนั้นเวลาที่จะประเมินชุมชนนั้นสนใจว่า วันที่ที่เราพูดเรื่องสุขภาพชุมชนนั้นชาวบ้านเขายืนอยู่ที่ตำแหน่งใด ให้รู้ positioning ของชาวบ้านเพราะหากไม่รู้มันก็จะเป็นอย่างที่เราไปชวนชาวบ้านกลับไปเรียน ป.1 ใหม่ และสิ่งเหล่านี้เป็นภาพที่หน่วยงานราชการแทบทุกหน่วยมักจะทำให้เป็นแบบนั้น คือไปทำให้ชาวบ้านกลับไปเดินที่จุดเริ่มต้นใหม่ทั้งๆที่พื้นที่เขามีทุนเดิมอยู่แล้ว

การมอง Positioning ในชุมชน

แล้วแต่อาจเป็นครอบครัว หรือกลุ่ม ซึ่งจะดูประวัติศาสตร์ทั้งชีวิต หากเป็นกลุ่มจะมองเรื่องการรวมกลุ่มว่าอดีต หรือสมัยใหม่ เพราะการรวมกลุ่มในอดีตจะแตกต่างจากสมัยปัจจุบัน เพราะมองว่าความเป็นอยู่และความเป็นไปขึ้นกับประวัติศาสตร์ หรือคุณค่า ความทรงจำร่วมบางอย่างในชุมชน

สำหรับผมก็จะทำหน้าที่ให้คนไปเจอกัน แต่ว่าก่อนไปเจออาจจะมีการปรับดวงตากันก่อน ละวางบางเรื่อง และเข้าใจในบางเรื่อง

การมองศักยภาพคนในชุมชน

ส่วนเรื่องการดูศักยภาพคนหลังจากที่มีการถาม และคุยกันว่า ศักยภาพดูแบบไหน ก็มีหลากหลายรูปแบบการดูซึ่งไม่มีข้อสรุปชัดเจน ผมเลยนิยามการดูศักยภาพคนในชุมชนเป็นของตัวเองว่า “มองศักยภาพ คือการต่อสู้ในชีวิตประจำวัน” หมายความว่าใครก็ตามที่ยังสู้อยู่ทุกวันนี้ก็คือศักยภาพแท้ และมองว่าการเริ่มงานหากเริ่มที่ศักยภาพจริงจะเริ่มง่าย เพราะหากย้อนไปแค่ความทรงจำอาจจะไม่มีแรงลูกเท่ากับหาคนที่ยังคงทำอยู่ ผมเรียกรูปแบบนี้ว่า “ผ่าตัดตา” คือว่าการที่เราลงไปพร้อมกันที่หมู่บ้าน สิ่งของแต่ละคนได้รับมาเชื่อว่าไม่เหมือนกัน

และช่วงประมาณ 4-5 ปี ที่ทำกับกลุ่มเชียงรายเรื่องที่ทำคือ “ดวงตาใหม่” คือถ้าคุณเห็นใหม่ คุณจะเห็นศักยภาพ ถ้าคุณเห็นใหม่คุณก็จะเห็น positioning พอเห็นเสร็จก็จะมีที่ตั้งคำถามย้อนกลับมาว่าแล้วในบทบาทเราที่เป็น รพ.สต. ที่มีหน้าที่สร้าง เราจะเริ่มต้นจากตรงไหน การรู้ Positioning เพื่อเป็นการบอกเราว่าหากเริ่มจะต้องเข้าช่องไหน

“ผ่าตัดตา” รูปธรรมในการพิจารณาชุมชน

เรื่องที่เล่าเป็นประเด็น ที่มองว่าเจ้าหน้าที่ส่วนใหญ่ลืมที่จะมองย้อนกลับไปถึงรากเหง้า ประวัติศาสตร์ ความเป็นมา ซึ่งรูปแบบที่เล่ามาเป็นพื้นฐานการให้ชุมชนได้พิจารณาถึงอดีต เพื่อสร้างความเข้าใจตัวเอง ซึ่งอาจจะไม่มีแนวทาง/รูปแบบที่ตายตัว

“ผ่าตัดตา” วิธีนี้ที่ทำกับกลุ่มเชียงรายได้ใช้เวลา 5-6 ปีมาแล้ว ทำในลักษณะ action – reflection และเพิ่มมิติของการวิเคราะห์ที่ซับซ้อนขึ้น แต่จะไม่เพิ่มทีเดียวนะ แต่ก็มีบทเรียนการล้มในช่วงหลัง เพราะฉะนั้นบทเรียนของอีกกลุ่มหนึ่งมารวบรวมกระบวนการสำหรับกลุ่มใหม่ เพราะมีหลายครั้งที่อาจารย์หลายท่าน (หมอช้าง อ.จู้) เคยถามผมว่ากระบวนการ “ผ่าตัดตา” สามารถออกแบบจาก 5 ปี ให้เหลือ 6 เดือนได้ไหม คือหากพูด/ทำแบบนักวิชาการก็ได้ แต่ในเรื่องจิตวิญญาณไม่ได้ เพราะอย่างไรผมก็ไม่เชื่อว่าการไม่ผ่านชุดนี้ (ผ่าตัดตา) แล้วจะสมบูรณ์ จากบทเรียนกับทีมเชียงรายได้ผ่านชุดบทเรียน “ผ่าตัดตา” นี่สิ่งหนึ่งที่เห็นคือการเกิดแรง(พลัง)เวลาที่มันโยบายนโยบายมาปะทะเขาสามารถจะจัดการ (modify) นโยบายได้ สามารถเล่นกับนโยบายได้ และรู้ว่าควรเล่นระดับไหน เอาจริงแค่ไหน คือมีทักษะในการจัดการเพื่อให้เป็น win-win

หลักการคือ การชวนเรียนทีมเรียนรู้กับชาวบ้านให้เยอะๆ และเราบอกเสมอว่าสิ่งเหล่านี้มันคือชีวิตจริง และมันมีมิติบางเรื่องที่ลึกมากกว่าสิ่งที่เห็น

ดวงตาเปลี่ยน วิธีคิดเปลี่ยน ความสัมพันธ์เปลี่ยน

สิ่งที่เกิดขึ้นในระยะหลังที่มีการเข้าหมู่บ้านในปัจจุบันนี้ ชาวบ้านจะมากอย update ว่าชีวิตเขาเป็นอย่างไร อย่างเมื่อเรานี้ที่เข้าไปชาวบ้านก็มาคุยให้ฟังว่ามีทีมวิจัยเข้ามาในหมู่บ้านคุณเรื่องว่าจะแก้ปัญหาหาเสพติดได้อย่างไรในชุมชนเรา ผมก็ถามพ่อหลวงว่าแล้วพ่อหลวงกับทีมงานทำอะไร พ่อหลวงก็บอกว่าผมก็ร่วมไปกับเขา เสร็จเที่ยง กินข้าวด้วยกัน และก็กลับ ผมก็ถามว่าแล้วเขามาคุยอะไร พ่อหลวงบอกผมว่าเขาจะมาคุยว่าสถานการณ์บ้านเราเป็นอย่างไร มีคนติดเท่าไร คนใช้เท่าไร คือโดยสถานการณ์ชุมชนนี้เขาทำมาเป็น 10 ปีแล้วสถานการณ์มันสามารถคุมได้หมดแล้ว ซึ่งคนข้างนอกหากไม่มีการศึกษาว่าชุมชนเขามีอะไรอยู่ การเริ่มต้นก็จะเป็นตามสูตรของตัวเองที่มีมาเพราะตั้งใจยกมาอย่างนั้น แล้วที่นี้มาเจอชาวบ้านที่เล่นไปตามบทของเขาด้วย ผมเลยตั้งข้อสังเกตและถามพ่อหลวงว่าแล้วทำไมไม่บอกว่าเคยมีประสบการณ์ทำงานเรื่องนี้มาแล้ว คำถามผมอย่างนี้ผมเพิ่งได้คิดว่าผมถามไม่ถูก เพราะที่ถามแบบนี้เพราะว่าไม่มีชีวิตที่ผูกพันกับวิถีชุมชนแบบเขา พ่อหลวงตอบผมว่าไม่เป็นไรหรอกอาจารย์ทีมพวกนี้เขามาปีละครั้ง มันดีกว่าไปสร้างประเด็นความขัดแย้ง คือชาวบ้านมีวิธีรู้แบบที่ไม่ต้องเดือดร้อน และความสัมพันธ์ยังคงรักษาไว้ ซึ่งหลังจากที่มันกลับไปแล้วเขาอาจจะไปพูดว่าชาวบ้านกลุ่มนี้ให้ความร่วมมือดี วิเคราะห์ได้หมด ข้อมูลก็ดี ก็ถือว่า win-win ชาวบ้านก็ไม่เสีย

ซึ่งที่ผมถามไปกลายเป็นว่าผมไปใช้ความคิดชุดหนึ่งที่ไม่ได้อยู่ในเงื่อนไขใดๆที่เกี่ยวข้องกับชุมชนนั้น การคิดแบบผมก็กลายเป็นความคิดที่ไม่ถูกต้องตามวิถีชีวิตแบบนั้น

ลักษณะการทำงานที่ใช้โดยธรรมชาติ คือการได้ Reflection ประสบการณ์ เรื่องราวที่พบ แล้วย่อยเรื่องราว เพื่อทำความเข้าใจทั้งชาวบ้าน/ชุมชน และตัวเอง ทำให้เห็นลักษณะ/รูปแบบของการต่อสู้ของชาวบ้าน เช่น มีทั้งการยอมตาม คือถามอะไรบอก มีข้อมูลอะไรให้ หรือลักษณะหลีกเลี่ยง เช่นเวลาเราไปประชุมเพื่อให้ได้การตัดสินใจแล้วเวลาเรามีน้อยก็จะไปเร่งให้ชาวบ้านตัดสินใจ และการตัดสินใจในบางเรื่องมันไม่สามารถเร็วได้ ซึ่งมันไม่อยู่ตามเงื่อนไขในความเป็นจริง เขาก็ไม่ตัดสินใจ ที่มียักษ์ก็เร่งมันก็ทำให้เกิดการหลีกเลี่ยง ซึ่งชาวบ้านเขามีวิธีการทำอย่างไรให้อยู่รอดได้จากสิ่งที่เข้ามาในชุมชน

การศึกษาชุมชน/ชาวบ้าน พบว่าสิ่งที่เขาไปทำชาวบ้านรู้หมดทั้งทำที่ ความคิด ตัวอย่างมี ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งบอกผมหลังจากที่สนิทกันแล้วว่า เมื่อ 5 ปีแรกไม่เคยไว้วางใจอาจารย์เลย มาพูดเมื่อ 10 ให้หลัง ผมถามว่าทำไม ชาวบ้านบอกว่าอาจารย์มาตอนนั้นทำเป็นพูดกว้างๆ อ้อมๆ เรื่องวิถีชีวิตแต่ท้ายที่สุดก็มาเรื่องยาเสพติดนี่แหละ ผมก็ถามว่าแล้วทำอย่างไรตอนที่ผมมา ชาวบ้านบอกว่าผมก็พาพวกที่ติดฝิ่นออกจากบ้านหลบเข้าป่าไปก่อนเพราะกลัวว่าเราจะจับ เพราะมันเกิดความไม่ไว้วางใจกันอยู่แบบนี้มา 5 ปี ซึ่งมองว่าไม่เกิดประโยชน์เลย

“การมีส่วนร่วมในสิ่งที่เขามี” อีกบทเรียนหนึ่งของการทำงานชุมชน

มีอีกบทเรียนหนึ่งที่ผมเรียกว่า “การมีส่วนร่วมในสิ่งที่เขามี” ช่วงนั้นไปช่วยต่างชาติกับกับกลุ่มหนึ่งเพื่อไปสร้างให้กลุ่มนั้นมีเครื่องมือ M&E ใช้เพื่อการทำงานได้ สิ่งที่น่ากลัวของเครื่องมือนี้คือ การไปยืนยันว่าชุมชนเขาไม่มีอะไรเลย โดยการไปยกว่าข้างนอกเขาเก่งกว่าเรา เพราะยิ่งพูดก็ยิ่งไกลกว่าสิ่งที่ชุมชน/ชาวบ้านมี เลยกกลายเป็นว่าชาวบ้านจะรู้สึกแย่ไปเลย ผมเลยเปลี่ยนใหม่จากการสังเกตเห็นทำที่ อาคารชาวบ้านแล้วเห็นว่า “ทำลายความเชื่อมั่น” ของชาวบ้าน แล้วผลที่ตามมาของกระบวนการแบบนี้คือไปทำให้กลุ่มกลายเป็นต้องพึ่งพาคนอื่น ขาดความเชื่อมั่น ต้องเรียกหา ผมก็ขอต่างชาติว่าช่วงต่อไปขอแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านบ้าง

ผมก็พลิกวิธี/กระบวนการของผมที่เคยโดยย้อนไปที่จุดเริ่มต้น ถามเขาว่ากลุ่มคุณตั้งมาก็ปีแล้ว การเปลี่ยนแปลงสำคัญที่เห็นว่าเปลี่ยนแปลงคืออะไร แล้วให้เขาสรุปสิ่งที่เห็นการเปลี่ยนแปลงในระยะ 10 ปีที่ผ่านมา ผมก็เพียงแต่ชี้ประเด็นเพิ่มว่าการเปลี่ยนแปลงแต่ละช่วงเป็นเพราะอะไร ชาวบ้านสามารถอธิบายปรากฏการณ์การเปลี่ยนได้หมด นั่นคือเขามี M&E ตัวเองได้เพราะว่าเขาสามารถรู้สถานะ และประเมินสถานการณ์ของตัวเองได้ แค่นี้พลิกความมั่นใจของชาวบ้านกลับคืนมาเหมือนเดิม

จากบทเรียนนี้เห็นชัดว่าโจทย์ของคนข้างนอกที่ทำงานกับชุมชนคือการเข้าไม่ถึงความเป็นชุมชน แต่ก็ไม่ใช่ว่าสิ่งที่นำเข้าไปไม่ดี เป็นสิ่งที่ดีแต่มันไม่พอดีกับวิถีชีวิตของชุมชนทำให้กลายเป็นว่าจะรับของใหม่ต้องทิ้งของเก่าผมก็จะเรียกรูปแบบนี้ว่า “ตัดผี”

ความเห็นผมคือไม่ต้องเลือก ไม่ต้องตัด ไม่ต้องให้เขาทิ้งสิ่งที่เป็วิถีของเขาแต่จะปรับอย่างไรให้ไปด้วยกันได้ เพราะไม่อย่างนั้นจะเกิดพฤติกรรมแบบแอบๆของชาวบ้าน “การมีความเชื่อเดิมไม่เป็นไร ให้ถือว่าสิ่งที่เข้ามาใหม่ไปเสริมให้แข็งแรงขึ้น”

การพิจารณา Positioning ในหลายมิติ

ในภาพรวมที่เล่ามาจะพบว่า 1) เราไม่ได้ใช้เครื่องมือที่ตายตัว 2) เราใช้วิธีคิดกับกระบวนการเรียนรู้ภายใต้เนื้อของชุมชนนั้นๆเป็นฐาน เพื่อเข้าไปดู positioning ในหลายมิติ

ผมใช้คำว่า ระบบนิเวศวัฒนธรรม คือ บ้านเราอยู่กันด้วยความหลากหลายในระบบนิเวศวัฒนธรรม หากเราเห็นภาพตรงนี้ว่าคืออะไรเราจะพบเลยว่า นิเวศเป็นตัวกำหนดวัฒนธรรมในขณะเดียวกันวัฒนธรรมก็เป็นตัวที่จะรักษาระบบนิเวศไว้ แต่เวลาไปสื่อสารกับชาวบ้านผมจะพูดว่า “ถ้าเราย้ายคนหากินจากประมงชายฝั่งมาปลูกกะถั่ว แล้วย้ายปลูกกะถั่วไปอยู่ประมงชายฝั่ง ผลจะเป็นอย่างไร” เขาก็จะถามผมเลยว่าแล้วจะหาอยู่หากินอย่างไรล่ะ นั่นแสดงว่าความรู้ที่คุณมีมันขึ้นอยู่กับนิเวศที่คุณอยู่ คืออยู่ที่ไหนก็สร้างนิเวศความรู้ขึ้นมาเพื่อใช้ชีวิต และชีวิตมันเป็นชีวิตร่วม และยังมีสิ่งไหนที่ธรรมชาติอยู่ด้วย ดังนั้นเวลาศึกษาก็จะต้องทำความเข้าใจ 3 มิติเสมอ คือกลับไปหาเรื่องวัฒนธรรม คือ 1) คนกับคน 2) คนกับธรรมชาติ 3) คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ผมก็จะสนใจอยู่ 3 เรื่องเสมอเพียงแต่จะไม่ไปแยกศึกษาเป็นเรื่องๆ ตอนหลังผมไปก็มีการลองเครื่องมือบางตัวไป ตัวอย่างเวลาเข้าชุมชนแล้วมีกรอบเรื่อง

คนกับธรรมชาติผมก็จะดูว่า อาหารในชุมชนมาจากไหน ผลิตเองหรือซื้อ ดูไปถึงอาหารที่กิน ผลผลิตเอามาจากไหน แล้วก็ขยายไปได้ว่าปลูกที่ไหน ปลูกอย่างไร อย่างน้อยคือตอบคำถามว่าแค่อาหารที่กินมีการพึ่งตัวเองหรือไม่

คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ก็จะพิจารณาว่าไร่ นา ป่า มีพิธีกรรมอะไรที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน พิธีกรรมทำอะไร การปลูกข้าวไร่ปลูกกินมา 2 ไร่ทำไม ก็จะได้คำตอบว่าปลูกให้สิ่งเหนือธรรมชาติ แล้วนกหนูก็ต้องกินก็เลยปลูกเผื่อ ซึ่งหากเราเข้าใจวิถีคิดของเขาจะเห็นว่าเขามองว่าต้องอยู่กับนกกับหนูด้วยไม่ใช่ทำลายนก หนู แสดงว่าเขามีวิถีคิดที่ว่าหากเขาจะอยู่ได้ สัตว์ก็ต้องอยู่ได้

คนกับคน ก็จะพิจารณาว่าอยู่ด้วยกันอย่างไร ความสัมพันธ์เป็นแบบไหน

แล้วก็พิจารณาอำนาจภายนอก นั่นคือรัฐกับทุนที่เป็นแรงปะทะเข้าหาชุมชน ซึ่งไม่ได้เน้นที่การยอมจำนนแรงปะทะแต่จะดูที่การต้านทานแรงปะทะ เช่น การสร้างกลุ่ม เครือข่ายอย่างไร และดูว่าการเปลี่ยนแปลงด้วยอย่างไร

เวลาประเมินชุมชนอย่างน้อยที่สุดให้ชาวบ้านสามารถจับความเคลื่อนไหวและการเปลี่ยนให้ได้ และสามารถหยิบสิ่งที่เห็น และพร้อมที่จะลุกขึ้นทำได้ร่วมกัน ถือว่าชุมชนนั้นสามารถจัดการตัวเองได้

บทเรียนสำคัญในเชิงกระบวนการ จากการลงไปทำงานในชุมชน

“ตามองคนละอย่าง” คือเราพบว่าชาวบ้านเขามีสิ่งเหล่านั้นในตัวอยู่แล้ว เพียงแต่ไม่มีความมั่นใจ และพบว่าบางกระบวนการของนักวิจัยกลายเป็นกระบวนการที่ไปทำลายความมั่นใจของชาวบ้าน เช่น กระบวนการสุ่มศึกษา หรือแม้แต่การมาเรียนข้างนอกชุมชนของบุตรหลาน ที่มาย้ำว่าสุดท้ายสิ่งที่ชุมชนมีเสีย ล้าหลัง กระบวนการศึกษาในบ้านเราไม่ทำให้คนมั่นใจและรักถิ่นฐานบ้านเกิดตัวเอง

หากถามว่าผมทำอะไรที่ชัดๆคือ “ทำให้ชาวบ้านเขารู้ว่าเขาถูกรอบบ่าอะไร” และก็จะถอดสิ่งเหล่านั้นได้อย่างไร ผมบอกได้เลยว่าทำตัวนี้ตลอดเวลา และเวลาที่คุยกับชาวบ้านสิ่งที่สัมผัสได้คือชาวบ้านมีรากเหง้าเยอะ และสิ่งที่ครอบงำก็เยอะ ดังนั้นในภาคการรับรู้ของผมไม่มีใครฉลาด ไม่มีใครโง่ ทุกคนล้วนแล้วถูกรอบบ่า มีโอกาสไม่มีโอกาส มีพื้นที่ไม่มีพื้นที่ ซึ่งผมจะสนใจในเรื่องโอกาส อำนาจ หน้าที่ เยอะพอสมควร

ผมมองว่าหน้าที่ของเราที่ไปทำงานชุมชนคล้ายกับการ “ไปยกก้อนหินก็มันกดทับต้นพืชออกเพื่อให้พืชเจริญงอกงาม” แต่ผู้ยกต้องเห็นก่อนนะว่าก้อนหินกดทับอะไรอยู่ และชาวบ้านต้องตัดสินใจเห็นด้วยว่าเขาถูกกดทับ เพราะหากเพียงแต่หวังดียกก้อนหินออกถ้าคนในไม่เห็นด้วย พร้อมตามก็จะไม่เกิดประโยชน์อะไร เพราะการศึกษาชุมชนเป็นการศึกษาเพื่อให้คนในชุมชนได้รู้กระบวนการและร่วมเรียนรู้ไปด้วย หากเป็นทิศทางแบบนี้ได้ก็จะเกิดความเข้าใจและมีเป้าหมายทางเดียวกัน

ซึ่งจะมีเทคนิคเล็กน้อย คือ เทคนิค “การทำให้ดู” เช่น ผมก็จะมีการสร้างเงื่อนไขให้ชาวบ้านพาผมไปในป่าแล้วเนื่องจากชาวบ้านจะมีความรู้สึกว่าคุณรู้มากกว่าเขา พอได้เข้าไปในป่าตัวผมเองรู้โดยเงื่อนไขตัวเองอยู่แล้วว่าทำอะไรไม่ได้เลยจะกิน จะดื่มน้ำ จะหุงข้าวนี้ทำไม่ได้ พอชาวบ้านเห็นเราแบบนี้ก็จะได้ข้อสรุปจากความจริงว่า อาจารย์นี่ก็ไม่ใช่ว่าจะทำได้ทุกเรื่อง และก็เปิดโอกาสให้ผมได้เรียนรู้วิธีการสอนของชาวบ้านเขาจะไม่มาสอนแบบนักวิชาการโดยการมาบอกให้ทำอย่างนี้น้อย่างนั้น แต่จะสอนโดยการทำให้เราเห็นเองว่าเขาทำกันแบบไหน แล้วก็ให้เราตัดสินใจเอง เพราะเขามองว่า “การเรียนรู้ที่ดีจะต้องไม่ให้คนรู้สึกถูกกดทับ” เพราะในวงวิชาการบ้านเราเรื่องการกดทับกันเขาทำกันเยอะ และเห็นบ่อยในวงวิชาการ

จุดอ่อนหรือข้อควรระวังจากรูปแบบบูรณาการต่างๆที่นำมา

จุดอ่อนสำคัญอยู่ที่

- 1) ใช้เวลานานในกระบวนการนี้ (ประมาณ 3 ปี) แต่หากมองว่าเราทำไปสรุปไปเพื่อพัฒนา และเพื่อที่จะสร้างให้เกิดผู้นำก็มองว่าในกระบวนการนี้น่าสนใจ ในระยะหลังมีหลายคนขอแบบ (เรียนรู้) 2 ครั้งให้เก่งเลยผมก็บอกว่าแค่จะให้รู้ว่าเขาถูกรอบบ่าด้วยอะไรมันก็ใช้เวลามากแล้ว และต้องอาศัยความสัมพันธ์แบบหนึ่งทีที่ใกล้ชิดกัน

- 2) มองว่าเครื่องมือนี้ไม่รู้จะถ่ายทอดอย่างไร เพื่อให้เข้าใจว่าจะบอกอะไรเพราะกระบวนการมันเชื่อมโยงและเกี่ยวพันกันหมด พอเราเขียนเครื่องมือออกมาชิ้นๆแล้วก็กลายเป็นว่า “ไม่อิน” กับชุมชน เพราะการใช้เครื่องมือไม่เพียงแต่นำลงไปใช้แต่มันประกอบด้วยด้านใน(inner side) ของผู้ใช้เครื่องมือนั้นๆด้วย ว่าเข้าใจและสามารถทำให้เครื่องมือไม่ใช่เครื่องมือได้อย่างไร

Learning Through Action สำหรับเจ้าหน้าที่กับการเรียนรู้ชุมชน

หากจะผ่านกระบวนการเรียนรู้แบบนี้ต้องใช้วิธีการทำไปเรียนไป Learning Through Action และก็ใช้เวลา และมันอยู่ที่การเรียนรู้ของคน และโอกาสด้วย การเรียนรู้ของกลุ่มเชียงรายแน่นอนว่ามีกลุ่มหนึ่งถอยไป เพราะว่าไม่ใช่จิตตัวเอง ตัวเองไม่ชอบกระบวนการ วิธีการแบบนี้ ที่เขาชอบเป็นแบบเครื่องมือที่มีแนวทาง บอกมาเลยว่าให้ทำอะไรซึ่งก็มีอยู่

แต่หากเทียบสัดส่วนระหว่างที่ชอบแบบสำเร็จรูปกับ กลุ่ม Learning Through Action จะพบว่ากลุ่ม Learning Through Action เยอะกว่าเพียงแต่ที่เห็นไม่มาก เพราะว่ากลุ่มเหล่านั้นไม่มีโอกาส และไม่จัดโอกาสให้ตัวเอง ที่มองว่าหลายคนสนใจ เพราะว่าแท้ที่จริงแล้วเรื่องเหล่านี้ไม่ได้ไกลไปจากสิ่งที่เขาเป็นอยู่ แต่เขาไม่มีโอกาสที่จะใช้สิ่งที่มีอยู่เลย ซึ่งกระบวนการนี้ผมเรียกว่า “กระบวนการกลายเป็นพวก” คือทำให้เขารู้สึกเป็นพวกเดียวกัน เป็นเรื่องสำคัญเหมือนกัน

เครื่องมือเพื่อให้เข้าใจผมทำหลายอย่าง เช่นการแจกโจทย์ให้ลองวิเคราะห์ (เป็นงานอ่านที่คัดมาเช่น งาน อ.นิธิ อ.ประเวศ) แต่ส่วนใหญ่งานเขียนที่หยิบใช้เพื่อช่วยให้เรียนรู้ และเข้าใจตัวเองคืองานเขียนที่ดูไม่ออกง่ายๆว่าให้ทฤษฎีอะไร แต่เป็นงานเขียนที่เนียน และลึกก็จะคัดสรรงานแบบนั้นมาใช้ โดยใช้วิธีการวาดภาพ และเติมจริยธรรมตัวหนึ่งคือ ห้ามใส่ความเห็นของตัวเองลงไปว่าเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย ให้วาดสิ่งที่เห็น ในขณะที่เขาวาดภาพตัวผมเองก็จะได้เข้าใจด้วยว่า Positioning ของแต่ละคนนั้นอยู่ตรงไหน เพื่อเวลาที่จะใส่ข้อมูลก็ต้องไม่เหมือนกันด้วย ขึ้นอยู่กับบทบาทของแต่ละคน

Learning Through Action สำหรับชาวบ้านในการเรียนรู้ตัวเอง

กรณีชาวบ้านผมจะใช้ 1) ประวัติศาสตร์ชาวบ้านเพื่อเป็นสื่อสร้างการเรียนรู้ และ 2) การเดิน เพราะจะทำให้รู้ถึงการสร้างถิ่นฐาน การอยู่ร่วมกัน และระบบสังคมเศรษฐกิจ และนิเวศของพื้นที่นั้นๆ เพื่อเข้าใจความเป็นองค์รวม 3) เรียนรู้วัฒนธรรม คือวิถีคิดและองค์ความรู้ มองคนทุกซ์กับคนมีอย่างไร

ตัวอย่าง รูปแบบที่ลงกับทีมเชียงราย ตัวเนื้อหาเป็นเรื่องการฝึกพี่เลี้ยงก็จริงแต่ผมก็จะไม่ชวนมาแค่นั่งวงคุยกันตามโรงแรม แต่จะใช้วิธีไปที่พื้นที่เขาเลยโดยให้คนพื้นที่เป็นคนพาทัวร์ บางพื้นที่

สัมพันธ์ในชุมชนดีก็จะพาทีมย่อยกับชาวบ้าน บางพื้นที่สัมพันธ์ไม่ดีก็จะชวนทีมมาย่อยเฉพาะทีม ซึ่งวิธีการทำงานจะปรับให้เป็นไปตามสิ่งที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ซึ่งมีจุดแข็ง จุดอ่อนไม่เท่ากัน

บางกลุ่มก็มีการผนวกเครื่องมือต่างๆเข้ามาใช้ เช่น เครื่องมือของหมอโกมาตร ซึ่งการหยิบมาใช้ไม่ใช่เรื่องผิดและผมก็เสริมด้วย คือ โดยส่วนตัวก็ไม่ได้รู้จักหมอโกมาตร แต่เครื่องมือ 7 ชิ้น ผมว่าผมสามารถอธิบายเครื่องมือได้ เพราะเครื่องมือเหล่านี้ไม่ใช่เครื่องมือใหม่ทั้งหมด แต่มันมีที่มาของเครื่องมือว่าทำไมต้องเป็นแผนที่เดินดิน

ต่อให้เครื่องมือของ นพ.อมร ผมก็นำมาใช้ประโยชน์ พื้นที่เก่งๆ ก็จะทำแบบที่ผมว่าไปแต่สุดท้ายแล้วเขาสามารถจับมาใส่ใน SRM ได้ คือมันสามารถเชื่อมโยงกันได้ และขึ้นอยู่กับฐานชาวบ้านเป็นอย่างไรเพราะหากเป็นชาวบ้านที่มีฐานคิดชนบทจริงๆแล้วบางครั้งระบบคิดแบบเรา (นักวิชาการ) จะกลายเป็นอุปสรรค ดังนั้นต้องอิงบนระบบคิดชาวบ้านให้สุดท้ายแล้วสามารถนำมาลงกล่องได้

แต่สมัยนี้ อบต. ท้องถิ่น เก่งขึ้นและสามารถรับกับระบบข้างนอกได้ด้วยก็สามารถไปด้วยกันได้ ซึ่งข้อระวังคือ “อย่าใช้เครื่องมือเพื่อเป็นเครื่องมือ” เพราะมันจะกลายเป็นว่าใช้เครื่องมือเพื่อรับใช้เรื่องราวบางอย่าง เช่น อยากให้ชาวบ้านเห็นต้นทุนตัวเองจึงใช้เครื่องมือเพื่อช่วยแต่ท้ายที่สุดแล้วต้องเกิดว่าชาวบ้านเห็นต้นทุนของตัวเองจริงหรือไม่

ผมใช้เครื่องมือทุกตัวในการทำงาน แต่ที่ใช้มากที่สุดจะเป็นการ Drawing เยอะสุดเพราะเข้าถึงและรับรู้ได้ เพราะสิ่งที่กลัวที่สุดคือนักกลัวคนพูดด้วยความจำ อยากให้เป็นการพูดด้วย pictures เพราะภาพจะช่วยให้เห็นมิติ และผมเชื่อว่ามีหลายคนที่ไม่ไปจำเครื่องมือมาเป็นเพื่อนำมาใช้จะมีลักษณะท่องจำแล้วทำให้การใช้จริงไม่เกิดการใช้เครื่องมือที่เต็มประสิทธิภาพของเครื่องมือ

รุ่นต่อรุ่น ของการขยายผลการทำงานชุมชน

ปัจจุบันนี้เวลาที่กลับมาสอนทีมรุ่นหลัง ผมไม่เริ่มต้นที่จะสอนอะไร เพราะกลัวว่าจะซ้ำรอยตัวเอง เพราะเดิมเป็นคนที่ติดเครื่องมือมากจนไม่ยอมเปลี่ยนแปลงไปตามสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลง หมายความว่าอะไรมาก็ใช้เครื่องมือแบบนี้ สุดท้ายแล้วมันจะได้ความร่วมมือของชาวบ้านมาแต่สุดท้ายผลความร่วมมือที่ได้มานั้นไม่มีความแตกต่างกันเลย ทั้งๆที่ภาพจริงที่เห็นแตกต่างกัน แต่พอใช้เครื่องมือกลับพบว่าไม่มีความแตกต่างกันเลย ก็ทำให้ผมมาสะกิดใจว่าสิ่งที่ชาวบ้านเล่นกับเรามาเป็น การให้ข้อมูลบนความเข้าใจร่วมกันหรือไม่ และมีคำถามว่าเรากำลังทำอะไรกัน คือกลายเป็นว่านักวิชาการอยากได้อะไรชาวบ้านก็ตอบให้ โดยไม่รู้เลยว่าที่ตอบมานั้นใช่หรือไม่ใช่ ซึ่งในช่วงหลังๆผมให้ความสำคัญกับเรื่องนี้เยอะ

เครื่องมือที่ชาวบ้านใช้เพื่อรู้จักตนเอง รู้สภาพกันเอง

เท่าที่ทราบชาวบ้านใช้เครื่องมือในการประเมินตัวเองอยู่ตลอดเวลาที่พบจะเป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมแทบ หรือการประชุมสมัยใหม่ เช่นประชุมหมู่บ้าน (ที่เรียกว่าการประชุมสมัยใหม่เป็นเสียงสะท้อนจากชาวบ้านว่าเรื่องการให้เงิน และต้องเขียนว่าจัดเวที ชาวบ้านจะงงว่ามาจ่ายเงินให้จัดทำอะไร เพราะใน 1 ปี ชาวบ้านมีโอกาสและเวลาเจอกันน้อยมากตามงานพิธีกรรม พอเขาเจอกันเขาก็มีประเด็นถามความทุกข์ ทุกข์กันตลอดเวลา แต่เราที่เป็นนักวิชาการเองไม่ได้เน้นสิ่งเหล่านี้เป็นการประชุมแล้วชาวบ้านก็มีว่าให้ว่า แล้วอย่างนี้จะมาเสียเงินให้พวกเขาทำไม ที่ไม่จัดไม่ใช่อะไรเพราะว่าเขาเจอกัน พูดคุยกันอยู่แล้ว ซึ่งสิ่งเหล่านี้ผมมองว่าเป็นความแข็งแรงของชุมชน กรณีชุมชนที่เป็นส่วนตัว ตัวใครตัวมันที่มันไม่มีวัฒนธรรมเพื่อเกาะเกี่ยวเราถึงต้องมีการจัดตั้งการประชุมแบบนั้นขึ้นมา

หรือการมีกลไกใหม่เกิดขึ้น เช่น กลุ่มที่สาธารณสุขไปสร้างกลุ่มเพื่อดูแลเรื่องสุขภาพเป็นเรื่องที่ดี แต่ประเด็นคือ พอรวมกลุ่มกันแล้วกระบวนการ/กิจกรรมที่ใส่เข้าไปเพื่อจัดการชีวิตเขาเองได้อย่างไรที่มากไปกว่าได้กลุ่มเป้าหมายเพื่อตอบโจทย์ตัวชีวิต

การมองภาพชุมชนเข้มแข็ง

การมองความเข้มแข็งของชุมชน มองเรื่องใหญ่ที่สุดคือ กลไกและกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนยังมีอยู่ และทำหน้าที่ไปได้ตลอดเวลาหรือไม่ ซึ่งเมื่อก่อนผมจะดูที่ปัญหา และคิดแบบไม่ค่อยถูกเท่าไร ผมคิดว่าปัญหาแสดงว่าเข้มแข็ง สุดท้ายแล้วพบว่าไม่จริงเพราะปัญหามาใหม่เรื่อยๆ สังคมเป็นเรื่องที่ต้องอยู่กับปัญหา สำคัญคือต้องรู้ตัวเสมอว่าปัญหาเกิดจากอะไร ป้องกันได้ไหม หรือหากป้องกันไม่ได้ต้องมีการเรียนรู้ว่าทำไมถึงป้องกันไม่ได้ที่เรียกว่าถอดบทเรียน ซึ่งผมก็จะมองว่าหากเขาตามการเปลี่ยนแปลงของตัวเอง ประคับประคองตัวเอง และป้องกันอะไรบ้างเรื่องที่พอจะคาดการณ์อนาคตได้บ้าง หรือใช้ประสบการณ์เดิมจัดการได้ตลอดเวลา

ผู้นำที่เก่งจะมักจะมีลักษณะ 1) มีโอกาสให้คนในชุมชนมีการเจอกันอยู่ มีการสร้างเงื่อนไขที่เอื้อให้เกิดการทำกิจกรรมร่วมกัน เพราะหากปล่อยให้รูปแบบต่างคนต่างอยู่จะยิ่งเป็นการสร้างกำแพง อันนี้เป็นประเด็นที่สำคัญสุด ส่วนปัญหาจะลดหรือไม่ฉันมองว่าให้ใส่ใจกับเรื่องนี้ให้น้อยลง เพราะบางครั้งเวลามีปัญหามากๆการแก้ปัญหาต้องใช้เวลามากๆด้วยเช่นเดียวกัน ต้องใช้เวลาในการสะสมทุน ใช้เวลาในการหาเพื่อน หรือต้องรอจังหวะ คือผมมองว่าทุกอย่างเป็น dynamic แต่ทุกสิ่งก็หนีไม่พ้นสิ่งที่บอกว่า ภาวะวิสัย คือหากคุณบอกว่าชุมชนเข้มแข็งเรื่องการจัดการป่า แสดงว่าป่าต้องมีไม่ใช่ป่าหมดหายไป เป็นต้น คือต้องพิจารณา ภาวะวิสัย แบบที่เป็นจริง เช่น ป่าบางที่โดนสัมปทานมันก็ต้องหมดแต่ก็มีแนวโน้มน้อยลงแล้ว เป็นต้น

สำหรับเรื่องกลไก ผมไม่เชื่อเรื่องการเมืองกลไกเดียว แต่ต้องเป็นกลไกหลายกลไกที่คานกันไปมาที่ไหนอ่อนแอมากๆ จะมีผู้นำเผด็จการคนเดียวซึ่งชุมชนจะชอบ แต่เราในมุมมองนักวิชาการไม่ชอบ ส่วนตัว

ชอบการมีหลายกลุ่มในความหลากหลาย และมีการคานอำนาจกัน กลุ่มผู้นำที่ผมทำงาน
ร่วมงานด้วยจะมีคละกันในทุกรุ่น

และกรณีลงชุมชนแล้วพบผู้นำสวมหมวกหลายๆใบกลุ่มแบบนี้ผมก็จะมองแบบเร็วๆก่อนว่า
แล้วทำไมไม่สร้างโอกาสให้คนมีส่วนร่วมมากกว่านี้ เพราะมองว่าผู้นำที่ดีควรจะต้องสร้างโอกาสและ
เอื้อให้เกิดการทำงานร่วมกัน เพราะมีความเชื่อว่า “Know how ไม่สำคัญเท่า know who”

ภาคผนวก 4

ผู้มีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลและคำแนะนำในการศึกษา

ภาคผนวก 4

ผู้มีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลและคำแนะนำในการศึกษา

Academic forum 1: Tools for community health systems development

No	Name	Working Place
1.	Dr.Supattra Srivanichakorn	ASEAN Institute for Health Development
2.	Asst.Prof.Dr.Wirat Kamsrichan*	Faculty of Social Sciences and Humanities
3.	Asst.Prof.Dr Solot Sirisai*	Research Institute for Languages and Cultures of Asia
4.	Dr. <u>Supalak Khemthong</u>	Faculty of Physical Therapy
5.	Dr.Jitjayang Yamabhai	Research Institute for Languages and Cultures of Asia
6.	Tassanee Yana	Office of Community Based Health Care Research and Development
7.	Ruengwit Nilakotara	ASEAN Institute for Health Development
8.	Nattapach Thongkam	ASEAN Institute for Health Development

Academic forum 2: Tools for community health systems development

No	Name	Working Place
1.	Dr.Supattra Srivanichakorn	ASEAN Institute for Health Development
2.	Asst.Prof.Dr.Wirat Kamsrichan	Faculty of Social Sciences and Humanities
3.	Asst.Prof.Dr Solot Sirisai	Research Institute for Languages and Cultures of Asia
4.	Dr. <u>Supalak Khemthong</u> *	Faculty of Physical Therapy
5.	Dr.Weena Kanchong	Faculty of Nursing, Prince of Songkla University
6.	Tassanee Yana	Office of Community Based Health Care Research and Development

No	Name	Working Place
7.	Pruksa Bookboon	Office of Community Based Health Care Research and Development
8.	Phakarat Ritsriboon	Office of Community Based Health Care Research and Development
9.	Ruengwit Nilakotara	ASEAN Institute for Health Development
10.	Nattapach Thongkam	ASEAN Institute for Health Development
11.	Samorntip Vipavanich	Ratchaburi Hospital

Academic forum 3: Tools for community health systems development

No	Name	Working Place
1.	Dr.Supattra Srivanichakorn	ASEAN Institute for Health Development
2.	Asst.Prof.Dr.Wirat Kamsrichan	Freelance
3.	Asst.Prof.Dr Solot Sirisai	Research Institute for Languages and Cultures of Asia
4.	Asst.Prof.Dr.Teradech Chai- Aroon*	Faculty of Social Sciences and Humanities
5.	Tassanee Yana	Office of Community Based Health Care Research and Development
6.	Pruksa Bookboon	Office of Community Based Health Care Research and Development
7.	Phakarat Ritsriboon	Office of Community Based Health Care Research and Development
8.	Ruengwit Nilakotara	ASEAN Institute for Health Development
9.	Nattapach Thongkam	ASEAN Institute for Health Development
10.	Nattaka Sanguanwong	ASEAN Institute for Health Development

*resource persons for presentation on specific issue

ผู้มีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลและคำแนะนำในการศึกษา

1. นพ.อมร นนทสุต	ประธานมูลนิธิแสงสิทธิการ
2. ผศ.ดร.ปัญชร แก้วส่อง	ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
3. อาจารย์นเรศ สงเคราะห์สุข	นักวิชาการอิสระ
4. ผศ.ดร.โสฬส สิริไธย	สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเซีย
5. ผศ.ดร.วิรัตน์ คำศรีจันทร์	นักวิชาการอิสระ
6. ผศ.ดร.ธีรเดช ฉายอรุณ	คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
7. อ.ดร.ศุภลักษณ์ เข้มทอง	คณะกายภาพบำบัด มหาวิทยาลัยมหิดล
8. อ.ดร.ชิตชยางค์ ยมาภัย	สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเซีย